

sobotna priloga

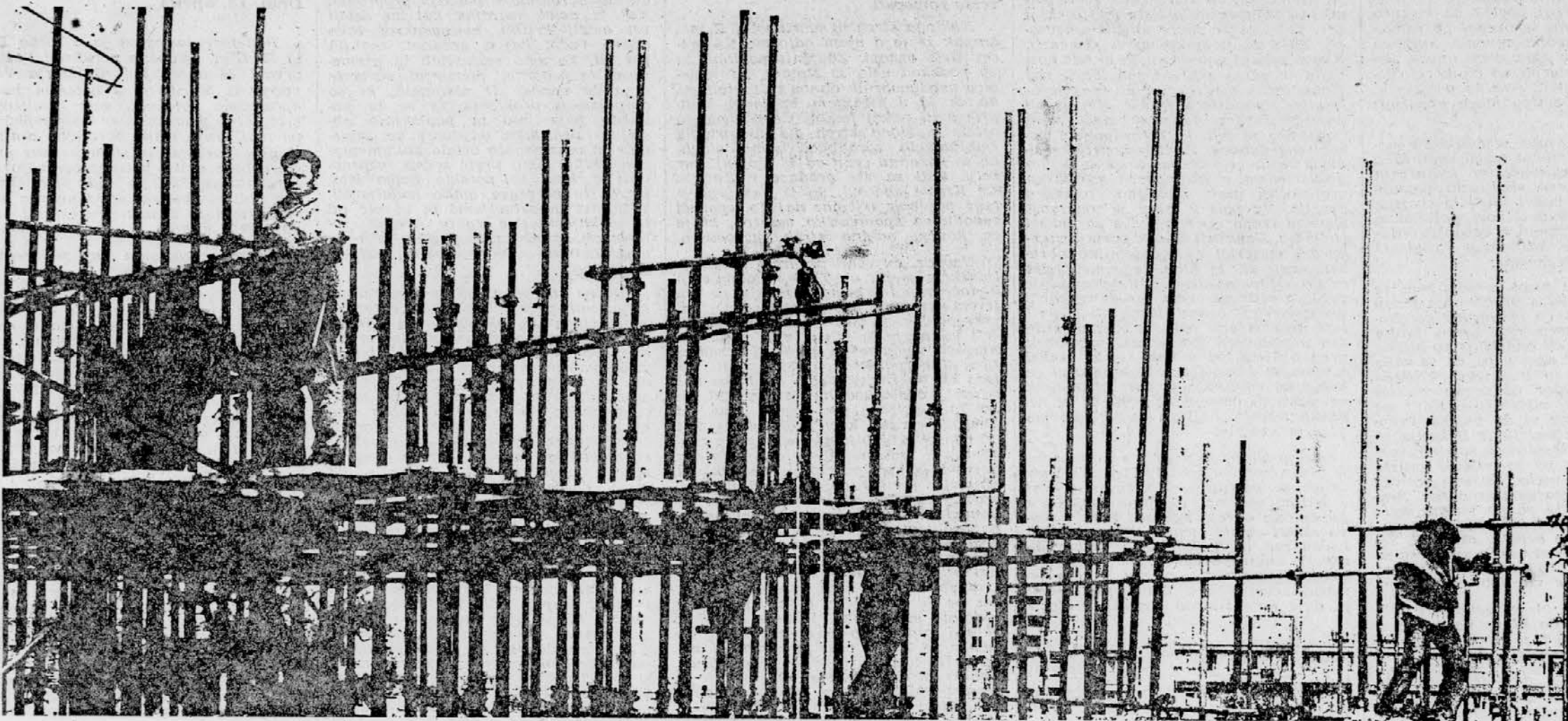

Foto: Tihomir Pinter

upravljalci in kritiki hkrati

Analize vsega tega, kar je bilo doslej storjenega za uresničitev delegatskega sistema, se lahko lotimo na dva načina. Prvi je sočasno in merljivo, s številskimi dokazili in merilji, čeprav ne do čisto zadnjih odtenkov in nadrobnosti. To bi bila (in tudi je) analiza, podkrepjena z razpredelnicami in podatki, z razmišljanjem o njih in ob njih, pa še o čem drugem. To je razčlenjevanje vseh teh številnih institucij, ki so tako popestrile in vzburkale že sicer ne preveč mirno politično življenje pri nas, da ga skoraj ni mrtvega rokava, kjer bi voda zastajala in se usmrjala.

Pa ne brez vzroka, kajti če revolucija ne napreduje, če nepristano ne preokva družbenih razmerij z novimi, ciljem revolucije istovestno neštim, zastaja in se objektivno obravnava nazaj. »Kdor pa se v revoluciji obrne nazaj, kdor se vrača, izgubi bitko.« je nekdo zapisal E. Kardelj. Utegne izgubiti revolucijo, ker bi pač dopustil, da bi kolo zgodovine vrтели drugi.

Kdo bi si upal trditi, da tudi taka analiza ni koristna? Izredno potrebna je, saj bi si sicer zasrtili pogled na vse tisto, kar je že uspelo in kar uspeva, pa tudi na vse divje pogankje, ki jih je treba brž porezati, da ne bi pili življenjskega soka, da ne bi prezrli vsega tistega, kar je bilo zamišljeno pa ne postorjeno, in kar je bilo opravljeno napak. In vendar ob tem ne bi smeli niti za hip izpustiti izpred oči, da samo z institucijami, niti ne zgolj s spremembami v političnem sistemu ne spreminjamo družbenih odnosov. Vse to lahko pospešuje njihovo socialistično rast, lahko pa jo tudi onira. Utegne pa se zgoditi, da bi institucije delovale natanko po zamišljenem načrtu in bi ob takem razmišljanju prišli do povsem logičnega sklepa, kako so v prejem sorazmerju z njimi napredovali tudi družbeni odnosi. To pa bi bila lahko usodna zmotna.

Delegatskega sistema seveda nismo uvedli zaradi sistema samega, zaradi institucij in vsega tistega, kar je v novi ustavi institucionalno novega. »Niso pretirane besede — je zapisal E. Kardelj — da gre za enega najbolj pomembnih korakov pri ustvarjanju pogojev za nagledno demokratično samoupravno integracijo združenega dela in za ustvarjanje tiste svobode delavcev pri delu in gospodarstvu, zaradi katere niso le subjekt tega gospodarjenja, temveč tudi samostojni načevalci svoje prihodnosti in prihodnosti svojih otrok.« In še: »S predlaganimi rešitvami naj bi zagotovili, da bo neposreden vpliv delavcev iz materialne proizvodnje nasploh ter delavskega razreda v celoti zares

postal prevladujoč v skupščinskem in političnem sistemu. Temu cilju je podrejen delegatski sistem, ki naj postane odločujoča značilnost in temelj konstituiranja in delovanja skupščinskega sistema.«

Petnajstega maja bo poteklo leto dni, odkar se je konstituirala zvezna skupščina po novi ustavi. Lahko bi ta datum vzeli za rojstni dan delegatskega sistema pri nas, čeprav se zdalec ne moremo reči, da je bil takrat tudi institucionalno vsaj v glavnih obrih dokoren. Takrat se niso bile npr. oblikovane samoupravne interesne skupnosti, ki so sestavni del delegatskega zasnovanega skupščinskega sistema, saj nekatere izmed njih prevzemajo nase tudi funkcije delegatskih zborov skupščin. To še zdalec ni povsem dokončano, saj republiška skupščina prav te dni obravnava prve samoupravne sporazume o ustanovitvi in statutu takih skupnosti. Kljub temu pa je leto dni vendarle čas, ko je dobro pregledati, kaj se je že spremenilo, kako delegatski sistem deluje in v koliko smo se približali poplavitnemu cilju, zaradi katerega smo se ga sploh lotili — v koliko imajo zdaj delavci več besede pri upravljanju družbenih zadev, v koliko so zaprti kanali za odtujevanje dohodka od tistih, ki so ga ustvarili, in koliko delavci že razpolagajo z dohodkom TOZD v celotnem procesu družbene reprodukcije.

To bi bil drugi način analize, ki pa je še nimamo. V republiški skupščini so pripravili gradivo, ki se nanasa predvsem na funkcioniranje delegatskega sistema in bodo vsi trije zbori razpravljali o tem ob koncu tega meseca. Bržkone bi taka analiza pokazala, da smo kljub vidnim in otipljivim razlikam s tistimi, kar je bilo prej, še močno na začetku. Če se domisimo le tega, ne da bi kakorkoli zmanjševali pomen doseženega, koliko je še vedno kanalov, preko katerih polzi dohodek iz rok delavcev neposredno prek bank in trgovine pa prek še vedno ne povsem v duhu ustave oblikovanih samoupravnih interesnih skupnosti in preko tako imenovanih zakonskih obveznosti ter proračunov, posredno pa prek inflacije, ki z njo očitno rešujemo probleme, kadar nismo pripravljene iz ustvarjenega dohodka plačati vsak svojega deleža za stvar, ki je bila soglasno sprejeta.

Prao ta teden smo brali, s kakšno težavo se porajajo medrepubliški dogovori za razvoj posameznih gospodarskih področij prav zato, ker nastajajo daleč proč od združenega dela, ki ima neposreden interes zanje, ki jih do moralo na posled tudi plačati. Finančne kon-

strukcije, izvirajoče iz osnutkov teh dogovorov so grajene pogosto na tujih kreditih (ki jih še ni), na cenah izpred leta npr. 1975, se pravi, da ne upoštevajo vmesnih podražitev zaradi inflacije, in na tem, da bo potem, ko bo problem nastal, prišel prav gotovo tudi denar, če ne od drugod pa iz emisije, ker se je to še vedno zgodilo. Skratka, mentaliteta, kot da se vse to združenega dela ne tiče, ne njegovih delegatov.

Svój delež pri tem ima nedvomno tudi zakonodaja, ki še ni skladna z ustavo, mahnjajo nekateri bistveni zakoni, npr. o združenem delu, o družbenem planiranju, o dohodku itd., kar zdaj sicer pospešeno pripravljajo. Drugič pa pripisava svoje tudi nedograjnost celotnega delegatskega sistema. Od temeljne organizacije združenega dela do zvezne skupščine je namreč še velika razdalja. Brž ko se zataka pri kateremkoli vmesnem členu, se delegatska vez pretrga. Vrh tega pa se tudi noben vmesni člen ne bi smel tehnokratsko ali birokratsko skazit. Seveda bi bil idealist brez primere, če bi pričakoval, da bo delegatski sistem deloval brezhibno, in to prav v vseh sestavinah. Še bolj pa, kdor bi mislil, da se bo to zgodilo že kar na začetku. Zatika se močno in se bo tudi v prihodnje, saj popolnega sistema sploh ni. Človek pa neprestano stremi k popolnejšemu.

Bolj kot tehnične nepopolnosti, kakršna je za primer ta, da gradivo, ki naj bi o njem sklepali v zvezni skupščini, v temeljno organizacijo združenega dela sploh ne pride, oziroma bo zdaj prihajalo v enem izvodu, (še se jih ne bodo narodili na več), so občutne tiste pri izviri delegatstva. Narobe pa bi bilo misliti, da je omejenjena tehnična nepopolnost zamenjajiva. Če nič ne veš, nimajš kaj odločati. Potem odločajo seveda drugi in se delegatski sistem že kar pri papirju konča. Izredno težko pa si ga je tudi zamisliti — ko smo že pri papirju — da so dobili delegati za 12 sej zborov slovenske skupščine 11.822 strani gradiva — v zboru združenega dela 4.888 strani, v zboru občin 4.255 in v družbenopolitičnem zboru 2.679 strani. Od tega so dobili v zboru združenega dela za 970 strani gradiva na mizo ob začetku seje ali med njo (najmanj 22 in največ 239), v zboru občin je bilo takega gradiva za oseh 12 sej 774 strani (najmanj 7 in največ 128), v družbenopolitičnem zboru pa 635 strani (najmanj 13 in največ 132).

To je ena izmed potez, ki se z delegatstvom ne skladajo, kot je druga, kakšno je to gradivo in v

akšnem času je delegatom na razpolago. Vse analize kažejo, da se kolesa vrte še kar po starem, da se stvar izredno počasi obrača na bolje, nemara prav zaradi tega, ker je to videti kot nekaj, kar za delegatski sistem sploh ni bistveno; mnogo praviške pa da bi bile besede, če bi dejali, da gre za pojmovanje samoupravljanja in socialistične demokracije sploh. Pa vendar gre prav za to. Če namreč delegatom časovno ni omogočeno, da bi uresničili svoje delegatsko poslanstvo, se pogovorili in dogovorili s tistimi, ki smo jih izbirali, če delegat niti ne doume, o čem naj bi se sploh pogovarjal in dogovarjal, potem ostane od delegatstva le prazno propagandno gesto.

Takih »čevč« bi še lahko našli. Če se na primer vsa stvar ustavi pri skupinah delegatov, ki pošiljajo delegate na seje zborov republiške skupščine, se le-te spreminjajo v kolektivnega poslanca. Isto se dogaja, če delegacija kar sama določa stališča, ki naj bi jih zagovarjal delegat. Če občinske skupščine ne opravljajo funkcije konferenčne delegacij, če so dnevi redi sej zborov odvisni od predvsem izvirnih svetov, dosti manj pa od temeljnih samoupravnih skupnosti in njihovih delegatov, če so dnevi redi tako obširni...

Bistvo sedanjega boja za delegatska razmerja je potemtakem v tem, da pride resnično vsa oblast v roke združenega dela; sicer je to eta pot: oblast birokracije in tehnokracije v državnem socializmu, da tiste kapitalistične razlike niti ne omenim.

Z novo ustavo in posebej z delegatskim sistemom je v Jugoslaviji odprta pot za skoraj nesluhen razvoj socialističnih demokratičnih odnosov. Samoupravljanje brez delegatske dopolnitve niti ni konsistentno, ker razne ravni samoupravnega odločanja med seboj ne bi bile povezane. Ostale bi odtujene. Odprti je proces, ki smo mu res šele na začetku. Toda prdri je v zavesti delovnih ljudi, ki postajajo zdaj že čedalje bolj prizadeti, če se ob ustavno razglašnem načelu, da nihče ne sme razpolagati s sadovi tujeja dela, to še dogaja. In so strpni v pričakovanju, da se bo delegatski sistem hitreje uveljavil.

V oboroženi revoluciji, v njenih prvih fazah, če lahko tako rečemo, smo rušili in porušili vrhove stare oblasti. Zdal teče revolucija v nas samih, v odnosih med kot država organiziranimi delovnimi ljudmi, da sami postanemo oblast, misleci in uresničevalci, vlada in opozicija, upravljalci in kritiki hkrati.

Vlado Jarc

In še en »čevč« je. Delegatski sistem bo funkcioniral, če bodo socialistična zveza, sindikati in druge družbenopolitične organizacije odigrale svojo vlogo. Predvsem je velika odgovornost SZDL in sindikatov. Res je, kot je bilo nedavno tega rečeno, da mora delegatski sistem delovati sam po sebi, da pa je SZDL odgovorna za njegovo funkcioniranje. Že zdaj pa nastajajo zagate praktične narave, ker je za sintezo mnenj in stališč le-ta najprej treba zbrati. Videti je obratno vprašanje, toda kako naj sindikat ali SZDL odigra vlogo faktorja sinteze, če elementov zanjo nimata in jo seveda tudi ne moreta posredovati delegatom?

Poglavitni »čevč« pa je pri izviri — v stopenjo samoupravne pravnosti samih temeljnih samoupravnih organizacij, glasti tozdan in krajevnih skupnosti. Če delavci v tozdu nimajo kaj prida besede, je tudi delegat nima in ni nič drugega kot le podaljšek tistega, ki ima oblast. Če v krajevni skupnosti demokracija in samoupravna preobrazba še ni segla daleč, bo delegat le eksponent tistih, ki jo dirigirajo. Potem bo vsa demokracija delegatstva obsežena v stavku, povedanem in enem izmed nedavnih sestankov v Ljubljani: »Prej je bil en odbornik, zdaj nas je deset delegatov. V tem je vsa razlika.«

Poštni predal 29	18
Anton Polajnar Načrte in račune na svetlo	19
Viktor Avbelj-Rudi Milovan, Dragan, Nande ...	
Tomo Martelanc Kako Slovenci poznajo dogajanja v Jugoslaviji	20 in 21
Boris Majer Med svobodo in odgovornostjo	22
Med improvizacijo in načrtnostjo	23
Janez Zadnikar Delegat ve, kako lahko glasuje	
Predrag Matvejevič Nove oblike — staro ravnanje	24
Jaka Stular Fran Zwitter	
Jozo Puljizevič Opičja logika nekaterih naših junakov	25
Dragoslav Adamović Zabeležena gola resnica	
France Bernik Živi dosežki znanstvene misli	27
Matjaž Kmecl Mecenstvo spremeniti v gotovost	
Jernej Viljan Svoboda in slikarska morala	26
Božo Mašanović Odkrit pogovor o razvoju	
Janez Stančič Bolgarska vojska v Jugoslaviji	28
Alain Ledoux Podnebje ogroža človeštvo	
Elektrika iz mikrobov	29
Tit Doberšek Pohod na zaklade	30
Zdravko Ilič Beogradska kraljica iz Tajlezije	
Boris Kutin Ukročeni tokovi preteklosti	31
Avetik Isaakjan Poslednja Saadijeva pomlad	
Saša Rudeanu Ljubosumnost	
Branko Čopić Ofenzivna bomba	32

Aktuelen intervju

Načrte in račune na svetlo

Anton Polajnar: „Napovedujejo nove investicije, za katere ne bo denarja“

Pričajemo, da bo predsedstvo CK ZEK prihodnji teden politično podprlo prizadevanja službe družbenega knjigovodstva...

DELO: Zlato pravilo službe je, da se pojavite v javnosti takrat, ko ste prisiljeni opozoriti na preteče težave...

POLAJNAR: Na začetku leta je sicer težko izreči sodbo o gospodarskih gibanjih, še posebej o potrošnji...

DELO: Kaj je ugotovila služba?

POLAJNAR: V prvih mesecih tega leta je potrošnja presegla meje, zapisane v resoluciji o letošnji ravnosti...

DELO: Čeprav govorite o vsej potrošnji in pravite, da povsod pretravamo, vas vseeno najbolj skrbe investicije.

POLAJNAR: Da, vendar ne toliko skok v dveh ali treh mesecih. Bolj nas je zaskrbelo, ko smo pregledali podatke o nepokritih investicijah...

DELO: Pri investicijah torej gledate vnaprej. Za sedanost pa strokovnjaki pravijo troje: proizvodnja je še naprej izredno napeta...

DELO: V resoluciji je zapisano, da bi morali intervenirati.

POLAJNAR: SDK bi morala ustaviti plačila. Na žalost se nimamo pooblastili. Resolucije ne moremo izvajati...

DELO: Zakaj resolucija ni praktično izpeljana?

POLAJNAR: Služba je opozorila zvezi izvršni svet, da ne more izpolniti naloge, dokler ostali ne opravijo svojega...

DELO: Ze dva meseca pripovedujete, da potrebujete zakonska pooblastila.

POLAJNAR: Vseeno ne smete pričakovati, da bomo opravili delo za vse. Resolucija je v enaki meri nalozila dolžnost vsem...

DELO: Slišati je, da se dajatev gospodarstva spet čezmerno povečujejo. Ne držimo se osrednje direktive letošnje resolucije...

DELO: Kljub temu pa ste prepričani, da je investicijska poraba problem številka 1.

POLAJNAR: Ne bi bila največji problem, če bi se povečala izplačila za naložbe, ki jih pravkar uresničujemo...

DELO: Meseca septembra ste naredili zadnjo analizo investicijske dejavnosti v Jugoslaviji.

POLAJNAR: Analizo smo napravili na začetku tega leta, vzeli pa smo septembrske podatke. Slika je približno taka...

Upoštevali smo še nepokrito stanovanjsko gradnjo. Vse skupaj zneso blizu 10 milijard. Ko smo nazadnje pogledali, koliko denarja bi letos potrebovali za prioritete naložbe...

DELO: Prejšnji teden ste rekli, da samo za prioritete naložbe primanjkuje 15 milijard.

POLAJNAR: V informaciji zveznega komiteja za energetiko in industrijo je rečeno, da so vsi objekti v gradnji...

DELO: Zato ste torej opozorili javnost?

POLAJNAR: Ne samo zaradi tega. Računamo, da bo v naslednjih dveh letih, ko bodo gradili prioritete naložbe...

DELO: Gospodarstvo opozarja, da so načrti pretiran.

POLAJNAR: O tem bi laže govorili zvezi zavod za družbeno planiranje, ki je izdelal pregled nad željami republik in pokrajin...

DELO: Opozorila, da so želje pretirane, so čedalje bolj resna.

POLAJNAR: Pokazalo se je, da so nekatere energetske panoge realno planirale in so se ujele, druge spet, kot črna metalurgija...

DELO: Pravijo, da ne potrebujemo toliko novih zmogljivosti, kot jih ponujajo nekatere dejavnosti, pa tudi denarja ne bo za vse.

POLAJNAR: Po samoupravni poti bo treba zbrati denar, zakaj tako imenovane prednostne dejavnosti ga nimajo...

DELO: Mar po vašem mnenju lani nismo preprečili, da bi denar še naprej porabljali za drobne, posamične naložbe...

POLAJNAR: Mislim, da ne, čeprav se je nekaterim republikam ali ožjim območjem posrečilo zboljšati strukturo naložb...

glasile približno milijardo novih dinarjev. Višji imam, kot da bi šlo za tekmo: zasaviti čim več prioriteten objektov...

DELO: Gospodarstvo ves čas pričakuje, da se bodo v okviru republik in pokrajin zmenili, kolikor sredstev bomo izločili za prioritete objekte...

POLAJNAR: Kolikor mi je znano, bi se do julija morali dogovoriti. Rečeno je bilo, da bo marca pripravljen osnutek...

DELO: Medtem pa nekatere objekte gradimo, čeprav se za kritje nismo sporazumeli.

POLAJNAR: Čim kasneje se bomo sporazumeli, tem večji bo primanjkljaj. Gospodarstvo bo postavljeno pred dejstvo...

DELO: Vas skrbi primanjkljaj?

POLAJNAR: Gre za veliko hujske zadeve kot za prekrške in nezakonitosti. Vsa razvojna politika je vprežena v naložbe...

DELO: Ali nimate občutka, da se ne pogovarjamo o denarju, ker bi radi uzakonili dogovore, v katerih so zapisane želje...

POLAJNAR: Bežimo pred konfliktom, čeprav vemo, da bo verjetno hujski, ko bodo na mizi vsi računi...

DELO: Skupščina je pred mesecem dni dejala, da dogovorov ne moremo sprejemati, ne da bi hkrati govorili o finančni.

POLAJNAR: Skupščina je na to opozorila, in čeprav so mnenja še deljena, bo po vsej verjetnosti zaradi tega izkušnja potrdila zakon o evidentiranju investicij.

DELO: Bi bil zakon službi v pomoč?

POLAJNAR: Vsekakor potrebujemo pomoč, ker služba problema investicije ne bo uredila. Nima pravih pooblastil, pa tudi sam problem očitno presega naše pristojnosti...

DELO: Pravite, da družbenopolitične skupnosti nasprotujejo SDK takrat, ko praviš, da ne potrebujemo toliko novih zmogljivosti...

DELO: Mar po vašem mnenju lani nismo preprečili, da bi denar še naprej porabljali za drobne, posamične naložbe...

POLAJNAR: Mislim, da ne, čeprav se je nekaterim republikam ali ožjim območjem posrečilo zboljšati strukturo naložb...

Služba je od tedaj imela natančnejši pregled nad investicijami in je laže sredovala informacije o njih...

DELO: Kje je krivda, pri vas ali pri kom drugem?

POLAJNAR: V predpisih za delo, predvsem republikanskih in pokrajinskih. Zvezni zakon je bil opuščen 1967 leta...

DELO: V javnosti je občutek, kot da imate močna pooblastila in da se zato ne bi smeli ponoviti časi, ko smo preganjali investicije.

POLAJNAR: Služba ne more napraviti drugega, kot prijaviti nekrito investicijo tehnični inspekciji, ki potem ustavi gradnjo...

DELO: No, živeli smo v prepričanju, da predpisi zadoščajo in da ne bo več prišlo do nekritih investicij.

POLAJNAR: Ne zadoščajo. Opozorili smo.

DELO: Kaj bi bilo treba storiti?

POLAJNAR: Po moji sodbi bi morale banke avtomatično izpolniti garancije, ki jih dajejo. Pokrivajo namreč 83 odstotkov sredstev...

DELO: Pa kdaj plačajo?

POLAJNAR: Lani noben investitor ali izvajalec del ni zahteval, naj služba realizira garancijo banke.

DELO: Potemtakem opozarjate, da bi se kdaj lahko zgodilo?

POLAJNAR: Bolj ali manj. Pri investicijah s policijskimi ukrepi ne bomo prišli na zeleno svetlo. Bolj bo učinkovalo, če bomo poostriili odgovornost tistih, ki investirajo...

DELO: Ali lahko kaj poveste o vsebini ukrepov?

POLAJNAR: Pripravljeni so novi predpisi, v katerih naj bi za plačila veljal strog avtomatizem...

DELO: Ponekod je slišati, da bodo novi predpisi prestrogi. Spet bodo zahtevali nemogoče, pravijo nekateri, ki opozarjajo, da bi zares potrebovali več finančne discipline...

POLAJNAR: Težavno je reči, kaj bo sprejeto. Ne bi bilo dobro, če bi se zaleteli. Rado pa se nam zгоди, da smo dolgo popustljivi, potem pa na mah omejimo poslovanje gospodarstva...

DELO: So službo vprašali za mnenje?

POLAJNAR: Sestavljeni predpisi so nas povabili na prvi posvet. Pomembneje pa se mi zdi, da bodo o novih predpisih, ki direktno zadevajo gospodarstvo...

DELO: Ker smo že pri predpisih: sprejeti je bil zakon, s katerim je bilo delovnim organizacijam naloženo, da se morajo v nekaj letih založiti z obratnimi sredstvi...

da bodo potem denar spet porabljali za investicije namesto za obratovanje. Stari konflikt prihaja na dan.

POLAJNAR: Se ostrejši bo zaradi inflacije. Večina organizacij je doslej formalno zadostila zakonu...

DELO: Toda potem bo primanjkljaj še večji?

POLAJNAR: Se manj denarja bo ostalo za investicije v osnovna sredstva.

DELO: Kako pa služba ocenjuje investicije iz obratovnega kapitala? Nekateri ta problem močno poudarjajo.

POLAJNAR: Kdor ima odvečna obratna sredstva, jih lahko porablja za naložbe. Res pa je, da so jih nekateri nalogali v osnovna sredstva...

DELO: AH pričakujete, da boste z novimi ukrepi dobili tolikšno polnomočja, da bo vaša sodba zakon za tiste, ki se ne bo ravnal po predpisih?

POLAJNAR: Glede plačil bodo predpisi po vsej verjetnosti zelo učinkoviti. Ne vem pa, kaj bomo storili, ko bo ugotovili, da niso krite prioritete investicije...

DELO: Investicijska politika daje prednost prioritetenim nalogam. V marsičem jo podpiramo. Tuja posojila usmerjamo v prednostne naložbe...

POLAJNAR: Odlučiti se moramo, ali bomo črtali neprioritete objekte zato, ker so finančno kriti, težave pa delali pri prioritetenih objektih...

DELO: Kot rečeno, gospodarstvo se zaveda, da bodo prispevki nujno večji.

POLAJNAR: Prepričan sem, da bodo težave manjše, ko bo gospodarstvo odločilo o investicijah. Po mojem mnenju je najhujša težava prav v tem, da odločite o velikih novih objektih gredo mimo gospodarstva...

DELO: Občutek, da ni vsak pri spevek breme, je že prevladal v gospodarstvu.

POLAJNAR: Delavci v tozdih bodo glasovali za naložbe, bodisi v okviru kosmatih osebnih dohodkov ali v okviru dajatev za prioritete energetske objekte...

DELO: Ko že govorimo o dogovorih in sporazumih, čedalje pogosteje slišimo, da sporazumi obvezujejo za plačilo tiste delovne organizacije, ki ga podpisše.

POLAJNAR: Predvsem so zanje odgovorni sami podpisniki, ne služba. Po moji oceni tisti, ki ostane zunaj sporazuma, nima pravice do storitev.

Kdor je vložil v proizvodnjo, naj dobi surovine ali energijo. Kdor ni prišel, naj je ne dobi ali pa pod težimi pogoji.

DELO: Vzemimo železnico ali pošto. Bo cena enaka za tistega, ki sporazum podpiše, in za onega, ki ga ne?

POLAJNAR: Ne more biti. Zakaj se ne bi dogovorili, da nekdo, ki je vložil denar, dobi storitev po nižji ceni. Zračunati je treba...

DELO: Potem bi bili sporazumi in dogovori najbrž za službo bolj praktične vrednosti?

POLAJNAR: Medsebojne obveznosti naj podpisniki oblikujejo tako, da jih bo služba obveščala le o finančnih tokovih, kako kroži dohodek med njimi...

DELO: Toda dogovorom dajemo vrednost zakonov. Služba je bila doslej zadožena, da bedi nad izvedbo zakonov, kadar so se ti nanašali na sredstva...

POLAJNAR: Služba ne bo bežala pred pooblastili, če ji jih podsmati prepuste in se sami ne zmenijo, da bodo učinkovito ukrepali. Toda velja naj, naj prizadeti izpolnjujejo svoje obveznosti in zapišejo v dogovore in sporazume takšne sankcije...

DELO: Kadar je šlo za dogovore o skupni in obči porabi, ste signalizirali, ko so se reči zapletle. Najslabše smo se odrezali, kadar nam niste znali povedati, kolikšni so presežki.

POLAJNAR: Služba je dolžna obveščati in ukrepati v vseh tistih primerih, ko gre za zakonske predpise. To velja tako za zvezo SDK kot za službe v republikah in pokrajinah...

DELO: Toda pri teh dogovorih se pogovarjamo o sredstvih velikih razsežnosti.

POLAJNAR: Potem bo seveda služba poklicana k sodelovanju.

DELO: Po vaših podatkih dajejo za skupno porabo v Jugoslaviji več, kot znašajo proračuni vseh družbenopolitičnih skupnosti. To pomeni, da so dogovori še kako pomembni in še kako pomembno je izpolnjevanje tisto, kar je v njih zapisano.

POLAJNAR: Ravno zdaj pripravljamo nov zakon o SDK. Razčistiti moramo, kako naj služba sodeluje. Bo zadoščalo, če bo informirala, naj bo družbena evidenca ali naj nadzoruje izpolnjevanje dogovorov ter sporazumov. Moramo pa seveda računati na dejanske zmogljivosti službe in pa na to, da verjetno nihče ne želi, naj se služba močneje razraša...

DELO: Pa tudi tu niste prevedč glasni.

POLAJNAR: Ti dogovori so v pristojnosti službe po republikah in pokrajinah. Kolikor sem obveščan, velikih prekrškov ni. Služba opozarja, toda v večini republik in pokrajin delujejo posebne komisije, ki imajo pravico popuščati. Včasih se popuščati tudi tam, kjer ni potrebno in kjer z objektivnih razlogov ne bi smele popuščati. Služba nima zadnje besede.

DELO: Zdal je sprejet medrepublicanski dogovor o delitvi in oblikovanju osebnih dohodkov. Mar to pomeni, da bomo enotno bdeli nad uresničevanjem tega dogovora?

POLAJNAR: Služba bo skrbno bedela nad tistimi elementi, ki so skupni za vso Jugoslavijo.

DELO: Se zadnje vprašanje. Kako enotna je SDK v Jugoslaviji?

POLAJNAR: Kadar gre za zvezne predpise, je formalno enotna. Naše delo poteka v redu. Včasih se dogovorimo za skupne akcije. Preprečujemo, da bi služba bila pod vplivom lokalnih dejavnikov. Večkrat si v obraz povemo, kje škripajo.

DELO: Ali bi po vašem mnenju služba prej spregovorila o težavi, ki nas čakajo, če bi bila enotnejša?

POLAJNAR: Nekaterim v službi za merim, da opravljajo delo brez velike vne. Recimo, dvakrat na leto pregledamo investicije. Nekateri v službi pa se ne trudijo, da bi ugotovili, kakšno je dejansko stanje. Bolj se ravna po pritiskih, ki sicer niso več takšni, kot so bili včasih, a vseeno se sklicujejo na lokalne težave, na nujnost razvoja itn. Služba deluje preveč birokratsko. Verjetno bo tako še vse do tlej, dokler ne bomo poostriili politične odgovornosti tistih, ki skušajo vplivati nanjo.

POLAJNAR: Pričajemo, da bo prihodnji teden predsedstvo CK ZEK politično podprlo prizadevanja službe, da se ravna strogo po predpisih, da je samostojna in da nihče ne sme vplivati nanjo.

Viktor Avbelj - Rudi

Milovan, Dragan, Nande...

O tragičnem dogodku v Gornjem Šumberku pred dvaintridesetimi leti

Zgodilo se je, da so čisto po naključju pri eksploziji italijanske granate padli trije partizanski voditelji — načelnik glavnega štaba, pomočnik politkomisarja istega štaba in komandant divizije. Vsi trije, Milovan, Dragan in Nande, so se kakor toliko drugih, na takšen način tolikokrat izpostavljali sovražnikovemu orožju in v svoji zavzetosti v boju skoro naravnost izvalili, da se je zdelo posem ne razumljivo in neverjetno, kako so mogli pasti od potuhnjene topovske granate, ki ni imela niti določene cilja. Čeprav ne manj boleče, bilo pa ni bolj naravno, če bi bili premagani v odprtem boju, v akciji, ki je bila njihova lastnost in bistvo.

Sredi julija 1943. leta sta bili ustanovljeni prvi slovenski diviziji — štirnajsta in petnajsta. Za to so predvsem dozorili pogoji v razvoju partizanske vojske in partizanskega vojskovanja. Tudi dogodki na svetovnih frontah so terjali pripravljenost, da bi lahko ustrezno pričakali velike spremembe, ki so se obetale. Vsak čas je bilo pričakovati kapitulacijo Italije. Ob tem so bile pomembne zlasti tri naloge. Najprej je bila to izredna možnost za pridobitev vseh vrst orožja in vojaške opreme, dalje je bila tu ugodna priložnost za odločen udarec domačemu izdajstvu, ki brez okupatorske pomoči in zaslonbe ne bi moglo obstati, poleg tega pa je bilo treba biti pripravljeni tudi na to, da bo smrtno ranjena zver poskušala v zadnjem hipu povzročiti novo gorje, nove zločine nad ljudmi in njihovo imovino.

Te naloge so spremljale obe diviziji že vse od njune ustanovitve. V takih okoliščinah je bila določena skupna akcija, še preden sta se diviziji od kraja organizirali in še preden sta bili izpolnjeni njeni poveljstvi. Treba je bilo hitro in dobro izkoristiti čas in si pripraviti ugodne pogoje in položaje za bližnje odločilne dni.

Julija 1943 pred Žužemberkom

Žužemberk je bil izbran kot cilj tega skupnega napada. Vojaško je bil kraj zelo pomemben. Zato je tudi tolikokrat menjal svojega gospodarja, močnega največkrat od vseh večjih krajev v takratni Ljubljanski pokrajini. Obe strani, okupator in njegovi slugi kakor partizani so se dobro zavedali strateškega pomena Žužemberka. Kadar je bil v sovražnikovi rokah, je bilo s tem ogroženo vse ozemlje Suhe krajine, obratno Roga in dober del doline Krke vse do Straže in Dolenjskih Toplic. To pa je zelo oviralo delo OF in partizanov. Kadar pa je bil Žužemberk svoboden, se je že s tem osvojenem ozemlju zelo razširilo daleč proti Ljubljani, posebej pa proti prometnim žilam Ljubljana—Novo mesto—Karlovec in Ljubljana—Kočevje. Žužemberčan, pa tudi prebivalci naselij bližnje okolice, so zaradi tega morali prestopati in preživljati hude preizkušnje in žrtve vse čas vojne, od zgodnje pomladi 1942. leta pa vse do njenega konca. Kaj vse bi ti ljudje vedeli povedati o tihih časih in dogodkih! Spomenik padlim v bojih za Žužemberk na Osviblju potrjuje pomen tega kraja v narodnosvobodilnem boju.

Zaradi tega je bil napad na Žužemberk pomembna priprava na kapitulacijo Italije oziroma ena od nalog v zvezi s temi pripravami. Takratna italijansko belogardistična posadka je štela nekaj sto vojakov, ki so se dobro utrdili in zavarovali. Prav posebno so se utrdili v cerkvenih postojlnih na Zafari. Pomembnejše kot uničenje posadke same je bilo izgnati okupatorja in belo gardo iz postojanke. Osrednja naloga je torej bila — osvoboditi Žužemberk.

Vodstvo napada je bilo zaupano operativnemu štabu, ki posebej s kakšnim posebnim odlokom niti ni bil imenovan. Pomembnost napada je bila poudarjena še s tem, da sta bila poleg članov divizijskih poveljstev v tem štabu tudi Milovan, načelnik, in Nande, pomočnik komisarja glavnega štaba.

V pripravah je bilo treba dobro ogledati prizorišče napada. Zlasti je bilo treba ogledati vse okoliščine okrog cerkve na Zafari, ki je bila poglavito oporišče posadke in posebej utrjena, torej ključ do popolnega uspeha. Močni cerkveni zidovi, meter debeli, so vihrali posebne občutke. Prvikrat je bil takrat predviden napad tudi z dvema protitančkovskima topičema, ki so nam jih poslali zavezniki. Proti svoji navadi je tedaj Milovan na glas povedal svoje mnenje o napadu. Najprej je ugotovil, da skromna topla debelina zidovom Zafare ne bosta pršla do živega. Da se bosta prej dotaknila nebo in zemlja, kot pa bomo z drugimi razpoložljivimi sredstvi osvobodili to trdnjavo. To je bila ocena izkušnega, odločnega komandanta, ki je

sicer zmerom spodbujal in ni rad priznal podrejenosti in boju. Razvrednotil je vlogo topov, ki so povzročili med partizani veliko zadovoljstva in upov. Bolje rečeno, pripisal jim je njihovo pravo vrednost. Za takšne in podobne napade je bilo treba dobiti močnejše topove. Po ogledu je bila predlagana odložitve napada, da bi se bolje pripravili za napad, toda ta predlog ni bil sprejet.

Napad na Žužemberk, ki se je začel v noči od 24. na 25. julij, je trajal skoro polne tri dni. Čez dan je bilo mirneje, ponoči pa se je razplamtel

Dragan Jevtić (levo) in Viktor Avbelj

zagrižen boj. Posadka se je že drugi dan zatekla v cerkev na Zafari. Ponoči od 26. na 27. julij sta ob svitu požarov bataljon Gubčeve s komandantom Jakom in bataljon Cankarjeve s komandantom Iljo v naskoku zavzela vse zunanje utrdbe na Zafari. V varstvu cerkvenih zidov pa je posadka pred koncem tretjega dne dočakala italijansko kolono, ki je s pomočjo tankov prodira v Žužemberk. Italijani in beli so utrpeli znatne izgube v Žužemberku, še posebej pa v bojih z brigadama (Serečjeva, Tomšičeva), ki sta napad zavarovali proti Novemu mestu in Trebnjemu.

Za Milovana, Dragana in Nandeta je bil napad na Žužemberk zadnji, ki so ga pripravljali in v njem sami zavzeto sodelovali. Ves čas so bili neposredno v akciji. Največkrat so tudi ponoči ostajali na položaju. Sodelovali so v vseh vmesnih odločitvah, ki so poživljale napad takrat in tam, kjer je zahteval spremenjen položaj. Kakor vedno so s svojim osebnim zgledom vplivali na potek boja. Kakor vedno se tudi tokrat niso zaklonili pred tistimi izstrčki, ki so bili po vsej verjetnosti namenjeni prav njim. Videlo se je, da so hoteli dati vse, da bi napad v celoti uspel.

Usodna močna eksplozija

Delni uspeh v Žužemberku, zelo uspešni boji s sovražnikom, ki je šel na pomoč oblegani posadki, pa še Mussolinijev padeč, vse to je kar samo po sebi narekovalo nadaljevanje boja. Računajoč na demoralizacijo Italijanov in bele garde ob spremembi v Italiji je bilo sklenjeno pripraviti takojšen napad na belogardistično postojanko Sela Šumberk. Sira obkolitev tega kraja in vsa zavarovanja so bila opravljena že v noči od 29. na 30. julij. Podnevi je bilo treba še vse pripraviti, za zvečer tega dne pa je bil predviden napad.

Sira obkolitev in priprave podnevi pa seveda niso mogle ostati prikrite. Posadka, ki je štela več kot sto belogardistov in je bila dobro oborožena, je bila povezana z bližnjimi italijanskimi postojankami. Sporazumno so že vnaprej določili obstreljevanje okolice Sel s minometi in topovi, letalo »storkijac« pa je preletavalo naše položaje, jih mitraljiralo in obmetavalo z lahkim granatami.

Italijanska intervensijska kolona, ki je prejela dnevi predra do Žužemberka, se tudi ni vrnila v svoje baze. Zadržala se je na položaju, v svojih premikih pa je v zgodnjih popoldanskih urah 30. julija zadela na dele Tomšičeve brigade, ki so zavarovali naše položaje proti Trebnjemu in Dobriču. Boji so se razvijali na območju naselij Rožempelj in Mala vas. Operativni štab se je nastanil pri Strajnarjevih v Gornjem Podšumberku št. 4. Razen načelnika petnajste Radeta, ki je bil ranjen že v Žužemberku, smo šli vsi v bližnji sadovnjak, od koder je bil dober pregled nad bojiščem. Po streljanju in dimu minskih eksplozij ni bilo težavno določiti ožje lokacije območja, kjer so bili boji. Svet se precej strmo spuščal proti temu območju. Zadržali smo se v kritju mladega nasada slivovih dreves, kake tri žene, je čisto tih, skoraj ječe, dejal,

metre od njive, ki je povprek pod sadovnjakom oklepala strmino. Nande, Dragan in Jan so stali skupaj in z daljnogledom poskušali spremljati dogajanje pod nami. Z Milovanom pa sva sedela na isti geografski karti (1:100.000) ugotavljala imena ustreznih naselij. Bili smo nenehno povezani s Tomšičevi, ki so nam sporočili, da za zdaj ni nobene nevarnosti, da bi Italijani prodrli v smeri postojanke, ki smo jo držali v obkolitvi. Razen strelav in eksplozij v dolini kakih 2 do 3 km daleč od nas je bilo vse čisto mirno.

Milovan Saranović

Spominjam se, kako me je znenada neka nevidna sila pritnila k tlom, hkrati pa me ogušila zelo močna, rezka eksplozija. Vse ozračje se je spremenilo v rdečkastorumen dim, v najdolgejši prah, ki je vanj pritisnil eksplozije zmel za te kraje značilno rumenkasto prst. Vse skupaj je bil trenutek, še slutil nisem, kaj se je zgodilo.

Tedaj pa se je z vso svojo težo prevalil name Milovan. Da je ves znak. Nisem mogel takoj dojeti, kaj to pomeni, zlasti še, ker sam nisem ničesar čutil. Ko sem vstal ob njem, sem šele videl, da je hudo ranjen, da je sam tako neizprosno, a tako točno označil vsoto težo svojih ran. Meter, dva stran sta pod krovnjo mladega drevesa, ki mu je drobček granate presekal deblo, ležala Nande in Dragan. Kakor da bi se hotela skriti pred zlovesnimi drobcic granate, sta se stisnila k tlom. Bila sta mrtva.

Naključje je hotelo, da je prva od štirih stopenj deset milimetrov granat smrtno zadela dva, smrtno pa ranila še enega poveljnika partizanske akcije, katere namen je bil tudi v tem, da s svojo zmago v bližnji bodočnosti zmanjša pogoje za nova krvoprelitja.

Milovana so hudo ranjena gonesli v Strajnarjevo hišo št. 6. Ves čas prevezovanja je želel, naj mu podrimzimo levo roko, ki je bila zdrava. Videti je bilo, kakor da ni mu to lajšalo bolečine, ki jih z nobeno gesto ni hotel priznati. Kdaj pa kdaj je le zarobantil, kako da se je to sploh moglo zgoditi. Z mrakom so ga na nosilih odnesli proti ročkim partizanskim bolnišnicam. Spremljal sem ga nekaj časa. Ob slovesu sva si stisnila roki. Slušal sem še, kako je tih, med zobmi dejal »majko moja«. Razumel sem, da je s tem premagoval hude bolečine. Nekaj minut nato je podlegel ljudim ranam.

Vse tri, Milovana, Dragana in Nandeta so prenesli na Rog, v bližino baze 20.

Izgubili smo tri izkušene, sposobne, vojaško in politično izurjene in trdne moške, ki so pred kratkim prevzeli dolžnosti, na katerih naj bi uveljavili svoje izkušnje in sposobnosti in prispevali k nadaljnjemu razvoju NOB. O tem tragičnem primeru iz Gornjega Šumberka je mnogo let pozneje zgodovinar zapisal: »Ena od granat je tega dne povzročila velikansko škodo, ko je ubila načelnika glavnega štaba Saranovića, namestnika politkomisarja glavnega štaba Nandeta Kavčiča in komandanta 15. divizije Dragana Jevtića. Verjetno ni nikdar nobena italijanska granata udarila tako v polnoc.

Granate so tudi sicer kdaj pa kdaj zadale v polno, toda v tem primeru govor o polnem zadetku tudi ugotovitev, da je vest o nesreči resnično zelo globoko odjeknila ne le v vojski in med partizani, temveč tudi v političnih sredinah OF. Vsi trije so bili, vsak po svoje, široko znani, ne le zaradi položajev, temveč zato, ker so se njihova imena vezala na številne vojaške uspehe, ker so živeli med partizani in z njimi, ker so skupaj z njimi sami preživljali lepe in hude čase, ker so poveljavali, hkrati pa sodelovali pri izpolnjevanju teh povelj. Z osebnostjo hkrati in osebnim zgledom so večkrat odločilno vplivali na potek boja. Zaradi vsega tega so ljudje osupnili ob novici, da je zadelo prav te tri, ki so tolikokrat preživeli veliko nepo-

srednejših nevarnosti, ko so na sebi dokazovali, kako vsaka krogla ne zadene.

Sodelovanje z njimi je pomenilo pridobivati si novih izkušenj in znanja. Čeprav so bili morda celo zelo različnega značaja — od resnega, studijskega, eksaktnega Milovana — do podjetnega, politično preudarnega Nandeta — pa do mobilizirajočega množic, vedno razpoložnega Dragana — je bil njihov odnos do tovarišev in nalog močno podobne, če ne enoten. Bili so pravi partizanski borci, položaj pa

Nande Kavčič

jih ni mogel odtrgati od tovarišstva z borci in s sodelavci.

Prihod izkušenih partizanskih oficirjev

Velika italijanska ofenziva, ki je v takratni Ljubljanski pokrajini trajala od sredine julija pa vse do prvih oktobrskih dni 1942. leta, je pustila za seboj negativne vplive na politične razmere in na aktivnost partizanskih vrst. Strahovanje in pobljanje ljudi, požigavanje slovenskih domov in pošiljanje ljudi v internacijo je opravilo svoje. V takšnih razmerah se je pojavila bela garda. Osvobodilni boj je prejel nekaj hudih udarcev pa tudi nekaj dragocenih izkušenj.

Vse kaže, da so takratni vojaško-politični položaj v Ljubljanski pokrajini pod neposrednim vtisom nekatere porazov in posledic sovražne ofenzive zelo črno ocenjevali. Temu primerno so bila tudi poročila in različni predlogi ter načrti, kaj bi bilo treba storiti, da bi se položaj izboljšal. Tudi v tem primeru pa se je pokazalo, da stvari niso tako črne, kot so bile videti na prvi pogled. Predvsem pa se je jasno pokazalo, da je najkoristnejše in najučinkoviteje predvsem v lastni hiši in reži napraviti, kar se le da za izboljšanje položaja.

Tako so bile še med ofenzivo ustanovljene poleg Tomšičeve še tri slovenske udarne brigade, ki so takoj začele s prvimi napadi na sovražnikove sile in sredstva. Vojaško-politično je bilo to posebnega pomena. Najprej je bil to najboljši demanti vesti o uničenju OF in partizanov, hkrati pa prilaganje novim pogojem vojskovanja, ki jih je povzročila belogardistična izdaja.

Prav v tem času pa je prišlo do Titove odločitve, da pošlje v Slovenijo nekaj izkušenih partizanskih oficirjev, ki bodo dali svoje izkušnje iz bojev, ki so jih bile brigade in divizije zlasti na območjih Bosne in Like. Takrat je bilo je sredi novembra — Tito sporočil tov. Kardeju, da pošlji v Slovenijo dvanajst oficirjev, ki naj bodo v pomoč slovenski partizanski vojski in jih vodi tedanji načelnik vrhovnega štaba Arso Jovanović. V istem pismu priporoča ustanovljanje močnejših, številnejših partizanskih enot. S to skupino »Titovih oficirjev« kakor so jo nekateri imenovali, sta konec novembra prišla k nam tudi tovariša Milovan in Dragan.

Načelnik Arso, ki jih je vodil, se nikakor ni mogel vzdržati v naše razmere. Skoro vse, kar je storil, je bilo napak. Toda z njim v partizanski enotah ni bilo posebne skrbi, ker se

* Prišli so naslednji tovariši: Milovan Saranović, padel 30. 7. 1943 kot načelnik glav. štaba Slovenije; Dragan Jevtić, padel 30. 7. 1943 kot komandant 15. divizije; Zdravko Jovanović, padel 2. 2. 1943 kot načelnik štaba II. oper. cone; Leko Marjanovič, padel kot namestnik komisarja divizije; Mito Jovanović, padel kot komandant bataljona na območju 9. korpusa; Mile Kilibarda, nazadnje v Slov. kot načelnik glav. štaba Slovenije; Rajko Taušanovič, nazadnje v Slov. kot komandant VII. korpusa; Raco Božovič, nazadnje v Slov. kot načelnik štaba II. divizije; Peter Brajevič, nazadnje v Slov. kot načelnik štaba IV. oper. cone; Mile Čubrič, nazadnje v Slov. kot načelnik štaba 15. divizije; Danilo Sorovič, nazadnje v Slov. kot komandant Gradnikove brigade in Pero Popivoda, bil je komandant VII. korpusa, pozneje kasenkezo razrešen položaj in čina.

Operativni coni

S prihodom samim je ta skupina oficirjev vnesla veliko razgibanost. Najprej zato, ker jih je bilo treba kar najbolj seznaniti z razmerami v posameznih enotah, v katerih so bili posebej razporejeni. Treba jim je bilo tudi vnaprej obrazložiti naš program aktivnosti, jim posredovati načrte bodočih operacij brigad in odredov na tem območju. K večji razgibanosti pa je prispevalo tudi živo pripovedovanje teh tovarišev o razmerah in dogajanju v krajih, kjer so se doslej bojevali. Govorili so o uspešnih napadih na večja mesta, na utrjene postojanke, o napadih s topovi in z raznim težkim orožjem. Govorili so o političnem razpoloženju ljudi, o strahotnih ustaških zločinih, o četniški izdaji. Pa tudi o pegavcu in drugih nadlogah. Prinesli so nekaj novega.

Takrat so bile ustanovljene operativne cone. V ljubljanski pokrajini sta bili dve. Prva je obsegala Dolenjski, druga Notranjsko. V njunem sestavu so bili odredi in po dve brigadi. Milovan Saranović je bil komandant prve, Zdravko Jovanović pa načelnik štaba druge operativne cone. Drugi oficirji so bili razporejeni po brigadah, največ na takšna mesta, da so lahko kar najbolje in najhitreje spoznali razmere. Videlo se je, da so se sami želeli čimprej aktivno vključiti v življenje in delovanje vsak svoje enote.

Pozneje so povedali, da so bili pravzaprav presenečeni nad stanjem pri nas. Ob njihovem odhodu iz vrhovnega štaba, pa tudi pozneje, so jim pred očmi črno slikali položaj pri nas. Zato so pričakovali, da bodo našli v tem delu Slovenije težavne vojaško-politične razmere. Pričakovali so nekakšno »odredno« miselnost v partizanskih vrstah. Ze takoj ob njihovem prihodu v Slovenijo pa je prvi vtis nanje napravil uspešen napad na Suhor v Beli krajini, kjer so naše in hrvaške enote 26. in 27. novembra 1942. leta uničile mešano italijansko-belogardistično posadko, kjer se je od 120 belih in 39 Italijanov rešilo samo 44 belih in 4 Italijani. To pa je bila zmaga, ki je prepričljivo ovrgla pretirano kritično oceno takratnih vojaško-političnih razmer.

Močan vtis je nanje napravilo dejstvo, da so na območju Ljubljanske pokrajine obstajale ob njihovem prihodu že štiri udarne brigade, vsaka od njih pa je imela že svoje bojne izkušnje. Prav tako so v primerjavi s svojimi predstavami o stanju v Sloveniji ugotovili veliko vrednost politične organiziranosti partizanskega zaledja, vilih pomen delovanja Osvobodilne fronte za pogoje partizanskega vojskovanja.

»Sneg meni — sneg tebi«

Težavno je celovito ocenjevati vlogo teh tovarišev, njihov skupen delež v razvoju in rezultatih NOB v tem času v nekdanji ljubljanski pokrajini. Vsakomur je razumljivo, da je takšen prispevek posameznikov nujno razložen in čim bolj objektivno in subjektivno. Oceniti posameznika in njegove prispevke, gotovo pomeni nevarnost, da ocena ne bo celovita, da bo enostranska, da bo osebna, subjektivna. Morda pa vendarle ni napak po tolikih letih navesti nekaj vtisov, čeprav so le osebni, ki lahko vsaj deloma v splošnih obrisih določene opredelijo njihov prispevek, ki so ga posredovali našim partizanom. Pri tem gotovo ne bi bilo prav njihove vloge idealizirati, še bolj narobe pa ne priznati njihovih pozitivnih dosežkov. Milovan in njegovi tovariši so uspešno dajali svoj delež in s tem poseben prizkvo k vrsti odločitev, nalog in navad.

Konec novembra smo bili na primer sredi priprav na drugo vojno zimo. Pogoji in dotrajali razvoj skoro ni dovoljevali, da bi prezimovali tako, kot smo v zimi 1941-42. Ni bilo misliti na zimska taborišča. Tudi bela garda je terjala partizansko pobudo čez vso zimo. V takšnih pripravah je stališče tovarišev z juga veliko prispevalo k odločitvi, da se naše partizanske enote za stalno preselijo iz tabornarav in gozdov v vasi in naselja. Razen med večjimi ofenzivami ali pripravami na večje operacije so odsej partizani zmerom bivali po hišah oziroma vaseh.

Druga partizanska zima je na območju prve operativne cone pomenila prehod partizanske vojske iz stanja po ofenzivi — v močno partizansko protiofenzivo. Od zrnega na Suhorju, likvidacije belogardistične posadke v Ajdovcu, napada na Žužemberk, likvidacije fašistične posadke v Dobu — pa preko vrste napadov na sovražne postojanke Primskovo, Sv. Vid, Polico — pa preko bojev pri Bi. Zagorici se je odvijala ta zimska partizanska ofenziva. Pod parolo »sneg meni — sneg tebi« zaradi neenih akcij ni bilo mogoče čutiti zime in njenih spremljevalcev. Ta partizanska ofenziva ni prenehala vse do julijskega napada na Žužemberk. Vrstili so se boji, skupaj s hrvaškimi enotami na območju Žumberka in Jastrebarskega nato v Sloveniji od Metlike, Pletčurji, Mokronoga, Suhe krajine, Jelenovega šleba in do Cerkele. Milovanovo poveljevanje, njegova iniciativa in neposredno sodelovanje je mnogo prispevalo k tolikšnim uspehom in tolikšni aktivnosti. Pri tem se je močno opiral tudi na tovariše, ki so prišli z njim, in čedalje bolj tudi na vrsto tovarišev, ki so se prav v teh akcijah vzgajali in lahko tudi izkazali.

Pri napadih na utrjene postojanke so se že uveljavljale tudi izkušnje, ki so jih posredovali ti tovariši oficirji. To se je dobro opazilo tudi pri uspešnih napadih na postojanke Ajdo-

vec, Dob, Primskovo in kasneje še na druge.

Milovan in tovariši, posebej nekateri, so zelo zanimivo in koristno pripovedovali o pogojih in rezultatih partizanskega vojskovanja osrednjih jugoslovanskih partizanskih sil, prenesli so mnogo partizanskih pesmi in napevov z območij, kjer so se dotlej vojskovali. To je bilo zelo koristno za medsebojno spoznavanje, za približevanje med narodi, za utrjevanje politične opredelitve slovenskega NOB za novo Jugoslavijo. Njihov prispevek in njihov značaj po svoje opredeljuje tudi dejstvo, da je od dvanajstih padlo pet tovarišev, štiri pa so bili razglašeni za narodne heroje (razen Milovana in Dragana še Mile Kilibarda in Raco Božovič.)

S tem je zelo skromno povedano nekaj tistega, kar so v izpolnjevanju svoje naloge pripeljali v skupnem boju oficirji Milovan, Dragan in vsi drugi. Slabo se je izkazal le Pero Popivoda, ki je bil zaradi napak, karakternih slabosti in nediscipliniranosti razrešen vseh vojaških funkcij in mu je bil odvzet tudi oficirski čin. Ob informiraju je ponovno dokazal, da so bili ti ukrepi proti njemu upravičeni. Pravzaprav pa ne gre posebej ločeno od drugega poveljnškega kadra opisovati omenjenih tovarišev. Najprej zato, ker so se zili z našimi ljudmi in razmerami v enoten kadrovske sestav s skupnim prizadevanjem za uspešen boj, pa tudi zato ne, ker so se skupno z razvojem našega boja razvijali tudi vsi kadri, torej tudi ti oficirji sami, ustrezno novim razmeram in zahtevam. To pa je bila pot, ki ni peljala v razloženje, ampak obratno, v čedalje tesnejšo povezavo in tovarištvu, ki je ostalo vse do današnjih dni.

Na hudi preizkušnji

Konec avgusta leta 1943 je glavni štab Slovenije sporočil vrhovnemu štabu, da je največja izguba zadnjega časa smrt Milovana, Nandeta in Dragana. V istem poročilu je bilo rečeno, da predstavlja težavo velik odstotek izgub v vodilnem kadru. Da se je treba predvsem v najboljših enotah še vedno boriti proti praksi; da naši najboljši voditelji padajo v juriših, v prvih vrstah. Vojska da je že toliko izurjena, da bi lahko boje vodili s poveljevanjem, ne pa samo z osebnim zgledom.

Izguba treh vodilnih partizanskih poveljnikov hkrati je torej zelo močno odjeknila, saj je v prelomnih časih pustila za seboj praznine, ki jih ni bilo lahko zapolniti, zlasti pa ne enakovredno. Vsebinsko omejenega poročila pa resnično ustreza tudi primeru Milovana, Nandeta in Dragana. Oni so sicer znali poveljevati, toda tako da so lahko vsak čas tudi z osebnim zgledom in z neposrednim sodelovanjem vplivali na potek boja. Takšne so bile lastnosti vseh treh in vsakega posebej.

MILOVAN SARANOVIC, kmečki sin iz okolice Danilovgrada v Crni gori, je bil pred vojno oficir. V Mariboru je bil pred drugo svetovno vojno predavatelj v šoli za rezervne oficirje. Tam so ga spoznali mnogi naši rezervni oficirji in podoficirji. Takoj v začetku vojne se je vključil v NOV. Rad je pripovedoval, kako je bil pred vojno praveren nacionalist. Nemalokrat se je sam posmehoval tej svoji preveč ekstremni politični usmeritvi. Prav zaradi tega je moral prve čase v NOV prestopati hude preizkušnje. Kot nekdanjega oficirja in skrajnega nacionalista so ga preizkušali na vse načine, preden so mu zaupali. Povedal je, kako je bil mitraljevec, kako je šel v napad, ne da bi iskal kritje, zato da bi padel in s tem dokazal svojo iskreno in vdanost NOB. Ko so spoznali njegovo privrženost in njegove sposobnosti, so mu zaupali mesto komandirja in potlej komandanta. Preden pa ga je Tito poslal v Slovenijo, je bil namestnik komandanta brigade. Pri nas je takoj ob ustanovitvi prve operativne cone postal njen prvi in edini komandant. Maja leta 1943 je bil poklican v glavni štab. Imenovan je bil za načelnika tega štaba. Padel je, preden je lahko na tej dolžnosti preizkusil in uveljavil svoje bogate izkušnje, ki si jih je pridobil v organiziranju in vodenju številnih vojaških operacij in akcij.

Milovanovo zelo srečno in uspešno poveljevalno operativno coni. Ni pustil, da bi bila teroristična enota, ozemlje mu je bilo le posoda za njegove zamisljive akcije, napadov, premikov in rušenj. Cona je določala le osrednje okvire, v katerih mu je bilo zaupano organiziranje partizanskega vojskovanja. Venomer je bil povezan z brigadami in odredi, z njimi v akciji in na pohodu. Zato so vse akcije tega časa na tem območju tako ali drugače povezane z Milovanovim imenom.

Napad na Ajdovec je bil prvi, ki ga je kot komandant pripravil in sodeloval v njem. Popolnega uspeha Gubčeve brigade se je prav po svoje veselil. Kar sproti, ko je izražal zadovoljstvo, je analiziral posamezne odločilne trenutke boja, posamezne elemente, ki so obrnili boj v našo korist. Sledil je le delno uspeh napad na Žužemberk in uspešni boji Tomšičeve na terenu okrog Dobriča. Čez 14 dni je že padla italijanska postojanka Dob pri Mirni. Tokrat Milovan ni verjel, da bo mogoče premagati močne grške zidove. Predlagal je, naj bi opustili obleganje. Račkom Tomšičevim smo po kurirju predlagali še za en dan podaljšanje napada. Postojanka je padla, zaplenjeno je bilo dragoceno orožje, pozneje je Milovan čestital tistim, ki so vztrajali. Videli smo Milovana še v vrsti akcij in na pohodih. Saj je bil ves čas prav v središču dogajanja. Oblečen v vojaško obleko in plašč oficirja, ki je frfotal okrog njega, je bil opazen, da ga na daleč ni bilo mogoče zgrešiti.

Drug tak ofenzivni val enot prve operativne cone je bil najprej izredno uspešen manover, v katerem so tri slovenske brigade z dvema hrvaškima blizu Krasčice obkolile močne italijanske sile in jih premagale ter zaplenile veliko orožja in vojaške opreme. Skupna aktivnost naših in hrvaških brigad je nato pritnila proti jugu na pogorje Zagreb—Jastrebarsko, da bi razbremenila nemški pritisk na osrednje partizanske sile v Bosni. Ko je uspešno opravila to nalogo, je ta skupina brigad izvedla vrsto napadov v Sloveniji — od napada na Metliko, Pie-

terje, Mokronog, St. Rupert pa do večkratnega rušenja železniških prog in komunikacij sploh. V teh bojih si je Milovan pridobil zaupanje tovarišev iz hrvaške druge operativne cone. Večkrat pozneje sploh ni bilo vprašanje, da Milovan ne bi poveljeval skupni akciji, če jo je imel omočjal trenutni položaj.

Poleg že omenjenih akcij sodi v ta čas naš močan pritisk na belogardiistične postojanke v Suhi krajini — Ambrus, Kočevje, Korinj. Po utrudljivih dneh spopadov na tem območju so se brigade odmaknile sovražniku v naselje Plešivca nad Zagradcem. Naslednji dogodek iz tega kraja pojasnjuje Milovanov značaj. Čeprav utrujen, je takoj po prihodu v Plešivco zlezel v stolp cerkvice Sv. Katarine, ki je tik nad vasjo. Z daljnogledom je motril okolico. Po gozdu se je prikrito približeval našim položajem močna kolona »bersaljerov«. Ker jih je Milovan pravočasno odkril, je Tomšičeva brigada dosegla velik uspeh. Naš znani odlični komandant Efenka je s svojim bataljonom tu italijansko enoto tako rekoč vso zajel. Razen številnih padlih so Italijani takrat izgubili tudi veliko orožja.

Povsod je bil v boju

Sledili so uspešni boji pri Starem logu in pozneje pri Ribnici. Tedaj so bile v skupni akciji vse štiri brigade. Po več kot dveh tednih uspešnih bojev pri Ribnici je bilo vprašanje, ali bi bilo še koristno vztrajati na istih položajih. Milovan je sicer menil, da bi se dalo doseči nove uspehe v Ribniški dolini, vendar je upošteval mnenje Dragana Jevtiča, Rajka Tanaskovića, Staneta Potočarja in drugih ter ukazal premik čez Jelenov žleb. Na tej poti je prišlo do znanega srečanja brigad z bataljonom Macerata blizu znane Male Bele stene, ki bi bila kaj lažje usodna tudi za brigade. Milovan je bil tedaj ob koloni, do kamor so se kmalu slišali prvi strel. Toda takoj je vedel, da gre za strel. Ne da bi vedel, kaj se spada dogaja, je takoj poslal bataljon po grebenih v smeri strela. Ta bataljon je potem sodeloval pri zasedi dominantnega grebena, kar je bilo usodno za Italijane, ki so izgubili polovico vojakov in njih orožje.

V začetku junija naj bi Sercejeva in Cankarjeva brigada prešli Savo in na območju četrte operativne cone pomagali razvoju NOB in s tem razbremenile pritisk pete sovražne ofenzive na centralno osvobojeno ozemlje. Nemci, ki so se ukopali na Jelenov bregu Save, so to namero preperečili. Milovan je še med pohodom dvomil, da bi se takrat brigadi lahko zadrževali na območju med Savo, Crnim grabnom, Tuhijsko dolino in Veliko planino, kakor je bilo predvideno. Iskal je širše zaledje, ki bi omogočilo izmikanje spopadom v tako neugodnih pogojih. Ni mogel skriti, da ni zelo nezadovoljen zaradi tega, ker se prehod Save ni posrečil.

Se bi lahko naštevati Milovanovo aktivnost in njegov delež pri rezultatih partizanske boja v tem času. Težko bi našli koga, ki ga je poznal, pa mu ne bi priznal velike vojaške sposobnosti in njegovih konkretnih zaslug pri pravilnem izboranju, pripravljanju in izpolnjevanju partizanskih akcij. Povsod je bil zraven. Od poveljnikskega kadra je veliko zahteval, posebej še od tistih, ki so prišli z njim. Vsi, kar je terjal od drugih, je bil vsak čas pripravljen tudi sam storiti. Ko je šlo za vojaška vprašanja, je ustvarjal videz, kot da ne pozna tovariškega odnosa in pogovora. V svojih ambicijah je bil dovolj stvarjen. To pričajo njegove izjave ob napadu na Žužemberk, ko je pravilno ocenil, da razpoložljivo orožje s protitankovcema vred ne bo zadostovalo za zavzetje Zafare. To izhaja iz njegove ocene o možnosti delovanja brigad na ozemlju severno od Save, ki so ga zasedali Nemci, na to kaže tudi njegova nevolja, ko so po njegovem žlebu, kjer so sodelovale štiri brigade, na predlog Arsa odločili, naj se skupina razbije, da bo tako na širšem prostoru v vsakodnevni spopadih dosegla večje rezultate kot pa pri večjih skupnih akcijah. (Pokazalo se je, da je skupno delovanje štirih brigad v prvih treh mesecih leta 1943 prineslo res velike uspehe, da pa so razbite brigade v dobrem mesecu pozneje precej prejšnjih uspehov zapravile. Vsaka zase so bile bolj izpostavljene sovražnikovim napadom.)

Skupaj sva bila od prve polovice januarja pa vse do nesrečnega naključja 30. julija 1943. Na videz je bil nedostopen za zasebna vprašanja in potrebe, v resnici pa mu je bilo mnogo do tega, da mu je bil mogel očitati krivdnosti, ko je večkrat sproti svojim sodelavcem uveljavljal pravico komandanta in ostro, včasih pregrobo kritiziral njih ravnanje.

Raznež se je, ko je govoril o svojem rojstnem kraju, o družini. Zlasti je rad govoril o materi, ki jo je opisal kot ponosno Črnogorko. Večkrat je primerjal svoj rodni kraj z našimi kraji. Tudi zelo zaostalim našim delom je pripisoval večjo razvitost v primerjavi z ožjo domovino.

Spominjam se, kako mi je često dejal, naj z njim govorim le slovensko, da bi se vsaj malo naučil našega jezika. Spominjam se pohoda, ko sva vedno peš obiskovala partizanske enote. Včasih se je razburil, če vodnik ni vabil tako, kot je on mislil, da je prav. Prosil me je, naj ga v takšnih primerih opozorim, da v svoji ihti ne bi vnovič šel predaleč.

Samo osem mesecev je uresničeval nalogo, zaradi katere je prišel v pomoč slovenskim partizanom. V tem času je brez pretiravanja zelo veliko napravil. V vsem tem času niti enkrat ni izgubil avtoritete komandanta. Bil je res neumoren in vztrajen. Med slovenskimi partizani je pridobil med slovenskimi partizani velikih pravih prijateljev, ki so zelo občudovali, da ne bo še naprej opravljal odgovornih nalog v partizanskem vojskovanju, saj so ob njem imeli občutek gotovitosti v uspeh.

Podoba ljudskega tribuna

FREDRAG JEVTIČ-DRAGAN iz gornjeja Milanovca, pravnik in bančni uradnik, je delal v napredni študentski

organizaciji že kot študent pravne fakultete v Beogradu. Pred vojno je postal član partije. Takoj v začetku vstaje v Srbiji je sel v partizane. Po znani prvi sovražni ofenzivi je prešel v Sandžak, kasneje pa se je bojeval v Bosni. Pred odhodom v Slovenijo je bil komandant bataljona v drugi proletarski brigadi.

Dragan je bil nenavadno priljuden, kot človek in kot vojaški poveljnik. Če kdo, je znal on ustvariti dobro razpoloženje na pohodu, v taborišču in akciji, pri napadu, razpoloženje, ki je pomagalo premagati težave, strah ali druge ovire. Bil je eden tistih partizanskih komandantov, ki pozna vse, vsi pa njega. Večino partizanov je poznal po imenu. S svojim značajem in nastopom je pri borihih lahko dosegel vse, kar se je dalo doseči. S svojo močno postavom in izrazitim izrazom, s povesnimi močnimi brki je ustvarjal vtis silaka in ljudskega tribuna.

Tudi on je sodeloval v vseh partizanskih bojih tega časa. Čeprav je gledal vojaškega znanja tudi sam dajal prednost Milovanu, je bil dovolj izkušen, da je zelo koristno sodeloval tako pri odločitvah o partizanski aktivnosti kakor pri konkretnih napadih oziroma akcijah. V vseh bojih, ki so omenjeni pri Milovanu, je imel svoj izdaten delež. Posebej pa se je Dragan odlikoval v iznajdljivosti, v taktičnih pripravah in izvedbi vojaških nalog. Ne manj kot Milovana, če ne še bolj, so poznali Dragana partizani in poveljniški kader prvih štirih slovenskih brigad. Poznali so ga predvsem, ko je z iznajdljivostjo poskušal najti najšibkejšo sovražnikovo točko in jo izkoristiti. Z osebno hrabrostjo in z gledom je uspeval opogumiti strahopetneže in poučiti neizkušene. Dragan je imel na ljudi izreden sugestiven vpliv. Tudi na poveljniški kader. Zato sta njegova velika zasluga tovarištvu in urejenost razmer v njegovih enotah.

Dragan je bil tudi zelo komunikativen, najbrž najbolj od vseh, ki so skupaj prišli iz vrhovnega štaba. Bil je dober govornik, ki je znal navdušiti. Imenitno je pripovedoval o položaju v Bosni, o proletariatu, o četnikih in njihovem ravnanju, o revanšističnih primerih. Dalje o ustaških grozodejstvih, o mostu na Poči, kjer so ustaši odkrili mostnico, rezali vratove in skozi odprtino v mostu spuščali trupla v reko. Rad je pel. Prenesel je k nam čudovite partizanske pesmi. Bil je zelo znan tudi med civilnim prebivalstvom.

Značilno za Dragana je, da je med sovrstniki v poveljstvih ustvarjal vzdušje sodelovanja in enakosti. S tem je mnogo pripomogel k delovni atmosferi v teh štabih. Zaradi značaja in delavnosti ter zavzetosti je Dragan užival ugled dobrega poveljnika in prijatelja sodelavca. Dragan je bil iskren tovariš in prijatelj, ki je svoje težave in probleme reševal tako, da je s tem ustvarjal okrog sebe pripravljenost na sodelovanje. Bil je izreden človek, ki je okrog sebe sejal zelo človeške odnose.

IVAN KAVČIC-NANDE, delavec doma iz Pomurja. Preko sindikalne organizacije je prišel zgodaj v partijo — že leta 1938. Kot član partije je opravljal različne politično-propagandne posle. Sodeloval je v takrat zelo pomembnem sindikalnem gibanju in organizaciji.

Po okupaciji je opravljal vrsto za tisti čas značilnih nalog, ki jih je vodila partija. Šlo je za zbiranje orožja, za organizacijo sabotažnih skupin, za delo v teh skupinah, za zbiranje sredstev za partizane, za mobilizacijo ljudi v vojsko, za vzpostavljanje prvih OF odborov. Organiziral je znano sabotažo v Kemičnih tovarni v Ljubljani. Pozneje je bil vojni referent v ljubljanskem okrožju. S svojim delom se je toliko kompromitiral, da je moral v ilegalno in nato v partizane.

Konec marca 1942. leta je po nalogu CK prišel v Novo mesto preveriti, kakšen je vojaško-politični položaj v tem okrožju. S seboj je prinesel nekakšno prepričanje, da je na tem območju položaj zelo težaven. Predvsem da se je razbila močna partizanska enota — doleniški bataljon, ki je ob napadu na Žužemberk 26. marca imel že več ko 170 mož. Obiskoval je partizanske enote na tudi večino rajonskih komitejev. Vse je hotel vedeti, nič mu ni bilo po volji. Težavno mu je bilo dopovedovati, da se bataljon ni razbil, da ga je njegov štab po napadu na Žužemberk načrtno razdelil na tri čete, ki so za svoje operativno območje dobile vsaka svoj teritorij z nalogo, da se v najkrajšem času povečajo v bataljon in več. Težko mu je bilo dopovedati, da so nekateri težave v razpoložljivi literaturi OF, da je nekaj pomankljivosti in propagandi, odvsnih tudi od slabih zvez s centrom. Preden je odšel, ko si je dobera ogledal položaj, naj se zaupa, da je dobil o vsem boljšo podobo kot pa je dobil oceno v centru. Pozneje smo glede na reakcijo na njegovo poročanje lahko ugotovili, da je govoril o položaju v novomeškem okrožju prej preveč ugodno kot samo objektivno.

Nande je med borci užival velik ugled. Ne je zaradi osebne hrabrosti in zaradi sposobnosti, ki jo je kazal pri poveljevanju in izpolnjevanju sklenjenih nalog. Tudi morda predvsem zato, ker je s svojimi jasnimi in odločnimi stališči vzbujal občutek poštenosti, neposrednosti, popolne vdanosti stvari delovnega človeka. Njegov ljudski značaj in način obveščanja z ljudmi sta ga zblížala s sodelavci. Zaradi osebne hrabrosti, ki je večkrat mejila na preveliko predrznost, je bil nekajkrat ranjen. Kot pomočnik komisarja glavnega štaba je bil Nande neposredno odgovoren za delovanje in organizacijo partijske organizacije v vojski.

Mnogo tega, kar je bilo rečeno o Milovanu, Nandetu in Draganu, bi bilo treba reči tudi o marsikom. Svoje so dali Zdravko, Leko, Mito in toliko drugih znanih čudovitih partizanskih poveljnikov, ki so se v NOB vžgajili in postali pravi ljudje.

Milovan, Nande in Dragan so bili na različnih krajih in položajih po svoji sad NOB in ljudske revolucije. Skupaj so padli. Skupnih jim je bila vrsta lastnosti, zaradi katerih so bili vdani stvari partije. Spričo vsega tega je v Gornjem Šumberku 30. julija ob 6 uri pogoltna ena od italijanskih granat zadela tako zelo v polno.

Pozornost (foto Egon Kaše)

Obveščanje in seznanjanje

Kako Slovenci poznajo dogajanja v Jugoslaviji?

Medrepubliško komuniciranje iz slovenskega zornega kota

Med integracijskimi dejavniki, ki povezujejo narode in narodnosti Jugoslavije, zavzema pomembno mesto tudi seznanjenost, obveščena o dogajanju v drugih delih širše domovine. V jedru problema seznanjenosti je pretok informacij prek republik in pokrajinskih meja, interakcija med narodnostmi, vse tisto, kar v širšem smislu označujemo tudi z interkulturalnim komuniciranjem.

Bržčas zato tudi sam izraz »medrepubliško komuniciranje« ne ustreza, saj je preozek za vse pojave interakcije med narodi in narodnostmi, republikami in pokrajinama Jugoslavije. Če ga uporabljamo, počnemo to ne preveč tankočno in z zavestjo, da skušamo na kratak, uporaben način označiti pisane, bogate in mnogotere prepletene komunikacijske odnose v federativni državi, kot je Jugoslavija.

O medrepubliškem komuniciranju, tako pojmovanem, je nedavno tekla beseda tudi na jugoslovanskem posvetovanju na Bledu.*

Zbrani predstavniki iz vse Jugoslavije so poskušali ovrednotiti družbeno-politična izhodišča medrepubliškega komuniciranja kot stalne komponente družbenega komuniciranja v samoupravni, socialistični, mnogonacionalni skupnosti, njegove socio-ekonomske determinante, odprtost komunikacijskih prostorov, kvantitativne in kvalitativne značilnosti kroženja informacij, vlogo sredstev javnega obveščanja v medrepubliškem pretoku sporočil, probleme, pregrade in perspektive interkulturalnega komuniciranja v Jugoslaviji.

Med devetimi referati, pripravljenimi za posvetovanje, se je eden posebej ukvarjal s problemom seznanjenosti prebivalcev Slovenije z dogajanjem v Jugoslaviji, oz. v drugih republikah in pokrajinah.** V njem so bili analizirani podatki iz raziskave Slovensko javno mnenje 1973, ki se nanašajo na seznanjenost prebivalcev Slovenije z dogodki v drugih delih Jugoslavije.

Za krajši povzetek razmeroma obsežnega referata ni moč navajati številčnih podatkov; zato se omejimo le na nekaj temeljnih, značilnejših ugotovitev o tem, kako prebivalci Slovenije poznajo dogajanja v Jugoslaviji. Analiza je ugotovila predvsem:

— Stopnja seznanjenosti z dogajanjem v drugih republikah in pokrajinah je v tesni povezanosti z najbolj pomembnimi socio-demografskimi dejavniki. Večjo izpostavljenost medrepubliškemu komuniciranju kažejo tiste strukture prebivalstva v Sloveniji, ki so bolj izobražene, imajo vodstveni položaj na delovnem mestu, so močnega spola, so družbeno-politično aktivnejše, niso verne in so mlajše od 30 let. Drugače povedano, večja starost, manjša izobrazba, družbenopolitična neaktivnost in vernost pričajo o negativni korelaciji s stopnjo obveščeniosti in tudi z zanimanjem za spoznavanje dogajanj v drugih republikah in pokrajinah.

— Splošna stopnja seznanjenosti z dogodki v Jugoslaviji (vključno z obveščeniostjo o dejavnosti vzevnih organov in institucij) je zadovoljiva, saj znaša 93,7 odst. Bolj zaskrbljujoča podoba se kaže, če odmislimo »federacijo« in upoštevamo le poznavanje dogajanj v republikah in pokrajinah. Stopnja obveščeniosti znaša v tem primeru 68 odst. vsega prebivalstva, se pravi, da skorajda tretjina prebivalcev Slovenije meni, da ni dovolj dobro seznanjena z dogajanjem v drugih republikah in pokrajinah. Če temu podatku dodamo še drugega, namreč, da 29,5 odst. anketirancev ne izraža želje za boljše seznanjenostjo z dogajanjem v drugih republikah in pokrajinah, potem zaskrbljenost dobiva še dodatno razsežnost. Tisti, ki ne kažejo zanimanja za dogajanja v drugih federalnih delih Jugoslavije, se prvenstveno rekrutirajo iz nižje izobraženih struktur prebivalstva, starejših, z manjšo kvalifikacijo, vernih, ženski, družbeno-politično neaktivnih in nezaposlenih.

— Značilen pojav predstavlja znatna neenakomernost seznanjenosti z dogajanjem glede na posamezne republike in pokrajine. Nesorazmernost je v odvisnosti od demografske in geografske velikosti republik, od njihove razvojne stopnje in zemljepisne bližine Sloveniji. Zato slovensko javno mnenje najbolje pozna dogodke v sosedni Hrvaški in nato v Srbiji, najmanj pa v Črni gori in na Kosovu.

— Splošni trend vendarle kaže na porast splošne obveščeniosti. Primerjava podatkov iz analize slovenskega javnega mnenja 1973 in 1970 priča, da je število tistih, ki menijo, da so dovolj dobro seznanjeni z dogajanjem v vseh republikah in pokrajinah, zraslo za polovico. K temu so nedvomno prispevali tudi napor zavestnih družbeno-političnih sil, hkrati po pismu predsednika Tita in izvršnega biroja, po X. kongresu ZKJ in ob uveljavljanju ustavnih dopolnil. Pomembno vlogo so odigrala tudi sredstva javnega obveščanja z zavestno usmerjenostjo v

intenzivnejše medrepubliško komuniciranje.

Javnost v Sloveniji hkrati izpoveduje težnjo po enakomernejšem, proporcionalnejšem in kvalitetnejšem obveščanju o dogajanju v drugih republikah in pokrajinah. Takšen trend je bil očitno že pri analizi 1970. leta, je pa postal še vidnejši v letu 1973, ko se je npr. število tistih, ki bi se radi bolj seznanili z dogodki v vseh republikah in pokrajinah, dvignilo za malone polovico (od 13,5 do 19,8 odstokov).

V prid želji po enakomernejšem pretoku medrepubliških informacij tudi in manjših in manj razvitih delov federacije govori tudi podatek, da je razlika med dejansko obveščeniostjo in izpovedanim zanimanjem največja prav v primeru Kosova in Črne gore.

— Načelno predstavlja Jugoslavija enovit komunikacijski prostor, vendar pa v pretoku informacij med njegovi posameznimi deli, ki predstavljajo nekakšno komunikacijsko podzestvo, očitno delujejo razne pregrade — ekonomske, kulturne, geografske, jezikovne itd.

V ekonomsko-tržnem pogledu Slovenija ni zaprt prostor za prodajo časopisov in revij iz drugih republik, vendar pa ti pri temeljnem informiranju prebivalstva Slovenije ne igrajo praktično nikakršne pomembnejše vloge. Le 0,8 odst. prebivalcev Slovenije meni, da črpa informacije o drugih republikah in pokrajinah predvsem iz teh časopisov.

Pretok informacij iz drugih delov Jugoslavije v slovenskih množičnih medijih pa je seveda odvisen tudi od mnogih drugih dejavnikov: od dostopnosti informacij, od distribucijske sposobnosti časopisne agencije, od lastne dopisniške mreže, od »novinarske« vrednosti sporočil, od subjektivne naravnosti redakcij, od pomembnosti drugih (slovenskih in mednarodnih) informacij, od programske usmeritve posameznih medijev ali njihovih posameznih oddaj, rubrik itd.

— Za katera vsebinska področja se prebivalci najbolj zanimajo pri spremljanju dogajanj v drugih republikah in pokrajinah? Na prvem mestu so zanimivosti (88,2 odst.), kar najbrž preseneča, pač pa je zato nemara bolj nepričakovan podatek, da je šport na dnu lestvice (7,4 odst.) zanimanje slovenske javnosti. Podatek, da se več kot četrtina anketirancev ne zanima za šport, se ujema z nekaterimi podobnimi izsledki v drugih (predvsem razvitih) deželah.

Med preostalimi tremi vsebinskimi področji, ki jih je raziskava zelo okvirno postavila, je največje zanimanje za gospodarstvo (63,7 odst.), nekaj manj za politiko (78,1 odst.) in nato za kulturo (76,4 odst.). Nemara deluje presenetljivo podatek o visoki stopnji zanimanja za dogajanja v gospodarski sferi, toda če to kaže na interes proizvajalcev in samoupravljavcev, potem je to lahko spodbuden pojav.

— V pretoku informacij iz drugih delov Jugoslavije obstaja skala različne vplivnosti posameznih medijev, ki seveda ni značilna samo za medrepubliško komuniciranje, ampak ima svoj izvor v tehnološki naravi in medijski karakteristiki slihega sredstva javnega obveščanja. Pri tem splošna razširjenost posameznega medija igra pomembno, vendarle ne odločilno vlogo. Vadejše so tehnološke posebnosti medijev, ki so dovolj dobre ali manj privlačne za avditorij množičnega komuniciranja.

— Televizijski medij je v zadnjih letih izredno veliko pridobil na informativni vplivnosti, saj je postal glavno sredstvo seznanjanja z dogodki v Jugoslaviji pa tudi v Sloveniji in v svetu (kot to kaže drugi vidik raziskave slovenskega javnega mnenja 1973). Pred poldrugim desetletjem je bil ledu televizije v obveščanju delovnih ljudi in občanov Slovenije komandna zaznava, danes je že dominanten, saj se malone polovica prebivalcev Slovenije najbolje informira prek televizije (46,2 odst.).

— Tisk sicer zostaja v kvantitativni (in tudi časovni) primarni funkciji obveščanja, zato pa pridobiva kot komplementarni sekundarni informator zlasti kar zadeva posredovanje poglobljenih, obširnejših, komentiranih in interpretiranih novic. Zatorej je povsem razumljivo, da bralci z višjo izobrazbo, vodilnim položajem na delovnem mestu, z višjo kvalifikacijo in aktivnejšim družbeno-političnim angažiranjem ter mlajši iščejo predvsem v Delu tisti medij, ki naj jim najbolj posreduje novice in dogajanja iz drugih republik in pokrajin.

— V luči prejšnjih dveh ugotovitev, vloga radia med družbeno in politično medijev je v slovenskem kontekstu izredno zanimiva, ki naj ji pridobiva kot komplementarni sekundarni informator zlasti kar zadeva posredovanje poglobljenih, obširnejših, komentiranih in interpretiranih novic. Zatorej je povsem razumljivo, da bralci z višjo izobrazbo, vodilnim položajem na delovnem mestu, z višjo kvalifikacijo in aktivnejšim družbeno-političnim angažiranjem ter mlajši iščejo predvsem v Delu tisti medij, ki naj jim najbolj posreduje novice in dogajanja iz drugih republik in pokrajin.

so se za radio kot najboljše informativno sredstvo odločili predvsem tisti, ki televizije nimajo, pa tudi redkeje bero časopise. Očitno ne gre za neko posebno lastnost radia, marveč za njegovo funkcijo in vlogo v soodvisnosti od drugih informativnih medijev. (Neke beograjska raziskava, ki je npr. zajela programsko dejavnost medijev v celoti in ne samo njihovega informativnega programa, ugotavlja, da je radio prvenstveno medij mladih!) Pri anketirancih, ki živijo v tipični medijemalni situaciji, se pravi imajo na voljo več medijev hkrati, televizija očitno uživa prednost v temeljnem obveščanju pri večini, časopis pa pri višje izobraženih, družbeno dejavnostnih slojih. Radio ohranja primarno funkcijo informiranja predvsem pri tistih strukturah, ki niso izpostavljene delovanju niti televizije niti osrednjega slovenskega dnevnega informativno-političnega glasila. Potemtakem je korelacija z nižjimi stopnjami družbene, politične in delovne aktivnosti pri radijskih poslušalcih, ki jim je radio najboljši vir obveščeniosti, povsem razumljiva.

Analiza podatkov zelo določno potrjuje hipotezo, da obstaja močna pozitivna korelacija med obveščeniostjo in družbeno-politično aktivnostjo. Sloji, ki izražajo negativen interes do informiranosti (za dogajanja v Jugoslaviji in nasploh), ki ne bero časopisov, ne poslušajo radia in ne gledajo televizije, pretežno izhajajo iz družbeno-politično nedejavnih, najstarejših prebivalcev, brez rednega delovnega razmerja, s pomanjkljivo izobrazbo, vernih, brez rednih osebnih dohodkov. Manj obveščeni so predvsem tisti z nižjo stopnjo socializacije, manj vključeni v procese komuniciranja in v družbeno aktivnosti.

Bržčas bi lahko to ugotovitev tudi obrnili, tako da so manj družbeno aktivni tisti, ki so manj obveščeni. Dialektična povezanost med družbeno-politično dejavnostjo in obveščeniostjo je torej na diani. Bržkone pa velja tudi domneva, da tisti, ki so manj informirani, tudi manj iščejo informacij, pa čeprav so jim te objektivno na voljo. Takšno stanje nenehno reproducira neobveščeniost in z njo povezano družbeno neaktivnost. To je začaran krog, ki ga lahko preseka le povečana stopnja izobrazbe, pripravljenosti »informativne« kulture in okrepjena družbeno-politična dejavnost prav v teh plasteh prebivalstva. To je seveda naloga vseh subjektov v samoupravni družbi, v določeni meri pa se v te napore lahko ustvarjalno vključuje tudi množični medij sami, s tem da posvečajo posebno pozornost oblikovanju informativnih sporočil in spremljanju njihove distribucije, še posebej pa njihovega učinka.

Izsledki analize dajejo solidno podlago za oblikovanje nadaljnjega akcijskega programa v sistemu in v operativni strategiji javnega obveščanja v Sloveniji (in bržčas analogno tudi drugje v Jugoslaviji), zlasti kar zadeva komuniciranje med republikami in pokrajinama.

Politika in strategija informiranja v kontekstu medrepubliškega komuniciranja bi morala zasledovati vsaj dva okvirnejša cilja:

— enakomernejši, proporcionalnejši pretok informacij iz vseh delovov Jugoslavije, zlasti takih sporočil, ki na področju politike, gospodarstva in kulture resnično prispevajo k boljšemu seznanjanju in razumevanju specifičnih problemov razvoja slihega republike in pokrajine kakor tudi nujnih potreb skupnega sodelovanja in razvoja vse Jugoslavije;

— takšno oblikovanje sporočil, da bodo ta najučinkoviteje dosegala manj seznanjene plasti prebivalstva. Pri tem je zlasti poudarjena vloga radia in televizije, saj ta dva za skoraj tri četrtine prebivalcev Slovenije (72,9 odst.) pomenita poglavitni vir obveščanja o dogajanju iz Jugoslavije, hkrati pa tudi tiska, poimovovalca integralno (tako osrednjega kot pokrajinskega in tovarniškega).

Pretniki v tej sferi družbene, politične in kulturne zavesti so izredno počasi in terjajo dolgotrajne, načrtno in vsestranske družbene napore. Korelacije, ki jih med obveščeniostjo in med socio-demografskimi dejavniki izpričuje analiza, potrjujejo, da je za višjo stopnjo obveščeniosti treba vložiti najširše družbene napore v splošno izobraženo in ekonomsko raven prebivalstva, kar se bo zrazilo tudi v njihovi povečani družbeno-politični aktivnosti in v informativni kulturi.

To seveda ni samo naloga sredstev za javno obveščanje, ampak vseh zavestnih družbenih in političnih sil, to je cilj najširše družbene akcije za uveljavljanje resnične samoupravne, socialistične družbe.

Tomo Martelanc

* Posvetovanje je ob pomoči republik in pokrajin ter Zveznega komiteja za informacije organiziral Center za raziskavo javnega mnenja in množičnih komunikacij pri fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Univerze v Ljubljani 3. in 4. aprila 1975.

** Tomo Martelanc: Informiranost prebivalstva Slovenije o dogajanjih v drugih republikah in pokrajinah Jugoslavije.

Boris Majer

Med svobodo in odgovornostjo

Naša družbenopolitična, teoretična misel mora rušiti vse preživele dogme in obrazce in iskati nove odgovore

Abstraktne resnice ni, resnica je vedno konkretna. To marksistično načelo velja tudi za vsa razmišljanja o razmerju med svobodo znanstvenega ustvarjanja in družbeno odgovornostjo, ki se ji ne more izogniti nihče, kdor javno deluje — bodisi kot znanstvenik ali družbenopolitični delavec. Zveza komunistov je v svojih programskih dokumentih jasno zapisala, da se zavzema za svobodo znanstvenega (in umetniškega) ustvarjanja, da mora biti znanost sama sebi sodnik, da pa je svoboda znanstvenega in vsakršnega ustvarjanja neločljivo povezana z družbeno odgovornostjo ustvarjalcev za razvoj samoupravnega socializma, za njegovo »človeško podobo«, za vizijo svobodnega, vsestranskega razvitega človeka, povezanega v združenem delu, za osvoboditev dela in človeka.

Razmerje med svobodo in odgovornostjo je prav gotovo protislovno. Toda to protislovje ne tiči le v naravi obeh pojmov — svobode in odgovornosti — temveč se vsak dan razvija v konkretnem idejnem in političnem boju za revolucionarno ali konservativno vlogo obojega: svobode znanstvenega ustvarjanja in njene družbene odgovornosti. Gre preprosto za vprašanje, čemu služijo: revolucionarju družbeni odnosi, ustvarjanju socialno pravične in humane človeške družbe, komunizmu kot dejanske, resnične razrešitve konflikta med človekom in naravo, človekom in človekom, posameznikom in rodom, nujnostjo in svobodo (Marx), za ustvaritev družbe, v kateri bo »svoboda posameznika pogoj za svobodo vseh in obratno« — ali pa za podaljševanje življenja izobčujajo relativno veliko kapitalistični družbi multinacionalnih kompanij, razrednih, rasnih in nacionalnih konfliktov, blokovski razcepjenosti sveta, oboroževalni tekmi itd., z vsemi apokaliptičnimi nevarnostmi, ki iz tega izvirajo.

V čem je to protislovje? Prav gotovo je bila ena največjih pridobitev meščanskih revolucij svoboda znanstvenega ustvarjanja, ki pa si je je počasi in mukoma krčila pot — bolj ali manj desledno, z večjimi ali manjšimi kompromisi — v boju s fevdalno aristokracijo, cerkvi ter stoletja trajajočo miselno in ideološko tradicijo, od katere so se mukoma trgali celo najbolj napredni in najbolj daljnovidni duhovni lakratnega časa. Vendar pa je meščanstvo izbojevalo relativno veliko zgozlj na tistih področjih, ki so bila posredno ali neposredno v interesu meščanskega razreda — v pridoslovju, v tehniki in na tistih področjih duhovnega življenja, ki ni neposredno zadevalo življenjske interese novega družbenega razreda. Meščanstvu je uspelo, da je omejilo subverzivnost znanstvenih odkritij na tista področja, ki so bila neposredno v interesu samega meščanstva in kjer so mu bila neposredno potrebna za razvijanje produktivnih sil in njihovo tehnološko obvladovanje. To je ustvarilo videz (in deloma tudi stvarno možnost) svobodnega znanstvenega raziskovanja na področju naravnih znanosti in tehnologije kot razredno in politično vsaj navidezno nevtralnemu področju. To je porajalo v tem delu znanstvenega sveta psihologijo znanstvene in strokovne etike, ki se je čutila zavezana zgolj strokovno-znanstvenim merilom in ki je ta merila — v celoti vzelo — tudi strogo in dosledno uveljavila.

Protislovje pa je udarilo na dan, ko so se najvidnejši in najpomembnejši sodobni znanstveniki zlasti na področju nuklearne fizike, kemije in biologije, začeli zavedati usodne dalekosežnosti svojih znanstvenih odkritij, možnosti (in realnosti) njihove zlorabe za množično uničevanje ljudi, za utrjevanje fašizma in reakcionarnih družbenih režimov ter v končni liniji za usodo človeštva nasploh. Na tem nivoju pa zavezanost strokovnim in znanstvenim merilom posameznih strok, dosežanja strokovno-znanstvena etika ni več zadoščala: znanstveniki so se znašli v precepu med zavezanostjo tradicionalni strokovno-znanstveni etiki in družbeno odgovornostjo za posledice svojih odkritij. Začutili so, da je tudi znanost lahko manipulirana in da se znanstveniki sami vsaj dela odgovornosti za to ne bodo mogli več osvoboditi. Objavljanje »subverzivnih« znanstvenih odkritij je tako prenehalo biti stvar zgolj osebnega pogoja, osebnega hrabrosti, vprašanje kariere itd. (kadar je »javnost« iz ideoloških motivov zavračala ta odkritja), temveč je postalo mnogo globlje, mnogo usodnejše vprašanje etične odločitve, etično-političnega angažiranja ne le posameznega znanstvenika, temveč celih znanstvenih timov. Seveda obstoječe danes znotraj naravnih in tehničnih znanosti še vedno ostočki in oaze, kjer ne prihaja do tako dramatičnih konfliktov in kjer strokovno-znanstvena etika še zadošča. Vendar pa se tudi tu že najavljajo problemi, ko je marksisti-

teri projekt znanstveno, tehnološko in komercialno neoporečen, kljub temu pa ima lahko številne nepredvidljive posledice za biološko in ekološko ravnotežje narave, da o neposrednem uničevanju okolja niti ne govorimo. Vse to kaže, da razmerje svoboda — odgovornost ni nikakršna izmišljena dilema, temveč postaja vse bolj eno temeljnih protislovij današnjega sveta.

Isto velja tudi za družbene vede. Tudi tu so meščanske revolucije — zlasti v začetni fazi — ustvarile široke možnosti za svobodo znanstvenega proučevanja, saj so jih k temu silile neposredne potrebe boja s preživelimi družbenimi formacijami in njihovo ideologijo. Vendar pa je tu razvoj potekal bistveno drugače kot na področju naravnih znanosti in tehnologije. Zlasti v postrevolucionarni fazi, ko se je meščanstvo znašlo v boju proti proletariatu kot »grobarju kapitalističnega sveta«, ko se je meščanska družba zapletala v vse težja gospodarska in politična protislovja, ko je po oktobrski revoluciji, zlasti pa po drugi svetovni vojni postal socializem svetovni proces in ko je hkrati prišlo do začasne stabilizacije t. im. poznega kapitalizma, zlasti v industrijsko najvišje razvitih kapitalističnih deželah, je postala meščanska ideološka indoktrinacija družbenih znanosti čedalje očitnejša in agresivnejša. Vendar je znalo meščanstvo tudi tu ustvariti družbenim znanostim razmeroma širok manevrski prostor svojega raziskovanja na tistih področjih, ki niso neposredno in življenjsko zadevala v interesu same kapitalistične družbene ureditve in ki so — zlasti na ravni mikrosocialnih skupin — lahko prispevala k stabilizaciji osnovnega kapitalističnega produkcijskega odnosa, k odpravljanju oziroma ublaževanju socialnih napetosti in k gladkejšemu teku celotne industrijske mašinerije, ne glede na posamezne kritike »postindustrijske potrošniške družbe«, ki jih je valobna meščanska družba kljub ostem, ki sičijo v njih, vedno znala »konstruktivno« absorbirati in obrniti v svoj prid.

Zlasti meščanska sociologija je razvila v zadnjem obdobju silno bogato empirično metodologijo, opirajoč se pri tem na najnovejša dosežke matematike, semiotike, strukturalne analize itd., ki ima ne glede na ideološke implikacije nesporno znanstveno vrednost. Vse to ustvarja videz ideološko nevtralne znanosti — po zgledu pridoslovja in tehnologije, — ki naj bi bila univerzalno uporabljiva (ali kakor pravijo filozofi »razpoložljiva«), čeprav je v znanem svojem delu preračunna prav na potrebe socialnozaradne in idejnopolične stabilizacije poznega kapitalizma. Hkrati pa opisano polmovanje družbenih znanosti natanko ustreza tehnokratsko managerski transformaciji poznega kapitalizma in — kar je zlasti zanimivo — tistim tehnokratsko etastičnim strukturam v deželah administrativnega socializma, ki imajo prav tako pred očmi stabilizacijo in tehnološki razvoj obstoječega družbenega stanja brez kakršne radikalne revolucionarne preobrazbe.

Vendar se najlučnejši duhovni tu di na področju družboslovja — podobno in idejnopolično znanosti in tehnologije — vse bolj kažejo družbenih posledic navedenega trenda družboslovnih znanosti, njihove neposredne vpetosti v voz poznokapitalistične ali administrativno-socialistične tehnokracije ter njihovo razčlovečujoče družbene vizije. Hkrati pa postaja najprodornejšim družboslovcem v svetu vse jasneje, da imajo apokaliptične nevarnosti nekontroliranega, tehnološkega razvoja (vključno s podprejanjem znanosti strateškimi ciljem velekapitala in multinacionalnih kompanij) svoj realni resnični vzrok v nerazrešenih socialnih in razrednih protislovjih današnjega sveta, v poglajbi, ki se prepađu med razvitimi in nerazvitimi, v blokovski delitvi sveta in iz nje izvirajoči oboroževalni tekmi, kjer lahko »nori posamezniki« vsak trenutek pahne človeštvo v nuklearno katastrofo, in da zato družbena odgovornost sociologov in družboslovcov sploh ni nič manjša od odgovornosti armade nuklearnih fizikov, kemikov, biologov itd., ki v svojih laboratorijskih načrtujejo in pripravljajo množična uničevalna sredstva, temveč v idejno-političnem smislu morajo še vedno.

Nikdar v zgodovini ni bila odgovornost znanosti pred človeštvom in za človeštvo večja kakor je danes — in to ne samo znanosti nasploh, temveč vsakega posameznega znanstvenika, vsakega posameznega znanstvenega tima, vsake posamezne znanstvene ustanove. Ali to pomeni, da je treba omejiti svobodo znanosti, svobodo znanstvenega raziskovanja, znanstvene in vsakršne ustvarjalnosti? Nikakor ne. Vsako omejevanje znanosti in svobodne ustvarjalnosti bi nas vrnilo ne samo daleč nazaj, temveč bi priključilo v življenje duhove, ki niso nič manj nevarni od zlorabe znanstvene in ustvarjalne svobode: dogmatike, konservativce, vladavino povprečnega, brez osebnega, humus za tisto, kar imenujemo danes v nasprotju z radikalnim duhom, ustvarjalnega marksizma — »konservativno mišljenje«.

Gre za združitev znanstvene in ustvarjalne svobode z zavestjo globoke družbene odgovornosti v novi dialektični kvaliteti, v dialektični sintezi svobode in odgovornosti, kakršno neizogibno zahteva naš čas. Pri tem se je treba zavedati, da ta nova kvaliteta, ta nova sinteza ni enkratno dejanje, temveč proces, boj, nemehno in vztrajno razreševanje protislovja, ki se mu ni mogoče izogniti, ki ga je treba sprejeti, ki ni abstraktna formula, temveč živa dejanskost, vsakokratna zgodovinska konkrekcija. Zato vsaka še tako lepa in vzvišena deklaracija o svobodi znanosti, o svobodi znanstvenega ustvarjanja in vsakršne ustvarjalnosti sploh brez analize konkretnega zgodovinskega trenutka, brez analize zgodovinske konkrekcije izzveneva v prazno, ne pomeni nič (ali morda celo nekaj prav obratnega), kakor na drugi strani vse deklaracije o družbeni odgovornosti prav tako izzveneva v prazno, če ne upoštevajo narave znanosti, znanstvene in vsakršne ustvarjalnosti, njene lastne, specifične logike, njenih protislovij in njenih meja.

Znanstveno raziskovanje je zmeraj »avanturizem«, avanturizem v tem smislu, da ne moremo točno predvideti, kaj bomo odkrili, kakšne bodo posledice novih znanstvenih odkritij za dosežanje teorije in kakšni utegnejo biti družbeni učinki novih odkritij. »Subverzivnost« novih znanstvenih odkritij v odnosu do obstoječe znanstvene in ideološke slike sveta, pa seveda tudi do obstoječega družbenega stanja je neizogibna, in stopnja oziroma meja »absorbicije« novih znanstvenih odkritij je zmerom eden bistvenih pokazateljev vitalnosti ali preživelosti določenega družbenega stanja. Meščanska družba nedvomno prenese skoraj nemojemo »absorbicijo« znanstveno tehnoloških inovacij, dokler ne ogrožajo osnove kapitalističnega produkcijskega odnosa (oziroma jih celo terja), je pa silno občutljiva (in ranljiva) za »subverzivnost« znanstvenih odkritij v »sodobnem pozitivističnem ali iracionalističnem meščanskem filozofiji«.

Prav v tem je največja prednost našega odprtega samoupravnega socialističnega sistema tudi za samo ustvarjalno svobodo znanosti, za razširitev njenih socialnozaradnih meja. V naši samoupravni družbi je znanost osvobodena vseh tistih ideoloških pregrad in tabujev, ki omejujejo napredno družboslovno misel v meščanskem svetu. Nasprotno, v njenem neposrednem interesu je, da prebija vse dosežane horizonte, da gre odločno in radikalno naprej od tistega, kjer razredni interes meščanske družbe še zastavlja tudi najnaprednejši del meščanske družboslovne misli. Hkrati pa je znanost in še posebej družbena misel v naši družbi načelno osvobodjena tudi vseh dogmatskih, pragmatično etastičnih ideoloških spon in ozirov, ki v nekaterih deželah administrativnega socializma — kljub večjim ali manjšim koncesijam — še vedno v znatni meri »disciplinirajo« družbeno misel. V interesu naše družbe kot neuvrščene samoupravne socialistične družbe je prav nasprotno: da odločno in radikalno ruši vse preživele dogmatske okvire in predsodke, ki se ji še postavljajo kot ovira pri odkrivanju in uresničevanju njene izvirne, samostojne samoupravne poti v socializem. »Se več: naša družbenopolitična, teoretična, filozofska misel mora rušiti vse preživele dogme in obrazce, mora iskati nove odgovore na vprašanja, ki jih izveva in dan postavlja pred njo izredno dinamična, zapletena in čisto tudi protislovna pot našega družbenega razvoja.

Vse to dokazuje, da so v naši družbi velike potencialne možnosti prav za razvoj družbenih znanosti, za njihov prodor preko doslej obstoječih okvirov. Vendar pa teh možnosti še zdaleč nismo uresničili in morda niti prav zaznali, ne zunaj znanosti niti v znanosti sami. Naša družba se zaradi svoje odprtosti in svojega specifičnega položaja razvija izredno protislovno in navzkrižno partikularističnih interesov dostikrat zastira pogled na generalni kurz našega razvoja. To prihaja od izraza tudi v znanosti, v odnosu znanosti do družbe in družbe do znanosti. Prav vsakokratna trenutna prevlada partikularističnih interesov posameznih družbenih okoliš, skupin, struktur, klik itd. nad generalnim kurzom našega družbenega razvoja lahko ogrozi in večkrat tudi dejansko ogroža velike potencialne možnosti, ki jih odpira naš družbeni razvoj družbenim vedam.

Hkrati se je treba zavedati, da se znanost pri nas ne razvija v neprodu-

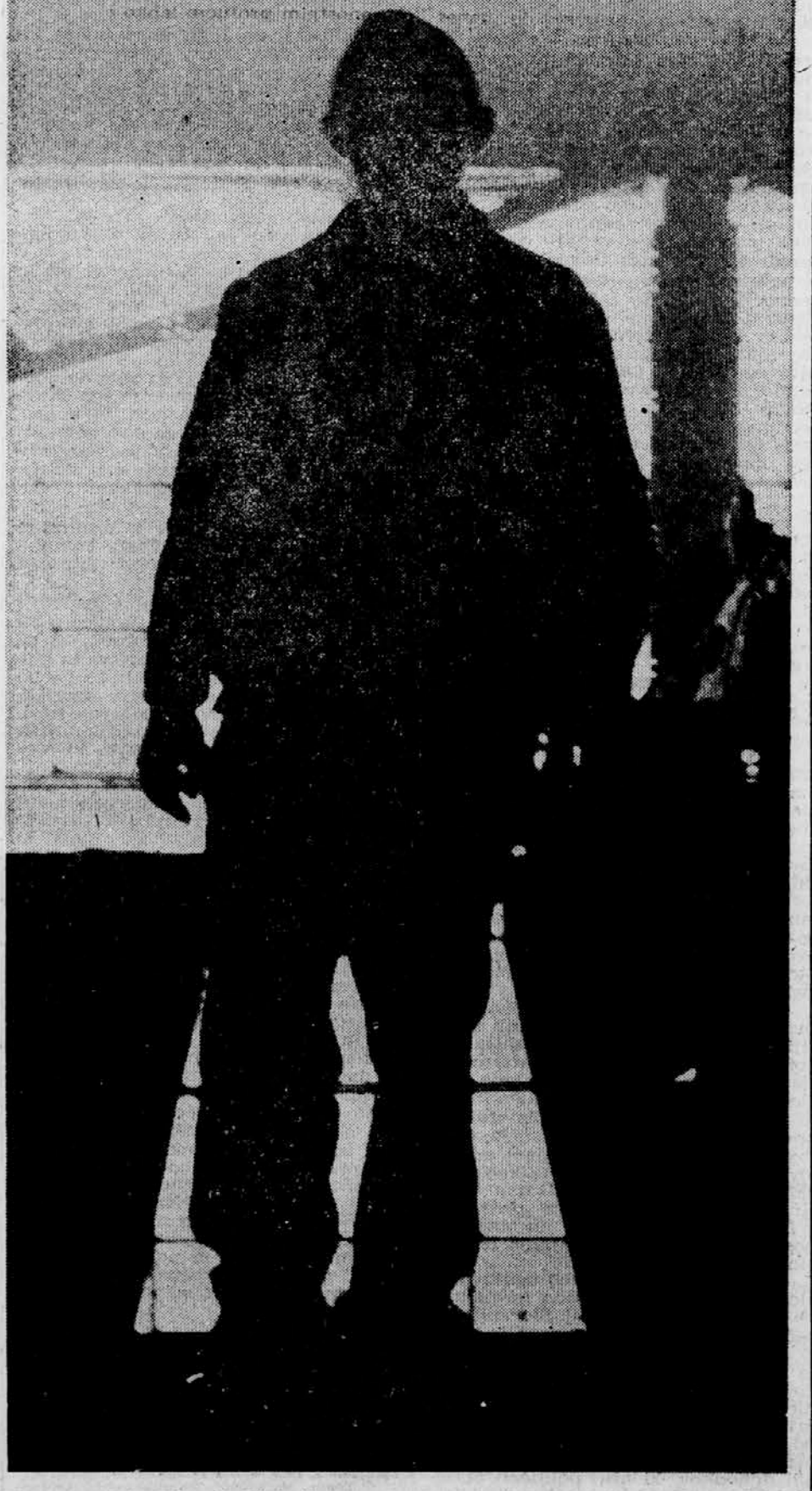
no zaprtem socialno političnem prostoru, temveč v pogojih vsestranske svobodne komunikacije s svetom in da je zato v navzkrižnem ognju najrazličnejših ideoloških vplivov in agentur, ki se — kakor je znano — zelo preveč in neskrupulozno poslužujejo prav široko razvejane mreže znanstvenih kanalov za svojo ideološko in politično infiltracijo. Znano je, kakšna velikanska sredstva so pri tem angažirana in kakšne metode se pri tem uporabljajo. Iz tega seveda ne izhaja, naj se naša znanost umakne iz mednarodnega okolja, temveč samo, da mora biti v njem kar mogoče ideološko aktivna, prodorna in ustvarjalna, ne pa pasivna ali zgolj receptivna. Naša znanost in družba nima nobenega interesa, da bi se zapirala pred vplivi od zunaj, da ne bi komunicirala z vsemi naprednimi idejnimi in miselnimi tokovi svetu, da ne bi (kritično) sprejemala vsega tistega, kar je napredna misel v svetu ustvarila znanstveno, filozofsko in družbeno pomembnega, ker je po svoji družbeni substanci radikalnejša, ali bi vsaj mogla biti radikalnejša in revolucionarnejša od najbolj radikalnih (meščanskih in drugih) inovacij v družbenih znanostih, ker je ne omejujejo ne meščanski ne administrativno etastični politični in ideološki okviri.

Vsi napori zveze komunistov v zadnjem obdobju na področju znanosti, raziskovalne politike, šolstva in usmerjenega izobraževanja sploh gredo v tej smeri. V tej luči je treba tudi gledati na analizo in oceno razmer na FSPN v Ljubljani, ki jo je sprejel Predsedstvo CK ZKS na temelju poročila svoje komisije, ki je bila ustanovljena v ta namen. Bistvo te ocene je bila ugotovitev, da se je fakulteta v zadnjih letih pod vplivom političnih sil in struktur, ki so bile poražene na 29. seji CK ZKS, postopoma odmikala od svojega prvotnega smotra, da so v raziskovalno in pedagoško dejavnost začele vdorati tehnokratske in druge, z našo samoupravno socialistično usmeritvijo nezdržljive ideološke težnje in tokovi, da je del znanstvenega in pedagoškega kadra postal mediator te politike v pedagoški in raziskovalni dejavnosti fakultete, kar se je kazalo med drugim v delu študijskih programov, v publicistiki, v premalo kritičnem in selektivnem odnosu do različnih sodobnih meščanskih idejnih tokov, posebno na področju empirične metodologije, predvsem pa v podcenjevanju in deloma ignoriranju dosežkov naše lastne samoupravne teoretične misli in družbene prakse. Skratka šlo je za idejnopolično usmeritev, ki na fakulteti (zaradi odprta progresivnega jedra fakultetnih učiteljev in študentov) sicer ni v celoti prevladala, ki pa je vse bolj negativno vplivala na raziskovalno in še posebej pedagoško dejavnost fakultete, na idejnopolično, pa tudi strokovno in znanstveno usposobljenost diplomantov za njihove bodoče naloge v naši samoupravni družbi. Dolgotrajne in poglobljene razprave na Marksističnem centru pri CK ZKS so pokazale, da je potrebna radikalna programska (pa tudi kadrovska) preosnova fakultete, da bi lahko zadovoljivo in v celoti opravljal svoje pedagoške, raziskovalne in idejnopolične naloge, za katere je bila ustanovljena in da bi lahko plodno in ustvarjalno izkoristila vse tiste velike potencialne možnosti, ki jih odpira naša samoupravna družba in njen položaj v svetu prav ustvarjalnemu razvoju družbenih znanosti (in v njihovem okviru še posebej sociologiji, politologiji in komunistični vedam).

Seveda ne velja vse to le za to fakulteto (kljub njeni posebni družbeni pomembnosti in odgovornosti), kar je predsedstvo CK ZKS v svoji oceni tudi posebej poudarilo. Gre za našo celotno znanost, za ves sistem usmerjenega izobraževanja. Gre za koreniti prelom s polovičarsko, kompromisno, oportunistično prakso, ki je dopuščala posredno, večšah pa tudi neposredno indoktrinacijo z ideologijo, ki je tuja in nezdržljiva s teorijo in prakso, z realnostjo in vizijo naše samoupravne socialistične družbe in ki je tudi strokovno in znanstveno pod ravni ustvarjalnih možnosti, ki jih ima znanost v naši družbi. Ta prelom pa seveda ne more biti samo kritika, ne morejo biti samo takšni ali drugačni ukrepi, takšne ali drugačne programske in kadrovske spremembe. Prelom za katereva smo se odločili, zahteva trdo, vztrajno, organizirano ustvarjalno delo, teoretično, raziskovalno in pedagoško, zahteva koncentracijo vseh resnično ustvarjalnih sil in potencialov.

Dialektična enotnost znanstvene svobode in družbene odgovornosti nas zavezuje, da se borimo za maksimum ustvarjalne svobode, za maksimum ustvarjalne pobude, iskanja, eksperimentiranja, prodiranja k novemu, toda hkrati za maksimum družbene odgovornosti, ki pomeni zavezanost samoupravni, socialistični humanistični viziji. Kajti: če je svoboda ustvarjalnosti znanstveno in družbeno najvišja vrednota, je neodgovornost do te svobode — največja neodgovornost tako do družbe kot do znanosti same.

(Iz 3. številke revije »Teorija in praksa«)

Monolog (foto Tihomir Pinter)

Filmske teme

Med improvizacijo in načrtnostjo

V zadnjih petnajstih letih je bilo čutiti na Slovenskem predvsem pomanjkanje kvalitetnih filmov s sodobno tematiko

Ne le Pomladni veter, temveč tudi številni filmi pred njim so vedno znova odpirali za slovensko kinematografijo bistveni vprašanji: vprašanji programske politike in filmske scenaristike. Pogovor, ki ga je na to temo pripravilo naše uredništvo, je predvsem opozoril in prikazal stanje v domači kinematografiji na teh dveh področjih, mnogo manj pa je prispeval k oblikovanju jasnejšega stališča in odgovora na vprašanja, kaj naj domači film sploh bo, kaj je od njega pričakovati; kakšne so njegove perspektive. Seveda bi bilo preveč pričakovati, da bi že en sam pogovor mogel jasno odgovoriti na tako zapletena vprašanja, toda hkrati nedvomno vzbuja skrb, da tudi v letu, ko domača kinematografija praznuje 30-letnico svojega obstoja, očitno še vedno nimamo jasne vizije in predstave o vlogi in nalogi tako pomembnega umetniškega medija, kot je prav film. Pogovora, ki sta ga vodila novinarka v kulturni redakciji Dela Stanka Godnič in Sašo Schrott (slednji je magnetofonski zapis tudi pripravljen za objavo), so se udeležili Jure Seliger, predsednik dosedanjega odbora za kinematografijo pri republikanski kulturni skupnosti, Milan Ljubič, direktor Viba filma, Damica Purg, sociologinja, Bojan Stih, predsednik programskega sveta Viba filma, in Vasko Pregl, odgovorni urednik revije Ekran.

DELO: Odmevi in ocene, ki jih je sprožil Ranflov Pomladni veter, so primeren povod, da nekoliko obsežneje spregovorimo o dveh pomembnih aspektih domače kinematografije — o vprašanju programske politike in o vprašanju scenaristike, zlasti kar zadeva tiste domače filme, ki se lotevajo sodobne tematike. Rezultati domače filmske proizvodnje v zadnjih desetih, petnajstih letih namreč kažejo, da je bilo število posnetih filmov s sodobno tematiko relativno majhno in da je bilo med temi filmi zelo malo takšnih, ki bi jih sprejela taka publika kot filmska kritika. Največkrat so bili s filmi ne zadovoljni oboji. Zastavlja se torej vprašanje, kakšni so kriteriji pri vodenju programske politike in v domači kinematografiji. S tem pa je najožje povezano tudi vprašanje filmske scenaristike.

Se enkrat: Pomladni veter je le izhodisce in povod za razgovor, nikakor pa ne, da bi kogarkoli postavljali na zatožni klopi ali na ta način zoževali temo razgovora.

SELIGER: Odbor za kinematografijo pri republikanski kulturni skupnosti je bil v zadnjem obdobju v dokaj kočljivem in težkem položaju, ker je bilo na Slovenskem veliko pisanja in govorjenja proti filmu in filmskim delavcem, o samem filmu pa se je pisalo razmeroma malo ali skoraj nič. Zato smo skušali v tem obdobju ustvariti pogoje, da bi začela filmska proizvodnja delovati bolj normalno, pri čemer je zlasti važno, da smo prenesli odgovornost za proizvodnjo na podjetje, ki filme proizvaja, kulturna skupnost pa si je pridržala pravico na osnovi sprejetih programskih načel usmerjati proizvodnjo. V kulturni skupnosti smo torej razpravljali in odobraval program, ne pa posamezne filme. V zadnjem mandatnem obdobju smo se tako v odboru kot v podjetju Viba film srečevali z deficitom scenarijev. Prav zato

smo odobrili tudi posebna finančna sredstva, ki naj bi stimulirala pisanje scenarijev, saj smo se zavedali, da brez dobrega scenarija ne more biti dobrega filma.

DELO: Koliko sredstev je bilo namenjenih pospešanju scenaristike, kako so se trošila in kakšni so rezultati?

LJUBIČ: Namenska sredstva so znašala letno dvesto tisoč dinarjev, dobivati pa smo jih pričeli v začetku leta 1973. Z njimi smo stimulirali tiste projekte, ki so obetali, da jih bo mogoče realizirati. Zaradi omejene proizvodnje v slovenskem filmu ne moremo govoriti o kakršnikoli »razširjeni reprodukciji«, toda prav ta sredstva so omogočila, da smo financirali scenarije za Strah, Pomladni veter, Povest o dobrih ljudeh, za projekte, kot so Martin Kačur, Vdovstvo in pogreb Karoline Zašler, Zbiralec umetnin, Zlatorog, Adam, Frontno gledališče, Sentmartinski labirint in še nekatere druge. V celoti smo torej s temi sredstvi financirali deset do petnajst tekstov, pri čemer so avtorji dobili od štiri do dvajset tisoč dinarjev honorarja, pač glede na dodelanost scenarija.

V okviru teme razgovora bi želel opozoriti na nekatera vprašanja, ki zadevajo scenaristiko le posredno. Gre namreč zato, da je sestav filmske publike zelo pester. Toda vse družbene strukture prispevajo svojih 0,79 odstotka od bruto osebnega dohodka za kulturo in vsi ti hočejo tudi nekaj dobiti od kulture, torej tudi od filma. Vse okuse zavodoljiti pa je neverjetno težko. Filme, kot so bili na primer Oxygen, Mrtva ladja, Zgodba ki je itd., so kritizirali zaradi njihove hermetičnosti. V želji, da bi prebili hermetično zaprtost domačega filma, smo se lotili izdelave programskih smernic in se osredotočili na repertoar, ki naj bi v srednjeročnem načrtu družbenega razvoja Slovenije obsegal pet celovečernih in dvajset kratkih filmov. Med temi petimi celovečernimi filmi naj bi vsak filmski obiskovalec našel tudi nekaj za svoj okus. Vzemimo primer Pomladnega vetra. Tako avtorja veča kot želja programskih organov Viba je bila posneti film lahkega žanra, ki bo pritegnil čim širši krog gledalcev in sprožil zanimanje za domači film tudi pri tistih, ki od filma ne zahtevajo mnogo.

Kljub temu, da ima Pomladni veter vrsto pomanjkljivosti, se torej vendarle zastavlja vprašanje, ali je popolnoma zgrešil svoj namen, še posebej če vemo, da si ga je ogledalo 50 ali še več tisoč gledalcev. V podjetju smo v tem primeru razpeli med dolžnostjo zadovoljiti potrebe najširšega kroga gledalcev, kajti tudi oni prispevajo svoj delež za kulturo, in med širšimi družbenimi potrebami in zahtevami po tašnem filmu, ki bo zadovoljil filmsko kritiko in nas bo lahko zastopal tudi na kakšni pomembnejši domači ali tuji filmski manifestaciji. Vse muhe ubiti z enim udarcem pa je težko. Sicer pa je res, da niso domači filmi, kot so na primer Nočni izlet, Maškarada, Sončni krik ali Pomladni veter, nič slabši kot desetine in desetine tujih filmov, s katerimi se vsak dan srečuje filmski gledalec. Prav tako je vprašljivo, kaj je merilo za uspešnost ali neuspešnost filma, če to ni gledalec. Če v sistemu samoupravljanja in najširše demokracije na eni strani ocenjujemo množico, ki se je enotno odločila za samoprisppevek pozitivno, na drugi strani pa če si je množica ogledala določen film negativno, so to manipulacije, ki so lahko zelo nevarne in pri katerih je treba biti zelo previden.

DELO: Morda se povsem ne razumemo. Dejstvo je namreč, da pri nas nimamo niti približno jasne slike o strukturi filmske publike, njenem okusu itd., ki bi

temeljila na eksaktnih podatkih. Vendar pa skopji podatki, s katerimi razpolagamo, kažejo, da je bila na primer v Ljubljani v lanskem letu med najboljši gledalnimi vrsta zelo kvalitetnih filmov, kar na določen način vendarle priča o tem, da se okus filmske publike spreminja. To pa lahko vodi le do enega sklepa: merilo uspešnosti nekega filma — če še ni povsem, pa vsaj postaja — more biti le kvaliteta. Ker nimamo točnih podatkov, govorimo seveda hipotetično, a morda nismo daleč od resnice, če rečemo, da množičen obisk do domačih filmov pomeni predvsem jasno izraženo potrebo gledalcev po slovenskem filmu. Toda dokler nimamo preverjenih podatkov, le na osnovi občiska pa verjetno ni mogoče suvereno trditi, da so bili gledalci s filmi okusi in potrebami filmskih gledalcev bi bila verjetno več kot koristna tako za tiste, ki filme proizvajajo, kot za tiste, ki sestavljajo filmske sporede ali pa se ukvarjajo z uvozom filmov. Kajti često se je težko izogniti občutku, da gre vse prevečkrat preprosto za podcenjevanje filmske gledalca in to v imenu nekakšne »komercialnosti« in »okusa publike«, čeprav se skopji podatki govorijo drugače.

STIH: Prosil bi, da iz znanstvenih razlogov ne bi govorili o kakršnikoli sociologiji umetnosti. Umetnost je umetnost, sociologija pa je sociologija. To sta dva različna jezika itd. Šele od zavesti in samozavedanja, ki sta v korespondenčnosti samo v splošnem zgodovinskem toku, nikakor pa ni mogoče kakršnekoli metaforične vrednosti, ki jo nosi poezija, preverjeti s kakršnikoli sociološkimi merili. Najbrž je treba pri vseh estetskih, umetniških in oblikovnih fenomenih ostati na področju estetike, se pravi na področju tistega pojma družbene zavesti in samozavedanja, ki obravnava osveščanje človeka skozi medij metafore, skozi medij pesniškega jezika itd. Šele od tu dalje lahko začnemo eventualno neke približne raziskave, koliko korespondirata zavest in konzumentska potreba.

PURG: Ne zdi se mi prav, da bi manipulirali z anketami in s tem tudi z množicami, ki so šle gledat film Pomladni veter. Sama sem ga šla gledat kot večina Slovencev iz radovednosti, kaj nam prinaša najnovejši slovenski film. Prav to zanimanje za domači film je pomemben element, ki ga ne gre prezreti. Stališče, da imamo različno publiko iz različnih slojev in z različnimi okusi in naj bi se torej temu prilagajali s filmom, pa se mi zdi popolnoma nesprejemljivo. Res je, da moramo ustvarjati filme najrazličnejših vrst zabavne, vojne, socialne itd. Tega pri nas manjka. Vendar pa to še ne pomeni, da moramo delati slabe filme za tisto publiko, ki še nima privzgojenega čuta za umetnost in na ta način stimulirati izdelavo povprečnih in slabih filmov. Če je nek film lahkega žanra, še ne pomeni, da je a priori slab film. Pomladni veter ni slab film zaradi zabavne vsebine, tako kot trdijo nekateri, temveč zato, ker je bil scenarij slab in od tod naprej pa izhajajo še nekatere njegove druge slabosti.

To, da nismo imeli rednih razpisov, da je bilo namenjeno premalo denarja pospešanju razvoja scenaristike, vsekakor ne gre v prid kakovosti slovenskega filma. Premalo naših filmov je posnetih po literarnih predlogah. Zato so liki v filmih navadno neizdelani, blede, literarno izpeti. Postalo je tudi že pravilo, da so filmske zgodbe zasnovane na skonstruiranih dogodkih, ne pa iz življenja, kakršnega ga živi naš človek. Okrog filma bi moral zbrati ustvarjalce z raznih pod-

ročij, ne pa da je režiser avtomatično tudi scenarist in vse ostalo, saj je kakovost tako le naključna. Prav tako bi morali aktivirati slovensko kulturno zaledje, da po svojih ustvarjalnih močeh sodeluje pri obdelavi snovi za potrebe filma.

Krepiti pa bi se morala tudi odgovornost programskih svetov pri delovnih organizacijah za proizvodnjo filma, kar zadeva realizacijo družbenih nujenj.

LJUBIČ: V letih od 1959 do 1962, ko je slovenski film užival popolno družbeno podporo in je bil v vzponu, smo imeli v svojih scenarističnih vrstah številne ugledne slovenske literate, kot so na primer Matej Bor, Primož Kozak, brata Segar, Ciril Kosmač, France Kosmač, Anton Ingolič in drugi. Toda kot so prišli, so tudi odšli, kajti če filmska proizvodnja stagnira, ljudje nimajo za koga pisati.

DELO: Morda bi bilo treba opozoriti tudi na to, da je žanrska delitev filmov v proizvodnih načrtih na primer na filme iz NOV, na filme s sodobno tematiko, na mladinske filme itd. preozka in neustrezna, kajti če katerikoli film zadene jedro svojega problema, je to dober in umetniško kvaliteten film ne glede na vrsto. To velja tudi za tako imenovano kategorijo gledljivosti.

In ko smo že pri vprašanjih v zvezi s programsko politiko, bi bilo morda dobro spregovoriti tudi o programskih smernicah, ki so nastale konec leta 1973 in ki naj bi na določen način zahtevale obseg in osnovno vsebinsko usmeritev domačega filma v prihodnjih letih. V tem dokumentu je govor o petih osnovnih filmskih vrstah, ki naj bi jih gojili na Slovenskem, toda pri tem se vsiljuje vprašanje, če niso te smernice nekoliko prepslošne na eni strani in če hkrati ne postavljajo podjetje Viba film v vlogo nekakšnega klasičnega filmskega producenta, v tem smislu, da so ustvarjalne afinitete posameznih režiserjev na račun vnaprejšnjega razpisnega repertoarja producenta potisnjene v drugi plan.

SELIGER: Odbor za kinematografijo je sprejel programske smernice predvsem kot nekaj, kar je treba šele dokončno razviti. V času delovnega odbora za kinematografijo pri kulturni skupnosti nam ni uspelo ustvarjalno povezati vseh faktorjev kinematografije od televizije do distributerjev oziroma vseh, ki imajo odločilen vpliv na filmsko proizvodnjo. Hkrati pa smo imeli v Jugoslaviji pa tudi v Sloveniji dolgo opraviti s tako imenovanim avtorskim filmom, ki pa je zašel v slepo ulico, zato je vse to nareženo potrebo po dokumentu, kot so omenjene smernice, na katerega se lahko nasloniš in ki predstavlja določeno štartno osnovo.

STIH: Izhodišče, ki smo si ga postavili, je, da je treba scenaristiko vezati na slovensko literarno delo. S tem bomo verjetno uspeli prerasti prakso, ki je bil režiser tudi sam scenarist. Literarna in oblikovna zavest in strast sta odvisni od mnogih faktorjev. Zavedati se moramo in se s tem sprijazniti, da imamo pač literaturo, kakršno imamo in da imamo režiserje, kakršne imamo. Vzemimo primer gledališča. Pred približno petnajstimi leti je bila slovenska dramatika pastorka v naših gledališčih, danes pa je integrirani del vsakega gledališkega repertoarja. Ko smo okoli leta 1959 z Dragom Segar začeli ustvarjati zlata leta slovenskega filma, smo se naslonili predvsem na literarne tekste. Če smo takrat izgubili bitko, je nismo izgubili zaradi režiserjev ali napačnega

izbora tem, ampak zato, ker se je začela vmešavati v film določena finančna sociologija, kar pomeni, da se je začelo vse gledati skozi dinar. Tako je bil pozitiven odnos do domačega filma, ki so ga ustvarila dela kot so Veselica, Tri četrtine sonca, Balada o trobenti in oblaku, Dobri stari pianino itd. prekinjen in dejstvo je, da niso filmski ustvarjalci niti najmanj krivi za praznino, do katere je prišlo.

Preden bomo uspeli sedanje stanje spet konsolidirati, bo preteklo še precej časa, toda že sedaj imamo nekaj obetajočih in pogumnih projektov, tako iz sodobne kot iz klasične slovenske literature. Kar pa zadeva tekočo proizvodnjo, mislim, da bodo šele vsi štirje filmi skupaj Pomladni veter, Strah, Čudoviti prah in Povest o dobrih ljudeh dali pravo in popolnejšo sliko o trenutnih prizadevanjih v domači kinematografiji. Ti štirje filmi ne predstavljajo zgolj seštevka različnih vrst, temveč so odraz zavestnega napora, prejšnjega programskega odbora Viba filma in odbora za kinematografijo pri KSS. Izhodišče, ki ga je postavil programski svet za vnaprejšnje, pa je jasno: scenaristika naj temelji na literaturi, kar pomeni, da scenarij obravnavamo kot literarno delo, ne pa kot tehnologijo filmskega pisanja.

Naj omenim mimogrede še problem jezika. Literarni knjižni, pogovorni jezik bomo imeli, ko bomo imeli tudi družbeno, po slojih urejeno zavest. Dokler pa bomo govorno razpadali, je najbrž ne bo mogoče vzpostaviti nekega normalnega komunikacijskega jezikovnega sistema. S tem problemom se srečujemo tudi v gledališčih, saj po letu trideset ni prišlo do bistvenih sprememb v slovenskem jeziku.

Repertoarno podobo v domači kinematografiji je mogoče doseči samo s številom štirih ali petih filmov na leto, kar pa je manj, predstavlja izprovizacijo. Pri tem ne gre za matematiko, da bi zadostili Slovincem do desetega leta starosti pa Slovincem med desetimi in sedemdesetim letom itd., temveč gre za to, da lahko je v posameznih valovih družbi neka ravnotežna odpora, da se ustvarjalne afinitete posameznih režiserjev na račun vnaprejšnjega razpisnega repertoarja producenta potisnjene v drugi plan.

SELIGER: Morda leži bistvo problema v tem, da smo dolga leta premalo razmišljali o delu z režiserji, o problemih scenaristike, o vsebinski usmeritvi naše kinematografije sploh, zato pa smo se toliko več pogovarjali o organizacijskih vprašanjih. Za vsebinska vprašanja ob nenehni finančni stiski in nejasnosti v zvezi s statusom proizvodnega podjetja in filmskih delavcev preprosto ni bilo časa. Petnajst let smo bili priča nenehnemu spreminjanju statusa filmskih delavcev in statusa filmskih podjetij, hkrati pa iz leta v leto nismo vedeli ali se bo film sploh ohranil in obstal. Dogajalo se je, kot tudi na mnogih drugih področjih, da smo denar za goli obstoj še nekako dobili, da pa bi lahko normalno delali obračajo na bolje in da bo predvsem z racionalno in premišljeno politiko tudi na področju filma mogoče storiti marsikaj.

PREGI: Morda je izhod v kratkih filmih, ki niso vezani na tako velika sredstva, hkrati pa avtor vendarle lahko pokaže, kaj dejansko zmore. Čeprav seveda kratkega filma ni mogoče zreducirati zgolj na poligon za preverjanje sposobnosti mladih avtorjev.

PREGI: Pojavlja se še eno vprašanje, ki je za film izjemnega pomena.

Dejstvo je, da se zadnjih deset let mladi avtorji praktično niso pojavljali, čeprav hkrati vemo, da smo v vrsti ostalih umetniških vrst prave pravemu »boomu« mladih ustvarjalcev. Prepričan sem, da vzrok za to ne leži v pomanjkanju talentov, temveč da je to dosti bolj kompleksno vprašanje.

Vsi vemo, da film ni zgolj kreacija posameznega avtorja, kot je na primer slika ali pesem, temveč da je odraz širše družbene sredine, v kateri nastaja. Če je res, kot je kritika že nestrastno zapisala, da slovenski film ni takšen, kakršen bi moral biti, se pravi, da ni dovolj kvaliteten, so za to v veliki meri krivi neposredni ustvarjalci in tudi širši družbeni in določeni načini mišljenja o kulturi. Prepričan sem, da noben repertoar, noben program ne bo mogel stopiti v življenje, dokler ne bo zagotovljena minimalna baza regeneracije, ki bo omogočila tudi mlajšim avtorjem prihod k filmu.

Vprašanje pa je seveda, kaj pravzaprav sploh hočemo od domačega filma. Od odgovora na to vprašanje je odvisna skoraj vsaka odločitev o politiki na tem področju. Do domačega filma so obstajale najrazličnejše zahteve od komercialnih do visoko estetskih in umetniških. Menim, da vodi pot k obnovljeni dinamiki slovenskega filma preko literature, ob tesni naslonitvi nanjo s pogojem, da se ne odpozememo avtorskega filma. Avtorski film namreč razumem kot delo, v katerem se režiser po svojih stilnih dimenzijah in afinitetah pojavlja kot neka immanentna prisotnost, ki jo spoznamo po vsaki sekenci, vsakem kadru. Težko je reči, ali bo takšen film komercialno uspešen ali ne, toda če se spomnimo, na primer čekoslovaške kinematografije pred leti, je bil zanjo značilen izrazito žanrski pristop in to spravi s tem področju v svet in ustvarili pojem čekoslovaškega filma, in to ne glede ali so bili filmi delani na eno in isto temo ali pa je bila njihova repertoarna shema širša. Zato menim, da je v situaciji, v kateri je naš film danes, edini izhod v tem, da režiser dela tisti film, do katerega čuti afiniteto, pri čemer dejansko ni pomembno, če sta dva ali več filmov obrabna na isto temo. Edino s takšnim osebnostnim profilom lahko pokažemo svetu nekaj, kar je karakteristično za slovenstvo in za tisto, kar objektivno zmoremo.

Če govorimo, da v našem filmu pogrešamo karakteristični in ekvivalentni izraz, potem to pogrešamo tudi pri naši filmski kritiki. Čutiti je izrazit deficit poglobljenih in sintetičnih esejev in razmišljanj, kaj naj bi film na Slovenskem sploh bil, kakšen naj bi bil njegov pomen itd. Esejistika bi namreč morala nenehno preverjati film v njegovem historičnem odnosu do ostalih vrst umetnosti, še posebej do literature, in to svoje gledanje sočutno z dano situacijo.

Naj zaključim z ugotovitvijo, da je slovenski film, kakršen je danes, natančno takšen, kakršnega je družba zahtevala in kakršnega je omogočala.

STIH: Miado generacijo je težko vključevati v proizvodnjo, če je le ta kvantitativno omejena. Gotovo bi moral mlajši avtorji dobiti vsaj en film na leto. Toda ugotavljamo, da je celoten filmski organizem precej nedinamičen in da se mnogo sredstev po nepotrebnem drobi. Gotovo je proces regeneracije, na primer v gledališču ali v literaturi lažji, ker ni povezan s tako visokimi sredstvi kot pri filmu, kjer stane najcenejši film dvesto starih milijonov.

PREGI: Morda je izhod v kratkih filmih, ki niso vezani na tako velika sredstva, hkrati pa avtor vendarle lahko pokaže, kaj dejansko zmore. Čeprav seveda kratkega filma ni mogoče zreducirati zgolj na poligon za preverjanje sposobnosti mladih avtorjev.

Muzikantnost (foto Marjan Paternoster)

Z obiska v Beogradu

Delegat ve, kako lahko glasuje

Iz pogovora z Marijo Todorović, članico izvršnega biroja predsedstva CK ZK Srbije

Za uvod v pričujoči povzetek pogovora z Marijo Todorović, članico izvršnega biroja predsedstva CK ZK Srbije, delujočo pa v komisiji za idejni vpliv ZK v izobraževanju, znanosti in kulturi naj rabi značilen odstavek, ki ga ni navedla ob začetku, je pa ilustrativen tako za vsebino pogovora kot za predstavitev sogovornice, ki je po 12 letih dela v tako imenovani neposredni proizvodnji sprejela zdaj takšno funkcijo. Tako pravi: — Ne bi smeli insistirati na tem, da pomeni privilegij, ako se kdo ukvarja s kulturo, seveda pa tudi ne bi smeli ustvarjati možnosti za kaj takega. Potrebni so le pogoji, zaradi katerih se indidualne človekove zmoglosti razvijajo, kolikor se morejo, morali bi pa z različnimi oblikami združevanja dela in delovnih zmoglosti ter vseh človekovih sposobnosti zagotoviti, da bo v delitvi dela opravljal tisto, kar mu gre najbolje izpod rok, ne da bi, seveda, pozabili na odgovornost, ki jo ima pri tem.

Potemtakem je Marija Todorović v pogovoru, ki naj bi se čim določneje dotikal tako imenovane kulturne problematike v SR Srbiji (pač nadaljevanje serije enakih pogovorov, ki smo se jih bili lotili), zelo izrazito vključila tudi kulturo v človekovo neizogibno okolje, posebej rekoč, da kultura nikakor ni namenjena zgolj določnemu številu ljudi, morda tistim, ki se z njo ukvarjajo, marveč je to nekaj, kar nas obkroža in s čimer prav gotovo živi sleherni človek. Ljudi torej ni mogoče deliti na take, ki so kompetentni, da se ukvarjajo s kulturo, in na drugačne, ki so popolnoma nekompetentni, ker da niso pooblaščenim za kaj takega.

Na neposredno pripombo, da je bilo privilegije le opaziti, čuti in občutiti, je Todorovićeva odgovorila z lastno izkušnjo. Spomnila je na nekatera literarna dela, ki opisujejo čas, ko je sama študirala v Beogradu. Dobro se spominja teh časov, pravi, žal pa ji je ustvarjalcev, ki so ga čisto po svoje videli in ga čisto po svoje skušali razložiti, tudi njej, ki ve, da je bil drugačen. Žal ji je tudi zaradi generacij, ki tega časa niso doživele, deležne pa so popačenih opisov. To so tako izolirani in ozki prijemali in tako malo ljudi je bilo v teh pogojih, da to ne more biti barva, s katero je mogoče slikati tisto obdobje. Privilegij je tedaj, če je nekdo iz njene generacije lahko lansiral eno samo barvo, en sam pristop, eno videnje časa, za katerega vsi živijo, ki so ga doživljali, vedo, da ni bil tak ali samo tak. Kot bralka ali gledalka se ne more strinjati, da bi si kdorkoli v naši družbi lastil v delitvi dela pravo edinega tolmaca časa.

Kulturno delovanje plemeniti čas

Res je, obstaja družbena in naravna delitev dela, toda prav zato je tudi prepričana, da nikomur ne more priti na misel kogar koli prepričevati, da lahko vsakdo dela vse ali da bi to celo moral. V družbeni delitvi dela je ukvarjanje s kulturo dejavnost, ki plemeniti čas in naše življenje. Privilegij pa bi bil, če bi se silo, z nesamoupravni oblikami za edino dostopno vsiljevali eno samo vizualno. Če ji pripisujemo umetniške kvalitete, še ni rečeno, da jo imamo tudi za edino pravilno.

Pojem združevanja dela spravlja zelo vidno v ospredje tudi vlogo inteligence oziroma jo postavlja na pravo mesto. Todorovićeva se ob tem spominja sporazuma iz leta 1964, ki je določal, da odličnega abiturienta srednje šole niso nikjer smeli vzeti v službo, ker je moral nadaljevati šolanje. Veljalo je namreč, da je treba čim prej omogočiti družbi, da bo dobila od njega tisto, kar ji po svojih odličnih sposobnostih lahko da. Seveda se je takrat marksizmu to zdelo čudno. Drži pa gotovo, da te sposobnosti, ki jih imamo, in znanje, ki si ga pridobimo, če jih združimo in vgradimo v razvoj družbe, ne prinašajo privilegijev v tem smislu, kakšno delo nas more doleteti. Pričakovati pa smemo, da težavnostna stopnja opravi, ki jih imamo, določa različne obveznosti pri združevanju naših sposobnosti, znanja, spretnosti in drugih lastnosti in posebnosti.

Ko je Marija Todorović ugotovljala, da kultura ni namenjena samo določenemu številu ljudi, ki se z njo aktivno ukvarja, je tudi dejala, da je to nekaj, kar je v nas, z njimi in poleg nas, da je torej v vsakem človeku. Toda misel o tem se ji je razvila v tistem delu pogovora, ki je meril prav na njeno sedanjo funkcijo, s tem pa kajpak — širše vzeto — na delovanje zveze komunistov v sferi kulture. Tu je kajpak pomembno, da ne bi obveljalo, kot so njene prve izkušnje nakazovale, češ da utegne politična prisotnost človeka, ki se ni profesionalno ukvarjal s kulturo, pomeniti orientacijo, naj bi bila kultura nponizana do dnevne politike. Toda to, da zveza komunistov narača, na primer, književniku v založniškem podjetju, da kot glavni urednik skrbi za uredniško po-

litiko oziroma da je kot član zveze komunistov odgovoren, da izpelje založniške programe, to seveda, primerjajno, ne pomeni, da bi morala ona sama priti v izvršni komite kot profesionalna delavka v kulturi, če naj tu opravlja nalogo v zvezi s kulturo. Sploh se ji zdi nesmiselno, da bi lahko v politiki profesionalno opravljal naloge, ki jia za določeno področje postavlja zveza komunistov, samo tisti, ki so na tem področju doma, ki so, skratka, za vse življenje zapisani samo temu poklicu. Medsebojno srečevanje in kadrovske kombinacije, nasprotno prej nakazanim merilom, samo potrjujejo že tretjič omenjeno tezo o dostopnosti kulture.

Potrditev samoupravljalkega življenja

Ko bo Marija Todorović v tem zapisu govorila o konkretnih nalogah v zvezi s samoupravno organiziranostjo kulture in tudi o konkretnem času, ki je najprej pripeljal do neogibnih sprememb in novih kvalitativ v razvoju samoupravne organiziranosti in ki bo še potreben, da bo družbeno in politično delo dalo nove oblike brez starih navad in razvad, bo omenila nerazumevanje do strokovnih služb, ki ga kažejo tudi ljudje s sicer doslednim zupanjem v sprejeto koncepcijo. Potreben je bil hud boj za prepričanost, da delovni človek, ki je delegat v samoupravni interes skupnosti ali skupščini družbeno politične skupnosti, lahko enakopravno odloča, kar je v resnici potrditev, da samoupravljanje res živi. Mar naj bi enemu delegatu verjeli, da bo odgovorno ravnal z družbenimi sredstvi, drugemu pa ne? Po njenem mnenju je priznanje samoupravljanju pristno, delegati so svojo odgovornost dobro dojele. Svoje delegatske baze sicer še niso mogli dočela povezati z republiško skupščino, kot se govori v politiki in kot bi bilo potrebno. Slišati je o prehodnem 1975. letu, toda prehodnem v tem smislu, da po enem letu ne bomo spremenili rešitev, marveč pričakujemo kvečjemu nove ekonomske odnose med institucijami, ki se bodo do tedaj konstituirale. To je kvaliteta, ki opogumlja, pa tudi zavezuje. Odgovornost strokovnih služb je v tej luči ta, da omogočajo odkrivati nove rešitve, ne pa da bi jih kar ponujale; opozarjale naj bi tedaj na možnosti in variante, ki bi pripomogle odpraviti suženjsko priklenjenost k administraciji.

Takoj smo lahko pri tako imenovani delavski kontroli, pravi Marija Todorović, ki ob tem resno opozarja na vnašanje napačnih interpretacij in nians, ki take interpretacije omogočajo. Gre pa za svojevrstno upiranje spremembam v odnosih ali spremembam statusa onih ljudi, ki so se ukvarjali s kulturo kot posebno dejavnostjo, kajti mnogi tega privilegija, da so se ukvarjali zgolj s kulturo, niso hoteli izpustiti. To, kar vtiskujemo vase ali kar asimiliramo v okolju, kjer živimo, je rezultat mnogih okoliščin. Toda delstvo, da je imel kdo priložnost asimilirati in akumulirati več, mu ne daje pravice, to priložnost odtegovati človeku poleg sebe. Lansirana je bila dilema, ali smo za ustvarjalnost neomejenju obsegov in za to, da se primerjamo z vrhunskimi dosežki v svetu, ali za nekaj, kar bi nas dovedlo do stopnje, ko bi nas razumel vsak povprečen človek. Marija Todorović je najbrž vse predlogo živeča v dočela delavskem okolju, da bi se ji zdela ta dilema potrebna, mogoča. V bistvu je ni oziroma se spotikamo ob njo, namesto da bi delali, kar zahteva zveza komunistov na tem področju storiti. Najverjetnejši dokaz je ta, da je tudi na pol pismenemu delavcu dostopno vrhunsko umetniško delo; ob njem namreč doživlja specifične občutke, ki bi jih mogli imenovati estetske. To pa je tudi cilj umetnine. Omeniti velja ob tem vrhunske ustvarjalce, ki se omenjene dileme niso ustvaršili. Taksi primeri so dokaz, da je razpohovanje dileme pravzaprav pesek v oči.

Premaganci, ki z nesprenjenim mišljenjem samo molčijo

Komisija, v kateri dela Marija Todorović, se zavzema, da bi obveljala odgovornost za lastno ustvarjalnost. To pomeni tudi omogočanje ustvarjalne svobode. Odgovornost za lastno ustvarjalnost in za učinke in rezultate te ustvarjalnosti vključuje tudi vprašanje, kaj se bo zgodilo, ko bo to delo zagledalo luč sveta. Gotovo so na nekaterih področjih premaganci, ki samo molčijo, mišljenja pa niso spremenili. Morda mislijo, da bo čas velike angažiranosti konstruktivnih in jasno opredeljenih ustvarjalnih ciljev minil, ker da je vse skupaj je entuziazem, ki traja nekaj časa po kongresu, potem pa se razvoden.

Prav pobude v zvezi s pripravljanim pisateljskega kongresa pa kažejo, da so ustvarjalci, ki so trdno na položjih ZK, zelo aktivni in se ne čutijo prav nič ogroženi.

Naj je to leto prehodno ali ne, pokazati mora, kakšne so kulturne potrebe, ki resnično obstajajo. To je ena od omenjenih konkretnih nalog v konkretnem času. Potrebe je treba torej pretehtati in jih vnesti v program, ki ga sestavlja vsaka temeljna organiza-

cija združenega dela in krajevna skupnost oziroma temeljna samoupravna interesna skupnost. Iz tega mora vznikniti tako finančni kot razvojni načrt za republiško samoupravno interesno skupnost kulture. To pomeni, da se morajo ljudje zavedati nalog, predvsem pa morajo vedeti, kaj potrebuje njihovo okolje, koliko lahko sami store ter kaj morajo pripeljati, primesti od drugod, iz večjega kraja, iz mesta, iz Beograda.

Ugotoviti potrebe in zagotoviti sredstva

In če v kakšni temeljni organizaciji združenega dela, krajevni skupnosti ali občini ni dovolj razvita zavest za razvijanje kulture, kdo naj v takem primeru intervenira?

Ni mogoče pričakovati povsod enako razvite zavesti, to drži, in tudi ni mogoče pričakovati, da bi samoupravni mehanizmi, ki so komaj vzpostavljeni, kompenzirali to zavest drugod, kjer še ni. Zato je ena od nalog republiške samoupravne interesne skupnosti za kulturo ne samo da intervenira in ugotovi potrebe in naloge za razvoj, marveč da preskrbi tudi sredstva. O napredovanju nerazvitih območij v republiki so govorili posebej na seji predsedstva CK ZK Srbije in utemeljili potrebo, da je dolžnost razvitejših ugotavljati potrebe, količino sredstev za napredek nerazvitih.

So morda v zvezi s tem ugotavljali kak kulturni minimum?

Ob konstituiranju SIS ga niso definirali, vsakemu kraju oziroma skupnosti je preostalo, da si ga določi sama. Pokazalo pa se je kaj hitro, da to ne zadošča, ko je bilo treba postavljati kriterije za delo republiške samoupravne interesne skupnosti, ki ji je naložena tudi solidarnost. Pri tem se zdi Mariji Todorović izredno pomemben dokument o možnostih ekonomskega razvoja SR Srbije od 1976. do 1980. Pokazala se je nujnost sinhroniziranega delovanja v kulturni politiki. Dokument je sprejela srbska skupščina. Poglavitje o kulturi nakaže cilje kulturne politike in našteje oporne točke kulturne akcije v vsakem naselju, nalaga združevanje in napoveduje nastajanje novih centrov, omenja regionalni razvoj, navaja udeležence v kulturnih dejavnostih idr.

Povezanost kulture s politiko

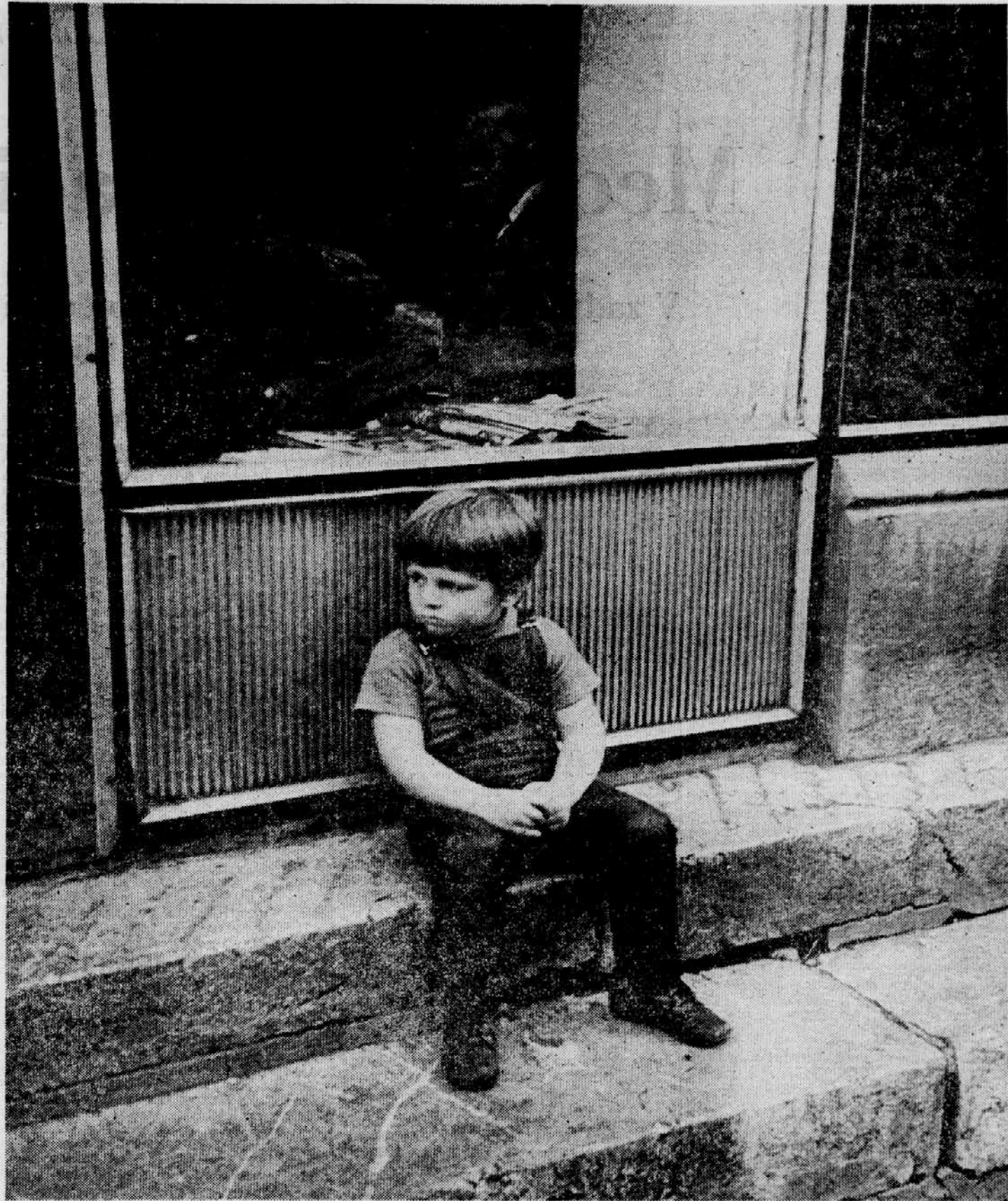
Skupna vsota, ki je v tem letu zagotovljena republiški SIS za kulturo, znaša 227,8 milijona dinarjev. Predlagano je že, koliko gre za spodbujanje literarne dejavnosti in za knjižničarstvo in koliko od tega posebej za kapitalna dela, za marksistično literaturo, za spodbujanje literarnih začetnikov oziroma za ne dovolj uveljavljene pisce, za revije in časnike. Posebej je določena vsota za kinematografijo, pa za varstvo kulturnih spomenikov, skratka za vsako kulturno dejavnost posebej. Način razporeditve v razmerju z nalogami, ki so postavljene v razvoju, je še star. Leto se je namreč začelo, ne da bi prvi signali in zahtevki prispeli pravočasno od temeljnih SIS. Na to so morali seie opozoriti delegati. Tako je bila javnost obveščena o prioritetah nalogah in delih še po starem.

Bili so pa konkretni pogovori v kulturnih institucijah, da bi dognali način in možnost povezovanja s tistim delom skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, ki naj bi jih imenovali uporabniki, torej s tistimi, ki ustvarjajo dohodek. Pravih podatkov o potrebah, interesih, željah in opredeljenih tistih, ki so sredstva zagotavljali, pa še ni. Vtis pa je, da je politična klima v kulturnih ustanovah dobro naravnana k spremembam. Čeprav so nekateri še zmeraj prepričani, da je edina povezava, na katero je treba gledati, republiška SIS. Veliko pomembnejše pa je, da se dá z drugačnimi povezanostmi s tistimi, ki dohodek ustvarjajo, zagotoviti sodelovanje, ne da bi se zmeraj govorilo o odstotkih, ki gredo, na primer, za kulturo, kar je seveda posledica premagalnega družbenega bogastva. Prevladala pa je že zavest, ko se ni treba več bati nerazumevanja delovnih kolektivov pri določevanju sredstev za potrebe kulture. Pri tem ni več potrebno politično prepričevanje, marveč začeta ugotavljanje potreb in kajpak takoj nato možnosti za njihovo zadovoljitev.

Marija Todorović je se sama prepričala o tem, ko je obiskala več samoupravnih enot. Delegati so povsod tudi vedeli, koliko sredstev more uporabljati njihova SIS. Delegat je ve za višjo raven v razvoju, ki so jo v SR Srbiji dosegli, in to je po njenem mnenju trdna opora v pričakovanju, da bo leto 1975 zares prineslo transformacijo odnosov glede samoupravne organiziranosti in povezanosti v družbi.

Ne glede na to, ali je razvoj samoupravnih odnosov tudi v razmerju z razvojem zavesti, velja dejstvo, da se človek dočela zaveda, da lahko glasuje za ali proti. To pa je pomemben podatek. Brž ko človek namreč ve, da more glasovati proti, pomeni, da ne more na zbor delovnih ljudi nepripravljen.

Janez Zadnikar

Popoldanska zatišje (foto Leon Doitnsnek)

Odnosi med družbo in kulturo

Nove oblike — staro ravnanje

V zavesti nekaterih ljudi še zmeraj prikazen „aparatačika“

Družbene spremembe in nova stanja, v kateri nas spravlja, nam nalagajo, da moramo spreminjati tudi svoje ravnanje. Večinoma pa se tega ne zavedamo dovolj. Prizadevanja, da bi funkcije in dejavnosti vzdignili iz institucionalnih okvirov in shem, ki so v osnovi kajpak pozitivna, ustvarjajo pogostoma probleme, katerih posledice niso v določneji obliki izpostavljene kritičnim ocenam. V vsakodnevni praksi večkrat pričakujemo, da nam bo kdo od zunaj pomignil, nas spodbudil k temu ali onemu, sprožil takšno ali drugačno pobudo, kakor se je dogajalo v času, katerega narava je bila izraziteje institucionalna ali centralizatorska.

V raznih okoliščinah sodimo, da mora kdo drug sklicati sestanek, si zamisliti akcijo, predlagati, kaj naj delamo... In kdo bi moral biti ta drug? Ali »mezanec? Mar ustanove? Partijski organi? Družbene ali celovske organizacije? V zavesti nekaterih ljudi, ne tako maloštevilnih, še zmeraj živijo, kakor kaže, fantomi »aparatačika«, ki so že zdavnaj zapustili prizorišče, a jih žal še nismo nadomestili z ustreznimi kulturnimi a tudi političnimi animatorji.

Celo tam, kjer nastajajo v bazi spontane in potencialno dragocene pobude, navadno ni dovolj funkcionalnih povezav s tistimi nivoji, na katerih se oblikujejo družbene odločitve: ni organizacijske strukturiranosti, ki bi zbrala in integrirala neposredne pobude za akcijo in same akcije kot take, jih koordinirala in uskladila z določenimi programi in načeli.

Koordinacijo pogrešamo celo tam, kjer gre za sprejete projekte. Dogaja se, na primer v prizadevanju, da bi uresničili nekatere pomembnejše kul-

turne programe na republiški ravni, da se nam skoraj stoji po nekakšnem republiškem centralizmu ali čem podobnem, kar bi povežalo razpršene posamezne poskuse in akcije; začetno, boljše rečeno, potrebo da bi na pravi način nadomestili tisto, kar smo opustili. Tako kakor za akcije v Republiki velja to tudi za akcije vsejugoslovanskega pomena: uveljavljanje tež X. kongresa o kulturi še zmeraj ni doživelo dovolj jasne skupne kulturne projekcije, ki jo vsekakor zasluži; v kulturni politiki do tujine, kjer uveljavljene svetovne navade običajno ne dopuščajo, da bi delovali posamezno, v delih, temveč je treba nastopati bolj kot državna skupnost v celoti, se različne zmogljivosti ravno zaradi tega ne morejo dovolj uveljaviti na mednarodnem področju, ker niso organizacijsko uskladene v razmerju do tujine, doma pa niso na ustreznih ravneh organsko povezane s kulturnim ustvarjanjem.

Podobne stvari se seveda dogajajo tudi v medrepubliškem sodelovanju, ki slej ko prej trpi bodisi za privatističnimi ali birokratskimi navadami, in tako ostajajo marksije v prvem in drugem primeru brez invencije ali brez prave vsebine...

Skratka, če ni namiga ali pobude od strani, na katero so rlnogi od nas zares preveč navajeni, se prepuščamo inerciji, bistvene stvari pridejo v roke napačnih ali neprimernih ljudi, drugi pa kratko in malo čakajo, da bi se kaj zgodilo in bi se potem »vključili«, ne vedoč pravzaprav, kaj in kako bi se moralo tisto zgoditi. Znanja in tudi že opisana so stanja, ko čutimo, da bomo staro v bistvu premagali, vendar se to staro še zadržuje in upira, tisto, kar je resnično novo in kar naj bi staro zamenjalo, pa nikakor ne pride: tako staro ni več za nobeno rabo, novo pa se še zmeraj ne uvaja. Teoretično imamo popolnoma jasne predstave o tem, kako neustrezen je hipertrifirani institucionalizem, v praksi pa se nam ne posreči doseči dovolj konsistentne oblike neinstitutionalizirane akcije. Zaradi tega je treba priznati, da naše ravnanje v mnogih polnoma konkretnih situacijah zaosta-

ja za zahtevami, ki jih implicirajo veljavni projekti in programi...

Vsi vemo, vsak po svoje, da je sedanja trenutek kočljiv. Znano nam je, kaj je bilo pred njim in kaj se dogaja v njem. Ne vemo še, kako se bomo iz vsega tega prebili. Izbiere pravzaprav ni veliko: ali poskušati delovati, se narediti gluhi za vse, kar se dogaja, prepustiti... Najbrž ni treba poudarjati prednosti tistih, ki želijo ohraniti in razviti pozitivne pridobitve iz vsega tistega, kar je bilo in je, v čemer so bile ali so.

Ni treba, da bi o vsem tem na dolgo in široko razpravljali. Zadnje desetletje nam je ostreje kot kadarkoli prej opozorilo, da sta kultura v najsplošnejšem in kulturno ustvarjanje v posebnem pomenu besede odločilnega pomena za nadaljnji napredek samoupravne družbe, kakršna po vsem sodcu najbolj ustreza večnacionalni državi, kot je naša. Rekel bi celo, brez okolišenja, da je prihodnost samoupravljanja odvisna od uresničitve sinteze kulturne in družbenopolitične prakse. Precej vemo o tem, kako lahko samoupravljalce brez kulture postane navađen objekt, kako se samoupravljajo brez samoupravljalških subjektov lahko formalizira in prazni...

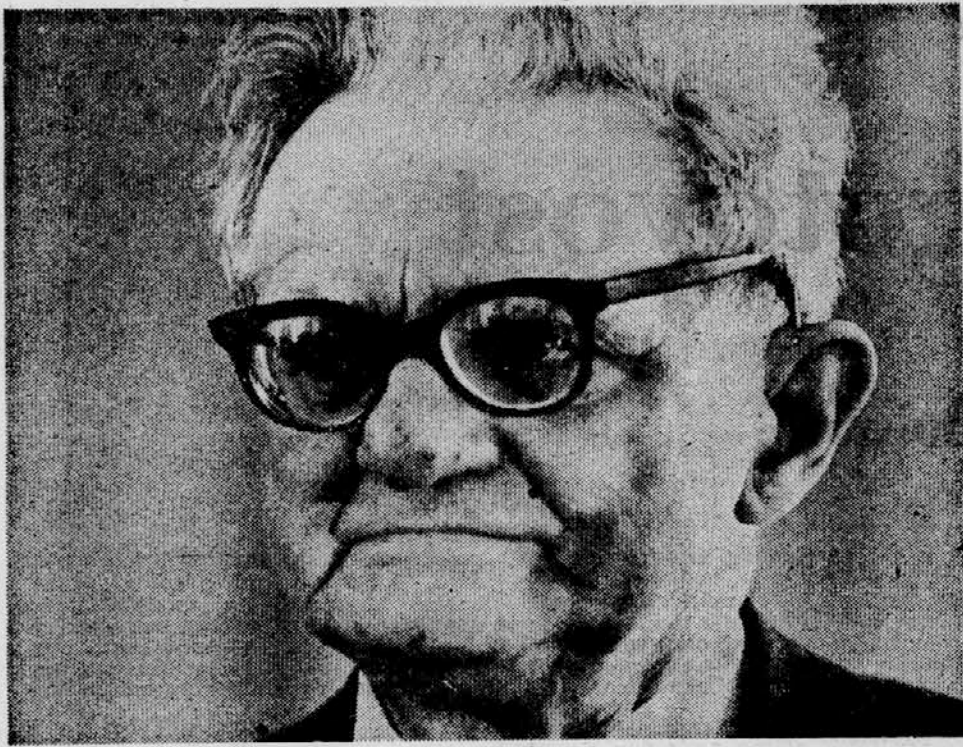
V tem trenutku so na dnevnem redu raznovrstne kulturne, družbene in zgodovinske naloge. Zdaj smo pred novimi oblikami samoupravnega združevanja, ki morajo spreminjati, če jih bomo izpeljali temeljito in premišljeno, med drugim tudi obstoječe odnose med družbo in kulturo, da bodo potemtakem preoblikovali tudi organizacijske obrasce umetniških in drugih kulturnih dejavnosti. Mislim na samoupravne interesne skupnosti nasplih in na kulturne skupnosti posebej. Vsekakor pa si je treba po najboljših močeh prizadevati, da nas pasivnost ne bo pripeljala (še enkrat) v podrejen položaj do vsega, kar je v tem bistveno: da bomo torej sodelovali pri urejanju tistega, kar bo temelj, na katerem nam bo delovati in živeti še kdove koliko časa...

Predrag Matvejič

Fadil Hadžić našim bralcem

Opičja logika nekaterih naših junakov

Govori zagrebški komediograf, čigar dela množično uprizarjajo

Portret tedna

Fran Zwitter

Salonček z zeleno prevlečeno garnituro v tretjem nadstropju Dukicevega bloka — takšna je zgodovinska oznaka hiš ob današnji Kidričevi ulici — se je počasi zapredal v modrikasto megličo, misel pa se je razpredala jasno in brez koprene; samoumevno razkrivanje spoznanj, trdno oprtih na vzročno povezavo dejstev iz minulosti s posledicami za današnji dan in iz tega v prihodnost.

Jesen, pravi Fran Zwitter, za enkratno in v žni slovenski sedanjosti neprimerljivo življenjsko delo počasnici Kidričev laureat, pojde gotovo v pokoj; 24. oktobra bo star sedemdeset let. Spominji?

Segav prebisk iz modrih oči pod kosatimi sivimi obrvi, varljivo zmanjšanih za letami naočnikov: že, z mislijo na memoarje se pač ukvarja, ampak za to je še premal.

Seveda, to bo olajšanje. Tekoče delo, izpiti in predavanja, korespondenca, seje, organizacija zgodovinarskega dela, to jemlje veliko časa, pravi in potegne krepak dim iz sedemindesetletke. Po petdesetih letih dela, desetih knjigah, osemdesetih razpravah in čez sto člankih se je odločil za pokoj — da bo laže delal.

Pred petnajstimi leti je po drugem zvezku zastalo delo, ki bi bilo neprecenljivega pomena ravno v tem trenutku, ko se okrog zgodovinarskega dejstva Jugoslavije napleta toliko aktualno politično spočetih, historično (če nalašč ali iz neznanja je vseeno) pa majhnih teorij: »Zgodovina narodov Jugoslavije«. Trejti in četrti del, razdobje razvoja in krepitve narodnega gibanja jugoslovanskih narodov (19. in 20. stoletje do leta 1918) in doba stare Jugoslavije, narodnosvobodilna vojna in ljudska revolucija s socialistično graditvijo sta ostala načrt, ki bi ga Fran Zwitter rad urednil.

Ljubezniv — proselj — pogled zame: »Čvit, ko imaš pa toliko drugega... Ali ga je hotela opomniti ma njegov »mamum opusa«, ki ga je zastavil leta 1936 s habilitacijskim delom o »Prebivalstvu na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni in ga po medvojni in po vojni cesuri nadaljeval do »Slovenskega političnega preporoda 19. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike« (1965), pa se mora čakati na dokončni monografski obračun s preteklostjo v prelomnem obdobju.

»Političnik nikoli nisem hotel postati; zmeraj sem ohranjaval distanco do aktivne politike...« govori iz njega zgodovinar. A kako naj bi se človek, ki pravi, da kar pomni nikoli ni bil ravnodušen do dogajanja okoli sebe, ognil osebnim izletom v to dogajanje?

Fantek, ki je prej znal brati zemljevide kakor črke, je bil star osem let, ko je izbruhnila prva vojna. Takrat je prebral vse časopise, se spominja svoje mladosti na Dolenjskem zrel učitelj, ki se hrani karne, kamor je po poročilih s front vrisaval potek bojnih črt. Najbrž je tu iskati rojstvo zgodovinarja, ki so ga zmeraj bolj zanimali družbeni problemi kot kronika dogajanja. »Prav iz tiste srčike, ki ji je zapisal Zwitter se v svojih (»bivome«) gimnazijskih letih svojo ljubezen, delo in življenje, iz poglabljanja v pot slovenskega naroda v preteklosti in iz strastnega napora za spoznavanje sveta okrog tega majhnega naroda je namreč raslo in raste še vedno vse drugo, kar je postavilo njegovo življenje v tako ozko in intenzivno zvezo s tisto slovensko sedanjostjo, v kateri je živel in živi.« (Bogo Grafenauer, Ob šestdesetletnici F. Zwitterja, ZC 1965—66).

Iz takšne naravnosti po dveh letih na mladi ljubljanski univerzi (1924—26) z njenim študentovskim pretjem (»bilo je zanimivo«), dveh letih dunajske šole (»kritični otrok«), kjer je zaznal porajanje fašizma in končno Pariza, kjer so mu znameniti učitelji odprli moderne poglede, razvoj zgodovinar, za katerega trdimo, da se je »šela z njegovim delom slovensko zgodovinsko novega neka dvignila na svetovno ravnen.«

Nekateri so mu očitali pozitivizem. Hudomušen nasme: »Samo, nikoli z imenom... A kaj je to? Če je pozitivizem drobnjarski brez smisla za sintezo in težnjo po večniti nekoga dogajanja v širši sklop, tega nikoli nisem delal. Če gre za shematizacijo (v duhu Comtove filozofije), ki trpa ves proces raz-

voja človeške zgodovine v en kalup, nisem pozitivist. Če se temu upirajo tudi marksisti, je upravičeno, ker gre za stalinistično vulgarnizacijo Marzove misli: antika konec koncev ni bila le suženjskoposestniški red, srednji vek pa ne zgolj fevdalizem. Za nekaj drugega gre: preskus znanstvene ugotovitve so dejstva. Če pa je to pozitivizem, potem je le sinonim za znanost.

Iz občutljivega zaznavanja dejstev okrog sebe je mladi znanstvenik postal izostreni Observator v predvojni »Sodobnosti«, ki je opozarjal na bližnjo uro preskušnje. »Zavedal sem se nujnosti obrata, pa tudi kompleksnosti dogajanja.« pravi. »Najzmer je naredil namreč silen vtis. Opedel sem se, da se splača živeti v tem času, da bom lahko proti...«

»Že tedaj je njegov osrednji problem (v znanstvenem delu) vprašanje slovenske meje. Slovencev onstran meje takratne Jugoslavije, študij argumentacije, ki bi jo bilo mogoče pred svetom navesti glede njihovega števila, življenja in pravice do združitve s matičnim narodom, še prav posebej pa nemško-slovensko razmerje v zadnjih sto letih.« piše njegov biografi.

Tako se z letom 1938 začena ekskurzija v neposredno dogajanje, ki ga vodi preko »Sodobnosti« in Slovenskega kluba med prve podpisnike predloga za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, v Osvobodilno fronto, zapor, internacijo in končno v partizane, v edinstveno ustanovo podjarmljene Evrope, Znanstveni inštitut izvršnega odbora OF, po vojni pa na mednarodne konference na vse strani sveta. Janko Pleterški sodi, da je njegov znanstveni prispevek v boju za združitve vseh Slovencev v Jugoslavijo od leta 1945 do 1948 »prav posebno pomemben in enkratni.«

Zwitter: »Seveda, določen splošni politični smisel dobil historičnega dela pa za zmeraj pustiti nikoli nisem želel.«

Vendar je minilo skoraj desetletje po vojni, preden se je njegov izlet v politiko in organizacijske naloge zaključil, toda njegov povratek k historičnemu delu je bil usmerjen zanesljivo kot njegovi znameniti ekskurzi okrog stržena predavanja v zgodovinskem seminarju na univerzi.

V načrtih laureata za življenjsko delo, ki se še nima časa lotiti spominov — mislim, da se ne motim — se prepleta želja strniti pogleda, ki so bili ključnega pomena za postopno revitizacijo slovenske zgodovine minuloga stoletja, v veliko sintezo in jo ugraditi v jugoslovansko historijo, zastavljeno na ta načela.

»Razlog zastoja pred petnajstimi leti niso bila notranja trenja kot so trdili Američani. (Najbrž misli na drzno naučni projekt nekdanjega veleposlanika v Beogradu Georga Kennana, ki je na svojo roko zastavil poskus jugoslovanske zgodovine.) Delo, kakršno je tretji zvezek »Zgodovine« (1800—1918), zahleba disciplinirano ekipo vsaj desetih ljudi in prednost pred slehernim drugim delom.

Ce bi povzeli, kjer smo nehali, bi lahko nastala temeljita stvar: na ravni sedanjega znanja bi se marsikaj pojasnilo, kajti tudi sestavin današnjega jugoslovanskega trenutka brez takšne zgodovine ni mogoče razumeti, tako kot je težko sprejeti določen antihistorizem, ki iz odpora nad propadom prve Jugoslavije ne občuti pomena kontinuitete jugoslovanske misli — tudi za današnji dan.

Rad bi razčistil tudi pojem o tako imenovanih historičnih in nehistoričnih narodih. Med zadnje po tej oznaki št. Slovenci. Gre za posebno smer nacionalnih problemov v 19. stoletju za narode, kjer je bila vladajoča plast druge narodnosti od množice ljudstva; kot pri nas. Boj za ustvarjanje lastne nacionalne kulture in organizacije v tekmi z močnejšimi je posebno pomemben za nas in rad bi, da bi se ta posebnost usidrala v mednarodni historični zavesti.

So zgodovinarji, ki živijo le za nacionalno preteklost, drugi vidijo probleme le v obči zgodovini. Mene pa so zmeraj zanimali širši vidiki, kjer se problemi obče zgodovine povezujejo s slovensko ali jugoslovansko.

Svojo zgodovino si moramo pisati sami, drugi nam je ne bodo.

Jaka Stular

»Ljudje se bolje počutijo v satirju...« Pokazalo se je, da se je pisatelj najbolje godilo, če so bili nekolicinaj v opoziciji, zato je zdaj moda biti »lezeren« in »liberalen«, saj se te bo oprjel vzdevek »državotvoren«, če boš preveč vdan proklamiranim načelom.« »Čim nižji je položaj urednika, tem ostrejša so njegova merila.« »Nekateri naši kritiki so radi zelo ostri, a najpogosteje so prav taki — brez zoba.«

Fadil Hadžić je v Zagrebu že legendarna osebnost gledališč, tiska pa tu di filma in televizije. A le malo ljudi ve, da je ta najbolj plodni sodobni komediograf na Hrvaškem in vodja stricnega gledališča Jazvac, ustanovitelj več zagrebških listov, avtor in režiser takih deset dolgotrajnih umetniških filmov in poleg Zorana Zeća najstarejši hrvaški televizijski kritik — tudi navdušen slikar, ki vsak hipic prostega časa posveti portretiranju, slikarskemu čopiču in stojalu.

Ce bi poskušali strniti v kratko sintezo podoba tega neustrudnega, ustvarjalno zelo živahnega kulturnega delavca, bi bila slika približno takale: Hadžić ima izreden dar, da odkriva bistvo akcije, ki jo začenja. Skoraj nikoli se ne muči z dolgimi pripravami, precej je, kaj hoče, in temu primerno tudi razporeja svoje sile in sile starih, ki jih povabi k sodelovanju. Strahovito sovrabi omahovanje, pomiljanje, pregovarjanje, taktiziranje, čakanje, »dogovarjanje« in skupinarstvo. Prava zvrst je čisto sam pri svojem delu, a vsakokrat, kadar se kot organizator kulturnega življenja loti nove akcije, preseneči s svojo naglostjo in drznostjo. Tako že na vsem začetku prepriča kakršnokoli poznejše kritizirstvo. Dvornost in dvoličnost sta mu tuji in zato tako pri občinstvu kot pri svojih sodelavcih uživa zaupanje in neposrednega in nepodkupljivega človeka. Je svojevrsten šarmer svojega okolja, odlični kozer in — naposled — tudi zelo občutljiv človek.

Kultura in Hyde Park

Pri nas veliko govorimo in tudi pišemo o monopolizmu v kulturi. Omejitve vsaj en primer, ko ste bili trdno prepričani, da gre za klan ali monopol, in povejte, kaj ste storili, da bi ga javno diskreditirali?

»Domači monopol« in klan v kulturi so kot ribe, ki jih ni lahko ujeti. Nekajkrat sem poskušal s prstom pokazati na takšna pojave (govoril sem na primer dovolj odkrito o dragih filmskih načrtih, pri katerih skupine istih ljudi pogosto razpisujejo družbeni denar), a sredstva javnega obveščanja so se izogibala takšni polemiki.

Kje tiči razlog za tako oportunist? »Razlog je jasen — ljudje se bolje počutijo, če voda ni skaljena. To velja tudi za ribe iz klanov in za tiste v njihovi bližini. Nekateri od teh pojavov, značilnih za današnji trenutek, sem opisal v svoji zgodbi Tri opice.«

Ta zgodba je dobila prvo nagrado na jubilejnem natečaju Večernjega lista. Kakšen je njen osrednji motiv?

»Osrednji junaki so tri opice, one znane tri »modre« opice iz indijske legende, od katerih prva ni ne vidi, druga nič ne sliši in tretja nič ne govori. Ta azijska modrost — da molčiš, ne vidiš in ne slišiš — se počasi širi tudi med nami in tako se lahko tik zraven nas dogaja vse mogoče, a tega preprosto ne vidimo, ker je tako »bolj pametno.«

Vi torej nimate »recepta«, kako naj bi boljše ravnali v kulturi — ali pač? »Kultura, zlasti še umetnost, je kočljivo področje, v katerem ne kaže dajati predpisov in komandirati, ker se je izkazalo, da to ni dobro. Prav tako pa kultura ni londonski Hyde Park, kjer lahko vsakdo dela, kar hoče — dotiran z družbenim denarjem. Recept, kaj bi bilo treba delati v kulturi, je zapisan v vseh partijskih dokumentih, od tistega, kar je že zdavnaj rekel Karl Marx, do našega X. kongresa ZKJ, toda teh »receptov« pogostoma ne upoštevajo in vsakdo dela, kakor najbolj ustreza njegovi osebni blaginji. Komunisti, ki so vendarle poglaviti nosilci kulturnega delovanja, bi morali najstopati odkriteje in iskreneje, toda žal najpogosteje sedijo na dveh stolih in »paktirajo« z vsemi meščanskimi in malomeščanskimi strujami okrog sebe.«

Radio se boji Jazavca

Zakaj je tako? Kje je vzrok tega pojava? »Zato, ker se je v naši dosedanji praksi pokazalo, da so bili npr. pisa-

teji na najboljšem, če so bili malo v opoziciji. Zdjaj je moda biti »lezeren« in »liberalen«, zakaj če si preveč vdan proklamiranim načelom, boš dobil etiketo, da si »državotvoren«, takšni pisatelji pa pri umetniški valorizaciji v sedanjih okoliščinah avtomatično propadejo.«

Vi ste znan satirik in verjetno najplodnejši jugoslovanski komediograf. Ali imate vi osebno čisto vest — da ste dovolj odkriti in angažirani?

»Mislim, da sem, se razume, kolikor mi dopušča splošna gladina kritične misli.«

Po čem merite to gladino kritične misli? »Po čem merite to, gladino kritične tizirati, ker sem lahko subjektivno zelo angažiran in odkrit, je va vprašanje, kdo mi bo to objavil.«

Ali imate kakšne slabe izkušnje? »Imamo jih vsi, zelo pogostoma — tako vi kot jaz!«

Na primer? »Poglejte, naj omenim povsem nedolžen primer izpred nekaj dni. Prišli so z radijske postaje, da bi posneli oddajo o Jazvacu, in jaz sem izbral najbolj nedolžna besedila, ker pač vem, da radio ne more požreti tako angažiranih besedil, kakršna je mogoče predstaviti v majhnem prostoru Jazavca. Pač pa sem pri snemanju postavil pogoj — da tisto objavijo v celoti ali pa sploh ne. Toda ko sem poslušal oddajo, sem videl, da so pol teksta izpustili, ker se jim je zdel »preoster«, čeprav je šlo za popolnoma nedolžne reči.«

Kako si to razlagate? S cenzuro? »Ne gre za cenzuro, temveč za merila, ki niso dovolj, prečiščena«. Čim nižji je položaj urednika — tem ostre-

ša so njegova merila. Prepričan sem, da bi Stane Dolanc ali Bakarić taista besedila iz Jazavca mirno dovolila, mali urednik z radija pa je mislil — kaj bi se izpostavljaj, in prečtal polovico besedil, samo da bi bolj mirno spal.«

Pamflet je tuj satir

Vaš Jazvac, kolikor sem opazil, prinaša zelo odkrite in pogostoma precej kočljive tekste, vendar kakih večjih problemov vsaj zadnja leta ni. V čem je skrivnost vašega uspeha?

»Prav ste povedali, da zadnja leta ni problemov, saj smo se poprej ubadali z njimi. Zdjaj se nihče ne vmešava, najbrž zato ne, ker so spoznali, da smo »komunistična družina«, ki nastopa s socialističnih pozicij, ne pa kaka malomeščanska, kavarniška skupina. Tako smo najbrž dobili »dovolilnico«, da lahko bolj odkrito in glasno kritiziramo. Menim namreč, da je temelj napredka socialistične družbe — raven kritičnega duha. Kjer ni odkrite kritike, tudi ne more biti prava socializma.«

A če vam kljub vsemu kak urednik »podstavi nogo«?

»Tudi to se je dogajalo in pripravljani smo na take stvari. Satira mora računati na odpor, če ne bi bilo tako, potem s satiro ne bi bilo vse prav. Pomembno je, da ima satirik čisto vest, da izhaja s pošteni in objektivnih pozicij, ne pa iz kakšnih pamfletskih naklepanj. Niti eden od pravih satirikov, od vseh klasikov, ki jih poznamo, od Twaina do Čehova, se ni ukvarjal s pamfletom.«

Kaj menite o kritiki nasploh v

naši državi? Ali ste sami kot komediograf imeli slabe izkušnje z umetniško kritiko?

»Imel sem jih, in to zelo slabe. Pri nas je, tako kot povsod po svetu, veliko kritikov zgolj na papirju, malo pa onih pravih, kvalificiranih. Nekateri naši kritiki so radi zelo ostri, največkrat prav tisti — brez zoba. Večina naših kritikov se ne zna navdušiti, kot da ne bi bili ljudje iz krvi in mesa, temveč iz nekakšne plastične mase. Nekateri izmed njih so nesrečni, če vidijo, da se gledalci v dvorani imenito zabavajo ob komediji, in iščejo sto in sto razlogov, da bi dokazali, da tu sedi čreda ovac, ki se smeje vsaki neumnosti. Vem, da ni lahko biti dober, velik kritik, še teže pa je brati večji del naših domačih kritik. Seveda so tudi častne izjeme, a te so redke, kot pravzaprav vse, kar je dragocnega v umetnosti.«

Pol stoletja diskriminacije komedije

Na letošnjem jubilejnem Sterlijnem pozorju ste sodelovali s komedijo Hitler v partizanih, imeli pa ste tudi osrednji referat na simpoziju, o »usodi domače komedije«. Kaj vam pomenijo kot sodobnemu in plodnemu piscu takšni festivali?

»Pravzaprav nimam rad festivalov in mislim, da velikokrat zmajljajo pravo podobo stvari. Sterlijno pozorje pa je zelo veliko storilo za domačo dramo, veliko več za dramo kot za komedijo, čeprav je bil Sterija komediograf. Mislim, da je komedija kot književna zvrst diskriminirana, in v svojem referatu sem navedel praktične primere takega mačhovskega odnosa, ki traja nepretrgoma že petdeset let.«

Sami najbrž nimate tako slabih izkušenj, saj trenutno igra vaša dela dvajset poklicnih gledališč v Jugoslaviji.

»Natanko dve desetletji sem potreboval, da sem si to »izbojeval«. A spominjam se še časov, ko so moje komedije ležale pri gledaliških dramaturgih neprebrane po tri leta.«

Kako ste zadovoljni s slovenskimi uprizoritvami svojih del?

»Z uprizoritvijo Naročene komedije v Mestnem gledališču ljubljanskem sem zelo zadovoljen, od režije in igre do neposredne stika z dramaturgom Ljetožom Filipčičem in direktorjem Vošnjakom. Zdjaj se tudi nekatera druga slovenska gledališča zanimajo za komedijo Hitler v partizanih in prav rado veden sem, kako se bo razpletlo. Odkrito povedano, komediograf se najbolj izkaže kot pisec, če ga prevedejo v drug jezik. Pri tem se najbolj zgovorno pokaže, ali je samo »lokalni pisec« ali pa so njegovi teksti širšega obsega. Zato mi je še posebej ljubo, da je moja komedija doživela v Ljubljani vrsto repriz.«

Nekateri tudi žehe z vodilnih stolčkov

Vaša dela uprizarjajo v Makedoniji, Bosni, Vojvodini, Srbiji. Kako ste zadovoljni s temi izvedbami?

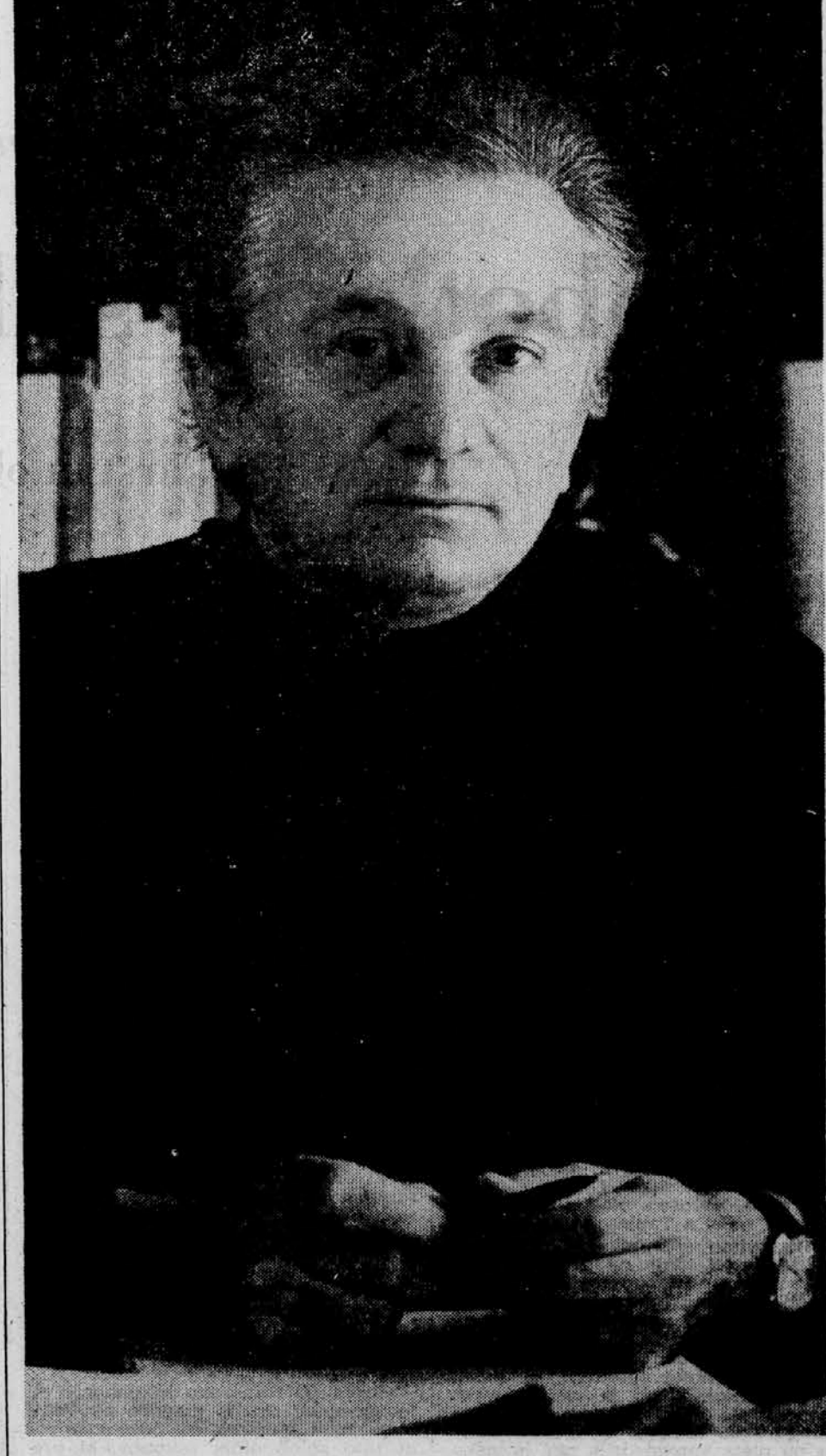
»To je najpogosteje odvisno od kvalitete ansambla in režiserja. Nekatje imam več, druge manj sreče, a kot vidim, so dvorane skoraj vedno polne, kar je prvo, saj bi že davno nehali pisati za gledališče, če ne bi našel na takšen odziv pri gledalcih.«

Mar to pomeni, da vam je več do mnenja gledalcev kot do mnenja kritike?

»Cenim neposrednost občinstva, saj se gledalci le redko zmotijo v svoji oceni, seveda pa se oziram tudi na argumentirano kritiko in velikokrat sem našel na zelo tehtne pripombe, ki sem jih upošteval. Nočem, da bi me napak razumeli, in v zadnjem času nimam slabih izkušenj s kritiko.«

Na koncu še »obtožba« na vaš račun. Bili ste glavni urednik različnih časopisov, dajali ste pobude, tudi po vojni ste celo organizirali delo za prvi risani film pri nas, očitajo pa vam, da kaj kmalu zapustite svojega »navorojenca«. Je to nekakšen instinkt, da vnaprej slutite brodomot?

»V Jazvacu sem že natanko deset let, pa nisem »pobegnil«, čeprav je bilo to območje precej minirano. Priznam, bežal sem le od književnih listov, ki sem jih ustanovil, ker se mi je zdelo, da po šestih mesecih ne morem narediti nič pametnega več, zato sem prepustil mlajšim, da nadaljujejo. Mislim pa, da je prav, če kdo tudi »pobegne« z vodilnih mest, saj poznamo pri nas še drugačen problem — da se nekateri nečesto umaknijo s svojih stolčkov vse do upokojitve.«

Fadil Hadžić

Jozo Puljičević

Z demagogijo je mogoče marsikakšno početje

Mecenstvo spremeniti v gotovost

Manj teoretski in bolj praktičen pogled na našo kulturo

Moja pogled na našo kulturo je ta hip mnogo bolj tehničen, kar seveda ni preveč popularno. Ne da bi podcenjeval načelne ocene, ampak teh imam za prvo silo: kar dobrih in najrazličnejših — od kritično nezadovoljnih tja preko družbeno politično ocenjujočih do tematsko programskih in objektivirajočih. Prav zagotovo vsakdanja kulturna praksa za ta del zdaj ne trpi pomanjkanja.

Moja pogled je torej ta hip bolj tehničen in tehnično gledam tudi na eno temeljnih težav sodobne slovenske kulture: na znano različnost med tržno in nacionalno-družbeno vrednostjo, oziroma ceno te kulture. Medtem ko kot etnična skupnost, ki se je zadnjih dvesto let opredelila za narodno samostojnost, potrebujemo lastno kulturo, brzokone kot eno temeljnih identifikacijskih prvin te samostojnosti in samobitnosti, pa po drugi strani premoremo s svojim narodnim kulturnim (etničnim) zaledjem premajhno tržišče, da bi se ta kultura z vsem svojim delovanjem vzdrževala avtomatično, sama iz sebe. Tako mora narodna družba hočeš-kočeš biti mecen, kar praktično pomeni, da mora del ustvarjane presežne vrednosti, oziroma nacionalnega dohodka, odvajati za potrebe gnotno (tržno) deficitarne, vendar narodu nujnih dejavnosti, v tem primeru kulturnih. V gospodarstveniku-menežerju beseda v zvezi »investirati« vendar tržnemu gospodarstvu-menežerju beseda v zvezi s kulturo, šolstvom in podobnimi reči mi zlepa ne bo ušla z jezika; »investirati« v gospodarsko tržni žargonu pomeni vložiti denar v naprave in posle, ki bodo vloženi denar kar se da prijazno, dobro in okroglo povrnil. Če ga ne povrnejo, je denar po tem žargonu »zainvestiran«. — Kultura kajpada okroglega denarja ne vrača, marveč ga s tržnega vidika samo troši, torej je to po gospodarsko tržni mentaliteti »zainvestiran« denar; učinek investicije ni tržno otipljiv (čeprav seveda ni mogoče reči, da je za narodno družbo manj pomemben, kajti učinek investicije je ta, da smo sploh narod).

V takšnem položaju je nujno, da kar naprej prihaja do različnih napačnosti: najprej med kulturnimi institucijami in plačniki (ki morajo plačevati svoj obolus in ji to dela živčne,

pa čeprav se pojavljajo zvečine le v transmissijskih oblikah upravnih organov za te reči), — potem pa tudi, morda do še hujših, med porabniki samimi. Iz prebitka ustvarjene vrednosti živi še vrsta drugih sfer tako imenovane družbene vrhne gradnje: od zdravstva in šolstva do vsakršnega in nemaloštevilnega uradništva, kar zadevo še dodatno zapleta. Mnogotere kulturne dejavnosti, ki bi ob širšem nacionalnem (tržnem) kulturnem zaletju lahko živele po tržnem načelu, kvečjemu še od kakšnega priložnostnega (ne pa nujnega) mecenca, se morajo tako kar naprej z drugimi enako potrebnimi kandidati udeleževati na pornega, mučnega prerivanja ob namensko oddeljenem kraju kruha, to je tistem delu presežne vrednosti, ki ga je »baza« po različnih samoupravnih, političnih, tudi menežerskih vzvodih pogosto s težkim srcem in mnogoterimi spremeni nauki in opomini pripravljena oddeliti za te reči, »zainvestirati«.

Znano je, da konec za vse potrebe ni dovolj izdaten. Ker trg sam ne more funkcionirati kot avtomatski regulativ, povzroča pravkar navedeno dejstvo nadaljnja vsakoletna, nepretrgana mučna razpravljanja med porabniki in med porabniki in plačniki. (Značilen primer spora te vrste je bila prav letošnja zahteva, naj bi kultura in šolstvo gospodarstvu »vrnila« del denarja, ki sta ga po nominalnih izračunih, pač sprično znanega inflacijskega trenda, dobila »preveč«.)

Polemika med plačniki in porabniki

Polemika med plačniki in porabniki pa je vsaj še kolikor toliko konkretna, izražena se, npr. s stotinkami odstotka in podobno; polemika med samimi porabniki ne temelji več na oprijemljivem in eksaktno dokazljivem, in je zato še toliko bolj neprijetna, ob vsej razglašeni načelnosti, nanečelnosti. Kako, razen govorniškost in na oko, boš dokazal, da je za slovenski narod film pomembnejši od knjige-založništva in knjižničarstva, muzej tehtnejši od filharmonije? Zadeva je sprično izvršne defektnosti meril nenavadno jasna in venizljivo. Primer: odbor za subencioniranje založništva pri KSS je npr.

sklenil, da ne bo subencioniral knjig, ki jih bo ocenil za tržno kurantnejše in bo na ta način (sprično pičlega denarja) pririhnil nekaj za subencioniranje tistih knjig, ki se zdijo narodno enako, morda celo bolj tehtne, pa se je bati, da založniki zanje s prodajo ne bodo mogli kriti stroškov (in jih torej raje ne bodo založili). Na prvi pogled in v načelu lepa in sprejemljiva opredelitev med »pritskoma« trga in »pritskoma« nacionalne pomembnosti. — Vendar je reč mogoče pogledati tudi drugače: kaj je za slovensko kulturo boljše, ali da omogočimo izid »nujne« knjige, za katero pa bo zelo malo zanimanja (se je bo malo prodalo in jo je treba prav zato subencionirati, da sploh lahko izide), ali pa da s subvencijo raje podpremo dobro, pa čeprav kurantno knjigo, za katero bo obilo zanimanja (se jo bo prodajalo, založba se bo »krlil« in jo s subencionirano nižjo ceno napravimo še dostopnejšo najširšemu krogu bralcev)?

Sprično izvršne neupravljanja meril, njihove virne neprimerljivosti v slovenskem družbenem prostoru (trg: narod, film, knjiga, muzej; filharmonija itd.) je mogoče izdatno ribariti v kalnem. Z malo boljšjo zgornostjo, debelo kožo in demagogijo je mogoče domala vsako početje, ki je po tehniki »kulturno« (podobno kateri od dejavnosti iz tega območja), razglasiti za nacionalno pomembno (potrebno nacionalnega doplačevanja). Ni enotnega merila; žal ga tudi ni mogoče izdelati. Lep teren za klikarstvo, pa tudi za posege »od zunaj«: jaz rečem, da je knjiga temelj slovenske kulture, on me zavrne, da je v naših časih to pač film, televizija in da sem zaostal, včerajšnji; zavrnem ga: kaj pa Trubar in Praškar in Čankar, ki so ustvarili slovenski narod? on me vpraša, koliko ljudi pa bere danes knjige (in koliko jih kajpada gleda film in televizijo); saj, pravim, zato pa so ljudje edajle bolj nepismeni; on: ja, ljubi moj, danes velja vizualna informacija; jaz: mar je sodobna knjiga kaj drugega, torej je knjiga temelj slovenske kulture; on: ne, film je ... in krožna pot se začne znova (toboj je pa bi brez mecenstva v veliki meri izhiral). Mučno.

Ni čudno, da v takšnem položaju marsikaj tistega, kar pošteno deluje in kar je za nacionalno samoupravno družbo resnično zanimivo, tehtno, rado resignira, prisikuje se mu tovrstni jalovi, neskončni prepri in se »odstavi« ob stran, in da se zato toliko uspe-

šneje rinejo v ospredje »borci«, tehniški menežerji, malo ali vsaj pomanjkljivo in manj zanimivo ustvarjalni tvorci slovenske kulture, ki pa zmorejo veliko maneverskega smisla.

Temeljni elementi ustaljitve plačevanja

Novo ustavne spremembe in reorganizacije gotovo prinašajo širše soočanje tudi glede kulture in njenega plačevanja. Vendar ni treba pozabiti, da bo osnovni problem, nekakšna »sprsta« med tržno in nacionalno ceno kulture, ostal tudi po njem; z njim pa tudi odprtost in nekonkretnost meril financiranja, kar praktično pomeni, da bodo vse delegacije, ki se bodo morale glede teh vprašanj odločati, stale tudi poleg zmeraj znova pred istimi temeljnimi ugankami. Zato bi bilo brzokone treba mecenisk odnos naše družbe do kulture čimprej tehnično fiksirati (obseg v obliki programa je razviden iz doslednejši teoretsko-programskih razpravljani). Takšna fiksacija bi nenehno negotovost vsaj približno spreminila v gotovost, odpravila množico vsakoletnih razpravljani in s tem pomenila transmissivno subvencije, ki danes nikakor ni poceni. Nekateri temeljni elementi takšne ustaljitve bi bili:

Stalno razmerje med narodnim dohodkom in kulturno subvencijo ter zakonska zaščita tega razmerja. Narodna družba, ki ima velik del kulturne dejavnosti (nujno) institucionalizirane, ne bi smela plačevanja teh institucij obravnavati pragmatistično, se pravi kot nenehno rezervno možnost za zategovanje pasu in za različne reorganizacije. Kultura je družbena stalnica in to bi moralo biti razvidno tudi iz temeljnih ustrezne finančne sistema (vsakršna retroaktivnost v smislu vračanja »preveč prejetega« bi s tem morala nujno odpasti). Takšna stalnost bi zagotavljala tudi nekakšno organsko sinhroniziranost družbene in »kulturne« blaginje. Seveda tudi stiske.

Nadaljnje, vendar natančno programirano varčevanje, predvsem z zduževanjem tistega, kar je podvojeno ali zelo podobno; s podpiranjem tistega, kar deluje v interesu narodne kulture in hkrati gospodarnega (nesmiselnega) brzokone ob vsej potrebnosti razvejanega založniškega delovanja mehanično sanacijsko združevati preambli-

ozno, a zato tudi do vratu zadolženo založbo s podobnim, veliko skromnejšim, vendar gospodarsko zdravim podjetjem: saj je tveganje brzokone že po najenostavnejših matematičnih pričaokvanjih večje od upanja na uspeh). Podpiranje bi lahko bilo politično, lahko pa še otipljivejše — kot sistem subvencijskih sankcij (npr. da takšna, prezadolžena, očitno na račun drugih špekulirajoča kulturna ustanova dobi subvencijo le v obliki kredita; če v subvencijsko-kreditnem mandatu finančno zabrede še globlje, se ji nadaljnje subvencioniranje enostavno ukinje, če se sanira, se ji kot kredit odpise ipd.). Racionalizacija in učinkovitost sistema samoupravnega informiranja (tudi to ne velja le za področje kulture, marveč za družbo kot celoto). Samoupravljanje, kakršno se oblikuje tudi v območju kulture, je predrago zaradi neustreznega, zastarelega načina informiranja: informacije se posreduje neselektivno, v velikanskih količinah, kar zahteva vsaj trojžen strošek (priprava, tehnična razmnožitev in branje). Brzkone bi bilo ceneje in smoterneje ustanoviti poseben informacijski servis, ki bi informacije namensko selekcioniral, bil pa hkrati delegat na voljo s podrobnejšim gradivom, če bi kaj takega delegat izredno zahteval. (Izhodišče za ustrezno reorganizacijo bi morala biti natančna raziskava, ki bi nekaj časa beležila proces v vseh stroškovnih področjih — od porabljenega papirja do porabljenega delovnega časa, tudi tistega za branje; ocena učinkovitosti obstoječega informiranja po formuli učinkovitost (količina) delovne porabne informacije proti času priprave in času branja bi narekovala optimalno odločitev.)

Z dajanjem politiko sistemsko in trajneje urediti tržni položaj kulturnega »blaga«; »lepa« primer mehaničnega prenašanja dajativne bremenitve običajnega potrošnega na kulturno blago je zadnji čas knjiga (zlasti uskladiščena), ki jo že dve liti nazaj skušamo za vsako ceno izenačiti z mikserjem — po načelu: čim dlje je v skladišču, bolj jo ovesimo z davki. Pri tem pozabljamo, da mikser kot model že čez leto zastara in potem ves zastareli, prašen, neprodan zares predstavlja balast; s knjigo je drugače: če bo razprodana, jo bo treba ponatisniti — prav takšno — in zato je založnik po vsem svetu tiskajo na zalogo. Kajpada so veselji, če se uštejejo in jo takoj prodajo — to je njihov čisti dobiček — ampak praviloma naklado

preračunajo vsaj na 2 do 3 letno prodajo. — Prav v zvezi s tem bi morda kazalo premesliti še možnost tako imenovanih diferencialnih subvencij za revaloriziranje stroškov na tistih področjih, kjer se je reprodukcijski material sprično različnih konjunktur naglo dražil.

Sistemska rešitev nujna v delegatskem samoupravljanju

Trdna sistemska rešitev oprijemljiva, torej ne samo teoretskih oblik mecenstva naloga pa tudi vseh ust in enostavna naloga pa tudi vseh ust ne bi zamašila, se pa zdi, da je na pragu delegatskega samoupravljanja domala nujna; odstranila bi marsikatero mlako, okoli katere se zdaj tare nenačelnih ribičev, ustvarila bi občutek stalnosti, ki bi bil, pa če bi predvideval še takšno skromnost, mnogo blagodejnejši in pomirljivejši od zdajšnjih vsakoletnih pogajanj in pripravil. To je verjetno poglavito, kar nenehno ma viša temperaturo v »kulturi«: živčna negotovost, očitki o »neproduktivnosti«, oziroma samo posredne proizvodnosti (in povrhu ti očitki največkrat letijo iz usta neposrednih proizvajalcev), ki to sploh niso; prej kakor resnični delavci so to zgovorni, samoupravljajsko našemljeni tehnikarji, menežerji, ki vidijo vsak kulturni dinar, oziroma že vsak dinar, ki se ne prelije v zasebni standard, »zainvestiran«.

Marksistična ocena družbe temelji na tehtanju razmerij med tako imenovano bazo in vrhno družbeno gradnjo; ve, da je to razmerje medsebojno, vzvratno občutljivo; torej mora nujno upoštevati, da učinke negotovosti, nemir v eni sferi na gotovost in negotovost v ostalih družbenih sferah, da je za tvorno družbo uravnoteženje teh sfer domala nujno. Ni treba posegati v samoupravne pravice, treba je le opredeliti in organsko v samoupravno odločanje včleniti ter fiksirati tisto, kar je za samonikel obstoj (majhnega) naroda aksiomatično: koliko in za kaj smo pripravljeni posebej plačevati, da bi se ohranjali kot takšen samosvoj, glede lastne identičnosti nepresiromašen narod.

Matjaž Kmecl

Posnemanje in originalnost

Svoboda in slikarska morala

Ali v slikarstvu obstajajo patenti?

Mislim, da je vredno načelno raziskati naslednja vprašanja: Koliko so slike enega slikarja lahko podobne slikam drugega, kolikšen je lahko vpliv enega slikarja na drugega in — seveda — ali lahko slikar zavestno jemlje elemente drugega slikarja? In če jih, do katere stopnje?

Po teoriji, da je vsak človek edinstven, mora vsaka slika vsakega slikarja imeti njegov pečat, edinstven in razpoznaven kot prstni odtis.

V petdesetih letih so ameriški slikarji v veliki dobi abstraktnega ekspresionizma, ko so, kot to pripoveduje Rauschenberg, zastrinjali okna, da jih ne bi motili zunanji svet, poskušali najti v sebi, v svoji notranjosti, svoj edinstven in pravi »jaz«, ikono svoje duše. Slikali so v manj tehnično »način paintinga«, kor so verjeli, da odino tako lahko izrazijo čistost svoje duše, edinstvenost ogenj notranjosti. In kakšen je bil rezultat? Slike vseh slikarjev so si bile neizmerno podobne. Slikar je iskal nekaj sebi lastnega, odkril pa je samo skupni imenovalec.

Nenehna rast

Dejansko so si bile slike podobne kot prstni odtisi. Prstne odtise loči lahko samo strokovnjak z znanstveno metodo. In to je ključ našega problema: ločiti pisavo od kaligrafskega elementa. Pisava je lahko taka ali drugačna, toda če jo natanko proučimo, opazimo, da kaže značilnosti pisca, ki je zavhal črti na njemu lasten način. Obstajajo strokovnjaki za pisavo. So pa tudi podobni strokov-

njaki za slikarstvo, npr. Bernard Benson. Z opazovanjem detajlov, na primer kako je naslikan noht, je znal ločiti enega slikarja od drugega. Po tej metodi bi se dale ločevati vse slike. Vendar nas zanima podobnost in »istost« samo do določene meje. Do tiste, ki se kaže v slikah abstraktnega ekspresionizma ali pa v slikah hermetičnega kubizma. Težko je namreč ločiti slike Bracqua in Picassa iz prve kubistične faze. Picassove slike so bolj kompaktno, bolj zbite.

Zakaj je Picasso rekel za herojsko obdobje kubizma, da sta bila on in Bracqua kot dva alpinista, ki sta povezana z vrvoj? Kaj ju je vezalo? Gotovo to, da sta skupaj odkrivala nekaj novega. Nekaj, kar je v določeni času zahtevalo skupen jezik ali pa je dva rahlo različna jezika. In kaj je narekovalo to povezanost? Duh časa? Podzavest? Ali je kdo kdaj obtožil Bracqua, da je imitiral Picassa ali obratno?

Omenil sem duh časa. Vsem je znan fenomen, da sta Kant in Laplace hkrati odkrila isto stvar, ne zavedajoč se, da se ukvarjata z isto stvarjo. Neki ljubljanski slikar je na primer nastikal sliko s štirimi kvadrati v kotih. Kasneje je ugotovil, da je Tapiès ustvaril enako sliko. Ljubljancem bi bil lahko obtožen plagiatorstva, čeprav ni vedel z Tapièsovo delo.

Postavimo si vprašanje, ali slikar ne sme vzeti ideje od drugih slikarjev ali ne sme izkoristiti dela drugega slikarja.

govorjenja z imitiranjem, ko pa odraste, mora govoriti sam od sebe. Toda kdo lahko slikarju postavi mejo, kdaj je »odrastele? Slikarsko delo je nenehna rast. Morda je moč konec rasti ugotoviti le retrospektivno.

Kdo lahko postavi mejo med posnemanjem in originalnost? Ali ju je v praksi sploh mogoče ločiti? Zakaj slikarji hodijo na razstave? Ali samo zato, da uživajo v slikah? Ali ne morda tudi zato, da odkrijejo nov svet? Ta svet lahko zavrejo. Lahko rečejo: ne bom delal tega, saj je to narediti že nekdo drug. Lahko pa se v človeku porodi želja, da naredi nekaj popolnoma enakega. Isti svet, isto doživljanje je lahko skupno dvema slikarjema.

Kaj pa vplivi v slikarstvu? Ali so nezakoniti? Kaj je v slikarstvu zakon razen subjektivnega občutka v slikarju in gledalcu? Namesto možne anarhije, ki bi jo lahko pričakovali, se da v resnici opaziti velik red, omejevalno število variacij, stilov ali šol. Če gledamo kako veliko mednarodno razstavo, lahko v sektorju držav, ki dopuščajo svobodo umetniškega ustvarjanja, ugotovimo podobno monotoni in uboštvo domišljije kot v sektorju držav, ki zahtevajo od slikarjev samo izražanje v stilu socialističnega realizma. Ali je sploh možna originalnost? Ali je originalnost edina vrtilna v slikarstvu? Kaj pa tehnična dovršenost in čistost? Sploh je zahteva po originalnosti v današnjem družbi prevladala. Slikarji se postavljajo na glavo in potajo krvavi pot, da bi bili originalni. Ali ni to malo smešno spektakel?

Vzemimo francosko zakonodajo, ki je spoznala, da ni mogoče potegniti meje med vplivom in posnemanjem in zato sploh nima zakonov, ki prepovedujejo ponarejanje. Prepoveduje jo samo ponarejanje podpisa.

Picasso »kradel« ideje

Zdi se, da so individualne zavesti po eni strani popolnoma različne, po drugi pa popolnoma identične. Zakaj bi zanikali to drugo stran, kjer se kaže in izraža istost? Ali bi bilo mogoče uveljaviti zakon, ki bi prepovedoval podobnost med slikami? Če bi kdaj stopil in veljavo tak zakon, bi se nedvomno pojavil kak navihani Yves Klein in ga prekršil. Slikarstvo najbolj uspeva v atmosferi tim večje svobode. Picasso je seveda vedel za ta problem in je nekoč v zvezi z njim napisal naslednje: »Pobratni moramo, kar je dobro za nas, kjerkoli najdemo, razen v svojem delu. Groza me je ob misli, da bi sam sebe posnel. Če pa mi, na primer, pokažejo mapo starih risb, me vest prav nič ne grize, če vzamem iz njih, karkoli si poželim.«

V Picassovi biografiji najdemo zanimiv podatek. Picasso je bil znan po tem, da je »kradel« ideje drugim slikarjem, le da so bili njegovi »posnetki« boljši od originalov in ga zato mnogi slikarji niso pustili v svoj atelje.

Zdi se, da nihče ne nasprotuje vplivom v slikarstvu, temveč so nekateri zoper to, da vpliv preide določeno mejo, ko postane »kopiranje« ali »plagiat«. Mislilim, da je teoretično in praktično postavljanje take meje nevrzdno.

Kje so družbene korenine v postavljanju te meje? Menim, da je osnova vsega zemljiškoposelstniški odnos do duhovnih vrednot. »To je moja njiva —, to je moja jabolana« se spreminja v »to je moja ideja, to je moj stil«.

Spominimo se, kaj je rekel Rousseau: »Prvi človek, ki je potem, ko je ogradił košček zemlje, prišel na

misel, da reče: »To je moje«, in je našel dovolj preproste ljudi, da so mu verjeli, je bil prvi ustanovitelj civilne družbe. Koliko slučajev, vojni in umorov, koliko strahot in nesreč ki bi lahko prihajali ali napolnil jarek in zaklinal svojim bližnjim: Njekar ne poslušajte tega prevaranta, z vami je konec, kakor hitro pozabite, da sadže zemlje pripadajo vsem in sama zemlja nikomur.«

Treba je samo potegniti paralelo med zemljo, njenimi sadovi in kolektivno podzavestjo.

Obstaja tudi element civilizacije, kajti stalnice do originalnosti ni univerzalno. V določenem obdobju kitajske civilizacije so bili slikarji tem bolj cenjeni, kolikor bolj so se približali svojim moštrom.

Čustvena angažiranost

Mislilim, da je temu treba dodati še miselnost nekaterih, da so slovenski slikarji nekaj folklorni ansambel, ki mora peti samo domače viže, izražati nekaj tipično slovenskega. Menim, da to ni pravilen pristop in da se v njem skriva nasilje. Lahko rečem, da slikarji vedno nehoti, tudi če niso originalni, lahko povedo kaj o kraju in ljudeh, med katerimi živijo. To dati moramo še element mode — ljudje se naveličajo že danes in vedno iščejo kaj novega.

In pridajmo še sportni element. Nekateri umetnostni zgodovinarji delijo zlato, srebrne in bronaste značke. Ugotavljajo na primer, kdo je bil prvi impresionist ali kdo je nastikal prvo abstraktno sliko.

Zamislimo si sedaj slikarja, ki vidi sliko, ki mu je neznanos vseh. Postane ves obseden od slike, tako ob-

seden, da čuti, da se lahko reši obsedenosti le tako, da sliko tudi sam naslika. Zakaj te »kopije« ne bi smeli videti tudi drugi? Če ne drugega, je slika dokument o njegovem okusu, o njegovi obsedenosti.

Vendar sklep, da se slikarstvo oplaja in rojeva samo iz slikarstva, ni pravilen. Za slikarstvo je bistveno, kako slikar vidi in kaj vidi. Toda slikar vidi tudi slike drugih slikarjev, slikarjev preteklosti in sedanjosti.

Kadar vidimo sliko, ki nas spominja na neko drugo, si običajno podzavestno ustvarimo slabšo sodbo o njej. Toda to ni v vseh primerih res in lahko bi skupaj z Orwellom postavili tezo, da so vsi slikarji enaki, toda nekateri so bolj enaki kot drugi.

Vemo, da je Manet za svojo sliko »Kosilo v travici« uporabil, »kopiral« — Rafaelovo risbo. Mislilim, da to daje Manetovi sliki še posebno bogastvo in razsežnost.

Vzemimo za primer slikarja, ki vzame idejo drugemu slikarju zato, ker je brez idej. Recimo, da pri tem ni čustveno angažiran. Ali je to že razlog za sveto jezo? Ključna beseda tukaj je »čustveno angažiran«. To je vsekar bistveno.

Ne smemo negirati dejstva, da obstajajo tudi slikarji »paraziti«, ki živijo samo od tujih idej. Toda slikarji, ki se ne trudijo in ki niso čustveno angažirani, nas sploh ne zanimajo. Ne vem, zakaj se vsaj v slikarstvu ne bi šil popolne svobode.

Slikarstvo je težaven poklic, dobrih slik je malo. Ko slikar stoji pred platnom, dela in postavlja na platno znamenja z barvo, je zelo osamljen. Ne otežujmo mu dela še z raznimi prepovedmi! Naj bo slikar čim bolj sproščen! Čas sam dovolj obračuna s slikarstvom.

Jernej Vilfan

Na temo: Kdo je vplival na vas?

Zabeležena gola resnica

Žorž Skrigin: Ko sem med vojno doživljal strahote in trpljenje ljudstva, sem začel s kamero beležiti nesrečo šibkih in nemočnih v tem grozodejstvu

Žoržu Skriginu je 65 let. Pred vojno se je ukvarjal z baletom in zelo navdušen z umetniško fotografijo: je eden od pionirjev umetniške fotografije v Jugoslaviji. Do vojne je živel v Zagrebu. Sodeloval je v revoluciji in takoj po ustanovitvi znanega Kazališta narodnog oslobodjenja postal član tega gledališča. Po vojni je izdelal svojo znamenito mapo fotografij s približno 300 zgodovinskimi posnetki iz NOB. Sodeloval je pri ustvarjanju prvega domačega filma Slavica in za to delo dobil takratno najvišje priznanje — nagrado zvezne vlade. Režiral je še več dokumentarnih filmov, od Igranih pa: Njih dvojce, Zasedovanje, Krvava srjaca, Gospa ministrica, Maček pod čelado in druge.

Je pripovedoval o svojih vojnih doživetjih, kar je namočno vplivalo in velikokrat sem si skušal predstavljati, kakšna je videti vojna. Z enakim navdušenjem sem poslušal njegove zgodbe o knjigah starih piscev, o operi in gledališču. Tako je budil v meni željo po branju, po obiskovanju gledališča — dram, komedij, opere in baleta. Bil je zanimiv človek, v marsičem zelo napreden, in zato so ga tudi kaznovali. Revolucionarnege leta 1917 se je povsem pridružil gibanju, pozneje pa je prišel navzkriž z nekaterimi voditelji; razočaran ter pod vplivom odločne matere se je odločil, da se za nekaj časa umakne iz Odeše.

— Predstavljajte si Odešo v tistih letih! Nenehno je romala iz rok v roke. Zdal se jo imeli ukrajinski nacionalisti, zdaj anarhisti pa vsesrski nacionalisti, potlej zelena, pa boljše; včasih smo jo dobro odnesli, a včasoma smo bili bolj lačni kot siti. Sredi zime smo se znašli na ladji... To slovo od Odeše me je spominjalo na nekak izlet, s katerega naj bi se kmalu vrnil in se spet podil na svojih kotalkah po odeskih ulicah. Čez mnogo let, ko sem prebiral o tistih dneh, se mi je zdelo, da je to nemirno Ukrajino najbolje opisal Solohov.

— Črno morje se ne imenuje zaman črno. Pozimi je viharno in plovba po njem ni nikoli varna. Skozi okno kabine sem gledal, kako so se velikanski valovi valili prek naše palube, in spominjal sem se slik Ajvazovskega... To so bili prizori, ki se ti neizbrisno vtisnejo v spomin. Pozneje sem velikokrat slikal razburkano morje.

Iz Odeše smo prišli v Zagreb. Tam sem hodil v gimnazijo in pokazal svoj talent za risanje. Tudi tam sem imel tako kot v Odesi: razstavo in bil deležen mnogih pohval. Slikar akvarelov in moj profesor Fetisov mi je dejal, ko je gledal moje pejsaže: »Vidiš, tale detalj je odličan. Se jaz ne bi bolje naredil, vse drugo pa ni nič vredno. Talentiran si, a nisi vztrajen.« Potlej mi je po rusko rekel: »Starajsa nje staratsa,« kar pomeni: trudi se, a tako, da tega ne bo opaziti... Priznam, še velikokrat sem se v življenju spomnil teh profesorjev besed.

V tistem času sta me zlasti pritegovala film in balet. Dirjal sem iz enega kinematografa v drugi, gledal vse, od vesternov do starih patetičnih melodram. Počasi sem si izbrusil okus in delal svoje prve kritične analize. Od Amerikanov me je navduševal Griffith, od Nemcev Fritz Lang in Murnau, od ruskih režiserjev, ki so takrat ustvarjali v Parizu — Turžanski in Volkov. Vsi ti režiserji, vsak zase in vsak po svoje, so močno vplivali na mojo vse tesnejšo navezanost na umetnost.

— Eno od mojih sestra je skupaj z Mio Corak in Anjo Roje postala ena od najboljših baletnih plesalk v Zagrebu in kot gimnazijec sem pogosto hodil v gledališče, gledal opere, balet, drame. Takrat je začela vplivati name glasha in me vsega prevzemala. Zlasti močan vtis so naredile name opere Hovansčina in Boris Godunov Modesta Musorgskega, Parsifal in Tanhäuser Richarda Wagnerja, Onjegin in Pikova dama Petra Čajkovskega, Bizetova Carmen in Verdijevega Aida. Za znanje »priljubljenke« opere mi ni bilo veliko mar. Imel sem voljo za gibanje in sestra me je vodila v baletno solo; želela je, da bi postal njen baletar. Kmalu sem postal član baleta...

Močno so me privlačevale tudi dramske predstave, zlasti dramske vaje. Kar naprej sem hodil gledat, kako sta delala mojstra režije dr. Branko Gavella in Ivo Rajčić. Opazoval sem, kako se Gavella loteva mi-zanscene, kako igralcem pojasnjuje vloge ali kako mojster gledališke klasi-ke Rajčić pripravlja s slikarjema Ljubo Babićem in Tomislavom Križmanom scenografijo za novo pred-stavo... Vse to mi je pozneje, se zlasti takrat, ko sem se začel ukvarjati s filmom, veliko pomagalo...

— Klasični balet me ni dolgo navduševal. Čeprav je jugoslovanski balet sodil med svetovne in čeprav sem imel priložnost videti taklo slavni umetnici, kot sta bili Ana Pavlova in Karsavina, takratni največji balerini na svetu, me vsa ta virtuoznost, ki se je ponujala očem, ni zadovoljevala; ni mi dajala možnosti, da bi svobodno izrazil misel v bolj svobodnem gibu. Ogrsel sem se za tisto, kar so ustvarjali Laban, Clotilde in Aleksandra Saharova... Ti niso bili zgolj sužnji lepote gibov. Takrat sem dosegel uspeh v Wilkineovem baletu Don Morte in v Peti simfoniji Čajkovskega.

— Poln čustev sem vsrkaval življenje okoli sebe in nenehno iskal svoje pot, da bi vse to tudi umetniško izrazil. Nisem ubogal nasveta profesorja Fetisova in nisem vztrajno slikal, a kmalu sem se skušal izraziti v umetniških fotografijah, kar je bilo po svoje vračanje k likovni umetnosti. Na vse-slovanski razstavi v Zagrebu sem predstavil svoje prvo resnejše delo Kovačnico. Prikazal sem napornost kovačevega dela v dušljivi kovačnici,

sončni žarek, ki si komaj utre pot skozi dim... Preučeval sem klasike in se srečal z neizčrpnimi izkusnjami velikih slikarjev renesanse. Studiral sem Leonarda, Michelangela, se navduševal nad igro svetlosti na Rembrandtovih slikah in nad Rubensovo kompozicijo gibanja. Zagnano sem se posvečal študiju ženskega akta in pozneje portreta. Proučeval sem takrat najbolj moderno ameriško tehniko high key (visoki ključ), belo v belem. Ze leta 1937 sem dobil na inter-nacionalnem salonu v Zagrebu prvo nagrado, potlej pa še vrsto nagrad na razstavah v največjih svetovnih središ-čih. Spominjam se, ko me je profesor Mudrović, znani teoretik foto-grafske tehnike, vprašal, kako sem prišel do čudovitih, mehkih tonov v belem. Na to tehnično vprašanje nisem znal odgovoriti in ponovil sem mu besede profesorja Fetisova: potrudil sem se, da mojega truda ne bi bilo opaziti...

— A vsa ta priznanja me niso pre-mamila. V meni se je počasi rojeval upor, ki me je privedel do napredne-ga gibanja. Zapustil sem rodno zemljo med revolucijo in se v vsem srcem zapisal revoluciji svoje nove domovi-ne. V partizanih sem končal življenjsko fakulteto: spoznal sem, da z obli-ko, ki je takrat kraljevala, umetniki ne moremo doseči tistega, kar so od nas nekaj zahtevali kritiki in teore-tiki. V novih razmerah revolucije smo lahko dali le tisto, kar je bilo blizu in razumljivo borcev in ljudstvom. Afridev Hamlet ni mogel na partizan-skem odru zbuditi tistih čustev, kot jih je avtor zdrnil s recitiranjem Matije Gubca. Tedaj sem domel, da tudi lirski tehnike high key tu ni mo-gode uporabiti: čim bolj verno si mo-ral beležiti tisto, kar se je dogajalo. Spomnil sem se svojega očeta in voj-ne iz njegovega pripovedovanja, ko pa sem neposredno doživljal vse tiste strahote in trpljenje ljudstva, sem za-čutil v sebi afiniteto prav do te plati vojne: začel sem beležiti nesrečo šib-kih in nemočnih v tem grozodejstvu. Tako sem posnel bombardiranje Drež-nice, porušene hiše, mrtve otroke, jok mame, nemočnost preživelih. Ves čas sem srečeval prizore, ob katerih se je ta moja afiniteta še okrepila.

— Ko smo se umikali s Kozare prek Knežpolja, nam je ljudstvo sledi-lo in zapuščalo vse, kar je imelo. Povsod naokoli so gorele hiše in Knež-polje je zajel obup. Opazil sem žens-ko: stopala je zamišljena, ne da bi se ozirala na svoj dom, ki je ostajal za njo v plamenih. Sla je naprej. Tisti hip sem v njej videl vse ljudstvo, njegovo trdnost, kljubovanje in vero, da bodo premagali vse to trpljenje in da bo spet vzklilo novo življenje. Na vse moje delo iz časa vojne so takšni in podobni prizori močno vplivali. Oredel sem se svoje naloge umetni-ka: zabeležiti to nesrečo.

— Po osvoboditvi Beograda sem prevzel vodstvo baletne skupine, a kmalu krenil po drugi poti: razgiba-nost življenja in nemir, ki me je že od nekaj spremljal, sta me gnala v iskanje novih poti, novega izraza, no-vih oblik. Vse to mi je ponujal film. Pri tem sem lahko uporabil veliko svojih prejšnjih izkušenj, saj je film sinteza vseh umetnosti. Dogodki, ki so se kopčili v meni med vojno, so terjali izpoved. To sem lahko storil le na filmu, saj film ni zgolj fotogra-fija življenja, čeprav filmske kamere z natančnejšo računalniško beležijo tudi najmanjše nadrobnosti: film ima velikanse možnosti za umetniško in-terpretacijo, za izraz misli in pogle-dov na svet. Zato sem se mu posve-til in si poiskal temo iz revolucije: srbskega kmeta, ki je visoko povzdigi-nil zastavo svojega borbenega naroda in ko je sam padel, je zastavo prevzel drugi... Ko sem se pozneje vračal k vojni temam, sem vselej imel pred očmi tisto, kar se mi je med vojno vtisnilo v spomin za vse živ-ljenje.

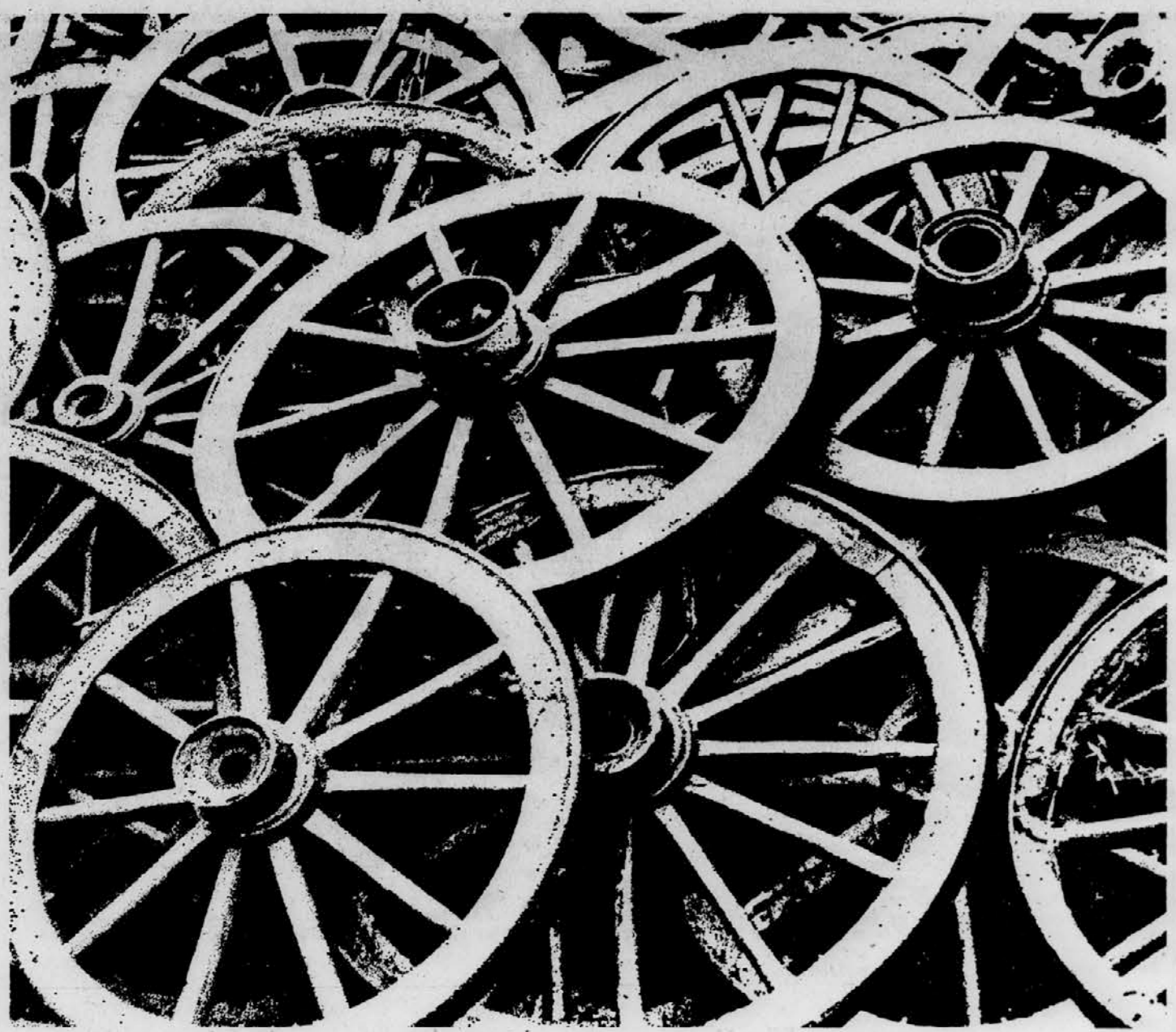
— Pri filmu so name najmočnejše vplivali Carnet, Renoir, Huston, Pudovkin, Wyler... Seveda to še ne po-meni, da nimam rad in da ne cenim drugih mojstrov režije, a v omenje-nih delih sem občutil sorodnost misli in občutij, afiniteto do njihovega ustvarjanja. V Otrocih raja me je na primer navdse presenetila prefinje-nost ustvarjenih vlog in splošno ozrač-je filma. V Velikih iluzijah je prika-zano razmerje med aristokracijo in plebsom. Koliko življenjske resnice je v filmu! V Wylerjevi Dedinji je filo-zofsko in psihološko zmišlansirana glav-na junakinja. Danes me najbolj pri-tegnjuje Bergmanova in Antonioni-jeva dela...

— Vsi, ki smo postavljali temelje jugoslovanskega filma, smo bili veči-ma samouki. Teorije smo se učili od delu in iz nič ustvarjali nekaj. Se-veda je moralo vse vplivati na nas, tako dela drugih umetnikov kot naše osebne izkušnje: predvsem pa življen-je, bogato življenje, ki nam ga je dala revolucija. Prepričan sem, da bodo imeli tisti, ki prihajajo za nami, možnosti da bodo na temeljih dose-danjega ustvarili veliko več.

— Vsi, ki smo postavljali temelje jugoslovanskega filma, smo bili veči-ma samouki. Teorije smo se učili od delu in iz nič ustvarjali nekaj. Se-veda je moralo vse vplivati na nas, tako dela drugih umetnikov kot naše osebne izkušnje: predvsem pa življen-je, bogato življenje, ki nam ga je dala revolucija. Prepričan sem, da bodo imeli tisti, ki prihajajo za nami, možnosti da bodo na temeljih dose-danjega ustvarili veliko več.

— Vsi, ki smo postavljali temelje jugoslovanskega filma, smo bili veči-ma samouki. Teorije smo se učili od delu in iz nič ustvarjali nekaj. Se-veda je moralo vse vplivati na nas, tako dela drugih umetnikov kot naše osebne izkušnje: predvsem pa življen-je, bogato življenje, ki nam ga je dala revolucija. Prepričan sem, da bodo imeli tisti, ki prihajajo za nami, možnosti da bodo na temeljih dose-danjega ustvarili veliko več.

Dragoslav Adamović

Kolesa (foto Egon Kaše)

Beseda o dr. Francetu Kidriču

Živi dosežki znanstvene misli

Ob razstavi v SAZU

Razstava, ki jo je pripravil Inštitut za slovensko kulturo in literarne ve-de SAZU skupaj z Narodno in univer-zitetno knjižnico v Ljubljani, predstavlja širši izbor literarnozgodovinskih del dr. Franceta Kidriča: vse njegove samostojne publikacije, vse važnejše objave v strokovnih zbornikih, revijah in časopisih ter izbor iz njegove rokopisne zapuščine.

Kakšna je količinska predstavitev Kidričevega dela, kaže primerjava z njegovo bibliografijo, ki obsega blizu 400 enot. Tu je razstavljenega le do-bra petina gradiva. Zlasti ni bilo mo-gode prikazati Kidričevega plodnega sodelovanja pri Slovenskem biograf-skem leksikonu, za katerega je napi-sal več kot 150 prispevkov. Predstav-ljena pa je pomembnejša literatura o Kidriču.

Namen razstave seveda ni zgolj v-predstaviti znanstvenega dela dr. Ki-driča, razstava želi obuditi in poglobi-ti zanimanje za enega najvidnejših slovenskih literarnih zgodovinarjev, čigar dejavnost skoraj v celoti pokriva prvo polovico našega stoletja. Prva Kidričeva objava je namreč zabele-žena leta 1906, zadnja 1951, torej že po njegovi smrti.

Naj obnoveni nekaj manj znanih, vendar še vedno živih dosežkov Ki-dričeve znanstvene misli, nekaj pre-misleka vrednih rezultatov njegovega dela.

Predvsem — France Kidrič je prvi, ki je v našem literarnem zgodovino-pisju zastavljal načelno vprašanje znanst-vene kritike. Prvi, ki je neprizanes-ljivo obsodil diletantizem in lažnava-znanje v preučevanju slovenske pretek-losti. V uvodu k enemu svojih naj-zgodnejših in hkrati pomembnejših prispevkov, v obsežnem sestavku »Po-mote in potvare za razne potrebe«, ob-javljene v Naših zapisnikih 1909 in 1910, je odločno zahteval znanstveno-kritično ali kakor pravi sam znanstve-no kontrolo, ki naj bi ločevala »baj-ke« od dokazane zgodovinske res-nice. Zavrnil je ponarejanje zgodovi-ne iz kakršnih koli razlogov ter od-klonil nekritično ponavljanje nedoka-zanih in nedokazljivih trditve. Tako Kidričovo pojmovanje znanosti, ob-javljeno v socialni oz. socialistični re-viji, kakor tudi njegovo razmišljanje o nekaterih spornih pojavih starejše-ga slovenskega slovstva je bilo zasno-vano kot kritika konservativnih zgo-dovinpiscev tiste dobe in njihove po-daljšane staroslovenske miselnosti. O tem nas prepričuje oster odmev na Kidričev prispevek v Slovensku in Ki-dričev odgovor nanj Polemika je ta-ko dobila izrazito ideološki značaj, kljub temu da jo je Kidrič zastavl-jal strokovno. In v njej se ni razkril sa-mo idejni profil mladega literarnega zgodovinarja — nepodpisani nasprot-

nik ga je ironično imenoval »novega Trubarjevega zagovornika« — tudi na-zorska usmeritev Ivana Prijatelja, Ki-dričevega nekolič starejšega strokov-nega tovariša, je postala znana naši javnosti. Polemik v Slovensku je nam-re Prijatelj postavil ob Kidriča in do obeh izrazil ogroženo nestrinja-nje.

Kritična razprava »Pomote in po-tvare za razne potrebe« je tako iz-zvala med preučevalci naše slovstve-ne in kulturne preteklosti idejno raz-likovanje, obenem pa je razprava zelo pomembna za Kidriča samega, za raz-umevanje njegove literarnozgodovins-ke metodologije. Hkrati za zahevo po-znanstveni kritiki, ki jo je usmeril navzven, se je Kidrič obrnil vase in si kot poglavitni cilj zastavljal znanst-venost lastnega zgodovinpisja. In to, kar bistveno loči Kidriča, Prijate-lja in še nekatero mlajše od tradicio-nalnega pisanja o našem slovstvu in literaturi, je prav težnja po znanstve-no utemeljenem odnosu do predmeta.

Kar zadeva Kidriča, ima, med genera-cijo modernih literarnih zgodovinar-jev samosvoje mesto. O tem so si oce-njevalci njegovega dela edini. Prevladu-je tudi ugotovitev, da je načelo znanstvenosti uveljavil Kidrič v ob-močju faktografskega raziskovanja naše slovstvene zgodovine. Njegove bio-grafije piscev, njegov študij širše kul-turnega, pogosto kar splošna zgo-dovinskega dogajanja, kaže metodo, ki se je literaturi skušala približati od-zunaj — iz časa in okolja, v katerem je nastala, iz empirično dokazanega življenja njenih ustvarjalcev. Tak je Kidrič v domala vseh svojih objavah, zlasti v obeh osrednjih delih, v »Zgo-dovini slovenskega slovstva od začet-kov do Zoisove smrti« (1929—1938) in v prvi knjigi monografije »Prešeren 1800—1838« (1938). To je Kidrič, ki ga literarna veda danes označuje za naj-bolj doslednega predstavnika sloven-skega pozitivizma. Vendar zahteva prav ta znana in priznana oznaka ne-ko dopolnilo.

Nedvomno je Kidričeva pozitivistična metoda bolj ustrežala preučevanju naše pismenske in slovstvene pretek-losti kakor raziskovanju prave umet-nosti. Kljub temu ni mogoče docela pritrdati domnevi, da je ostala njego-va monografija o Prešernu prav za-radi tega, zaradi neustreznega odnosa do predmeta, nedokončana. Znano je namreč, da je Kidrič po drugi svetovni vojni objavil nekaj odlomkov iz pesnikovega življenja in dela po letu 1838 in da je o tej tematiki predaval tudi na univerzi, kar vse nas navaja na misel, da je monografija o Prešer-nu le napredovala. Poleg tega je imel že leta 1934, torej pred izidom prve knjige, v načrtu, da bo sestetsko oce-no vsega Prešernaka vključil v drugo knjigo monografije, ki žal ni izšla. Vendar Kidričev načrt o estetski oce-ni Prešernovih poezij ni ostal zgolj načrt. Po koncu vojne, 8. februarja 1946, je govoril o Prešernu v Sloven-

ski akademiji znanosti in umetnosti in ta govor o pesniku je v primerjavi z njegovo dotedanjo metodologijo in prakso literarnozgodovinskega dela prava novost. Govor predstavlja po-skus, da bi iz nenavadno obsežnega gradiva, ki ga je zbral v več desetlet-jih, iz množice informacij, tudi takih, ki imajo le posredno zvezo s poezijo, ustvaril celovito, v praven pomenu sintetično sodbno o pesniku in njegovi umetnosti. Predvsem o njegovi umet-nosti, saj v prvem delu govora po-jasnjuje in vrednoti Prešernovo poezi-jo kot estetsko vrednoto »svetovnega formata«, naj jo že pojmuje v njeni zgodovinski enkratnosti ali kot traj-no sestavino slovenske pesniške lite-rature. Ta del govora nam tako daje slutiti, kakšna bi bila estetska ocena Prešerna v drugi knjigi njegove mo-nografije. Se bolj kot v opisu umet-niške vrednosti pa se je Kidrič odda-ljil od pozitivističnega historizma tam, kjer obravnava vsebinsko spo-ročilo Prešernove umetnosti. Da je to storil globoko prepričan kaže že pro-gramsko formulirani naslov govora: Prešeren in mi. Znotraj povsem nove-ga, rekli bi, premissijeno aktualizirane-ga razmerja do Prešerna je odkril neposredna stičišča velikega pesnika z duhom našega časa.

Omenjeni govor seveda noče in ne more spremiti Kidričevega življenjs-kega dela, ne moremo pa v njem prezeiti bistvene preusmeritve avtor-jevega načelnega razmerja do litera-ture. Če doslej velja za njegov opus ugotovitev, da je težišče bolj na zgo-dovini kot na literaturi, je zdaj druga-če. Zdal se po Prešernove poezije v ospredju zanimanja in dotlej veljav-no izhodišče zgodovinpisja, da je pes-nika »treba doumeti iz njegove dobe, ne pa z današnjega vidikla, je tu ko-maj še navdoh. Ne okoliščine, v kateri-ih je poezija nastala, poezija sama veže zdaj pozornost njegovega branja in mišljenja.

V Kidričovo delo, po predmetu in metodologiji čvrsto in močno eno-rodno, je vnesel pravi omenjeni govor ne-ko razgibanost. Razkril je nemir iska-nja, ki teži h globljim doganjam in spremlja vsako tehtno raziskovalno delo, tudi raziskovanje umetnosti. Zna-nost o umetnosti pa se od drugih zna-nosti in celo od drugih strok huma-nistike loči v tem, da pokriva dvojno zelo različnih svetov. V tem položaju ne sme prizadeti ne narave znanosti ne bistva umetnosti, sicer zgreši eno ali drugo. Razstava nas tako ne spod-buja le k preverjanju in potrditvi konkretnih raziskav, temveč nas opo-minja še na nekatera temeljna vpra-sanja literarne vede, ki si jih vsaka generacija znova zastavlja in jih zno-va rešuje, ne nazadnje tudi ob izkuš-njah pozitivne tradicije naše slavisti-ke. To tradicijo pa predstavlja tudi znanstveno delo dr. Franceta Kidriča.

Dr. France Bežanič

Zrtae bolgarskih okupatorjev v Makedoniji

Knjiga o manj znanem poglavju zadnje vojne

Bolgarska vojska v Jugoslaviji

Bolgarska fašistična armada je zagrešila številne zločine

Pri beograjski založbi »Medjunarodna politika« je izšla knjiga »Bolgarska vojska v Jugoslaviji 1941 do 1945«. Avtorji so polkovnik Boro Mitrović, dr. Venceslav Glišić in polkovnik Tomo Ristovski. Knjiga je izšla v angleškem, francoskem, ruskem, srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Gre torej za delo, ki naj tudi tujini posreduje resnico o vlogi, ki sta jo Bolgarija in njena vojska odigrali v Jugoslaviji med zadnjo vojno.

Knjiga, ki se izčrpno in dokumentirano loteva tega vprašanja, je bila gotovo nadvse potrebna; pobuda za izdajo, ki jo je izdala, in to še v več jezikih, je vredna vse pohvale. Vsa v slovensčini nam doslej ni bilo dostopno delo, ki bi tako vsestransko in temeljito obravnavalo to plat zadnje vojne pa tudi v širšem jugoslovanskem okviru je bilo pomanjkanje podobnega dela več kot očitno. Pri tem gre po eni strani za prikaz dela našega narodnoosvobodilnega boja, čeprav to ni osrednja tema knjige; toda v Makedoniji in vzhodni Srbiji je bil ta boj usmerjen seveda proti bolgarskim okupatorjem in tako obravnavanje bolgarske medvojne vloge v Jugoslaviji nujno daje tudi razmeroma široko panoramo tistega dela narodnoosvobodilnega boja, katerega osrednji nasprotnik je bila bolgarska okupacijska vojska.

Nič manj pomembno pa ni, da smo s to knjigo, vsaj v slovensčini, prvič dobili razmeroma izčrpen in dokumentiran pregled prave vloge Bolgarije, njene vojske in njene »poslanstva« na Balkanu med zadnjo vojno. To je toliko pomembnejše spričo dolgotrajne in izredno močne bolgarske propagande, ki z metodo zamolčevanja in odkritega potvarjanja dejstev prikazuje bolgarsko politično in vojaško vlogo med vojno malodane kot napredno — vsaj kar se »makedonskega vprašanja« tiče — minimizira politični in vojaški pomen Bolgarije kot Hitlerjeve zaveznice, po drugi strani pa brezumno pretirava »veliko osvobodilno vlogo« bolgarske vojske, ki se je po 9. septembru 1944 čez noč postavila na stran zmagujočih zaveznikov. Bolgarska propaganda pri tem zlasti naspituje vlogo, ki jo je ta sprotovojna vojska odigrala v bojih za dokončno osvoboditev Jugoslavije, in ji pripisuje zasluge, ki jih dejansko ni imela, pri tem pa »pobablja« na njeno več kot triletno vlogo okupatorja velikega dela jugoslovanskega ozemlja in tudi na to, da je jugoslovansko vodstvo dovolilo spreobrnjeni bolgarski fašistični armadi sodelovati v sklepnih operacijah proti Nemcem na jugoslovanskem ozemlju izključno le zato, da bi novemu, demokratskemu vodstvu Bolgarije in bolgarskim naprednim silam omogočilo vsaj delno sprati krivdo minulih let in ustvariti moralne temelje za graditev nove, napredne Bolgarije.

Knjiga je razdeljena v tri poglavja. Prvo nosi naslov Bolgarska okupacijska vojska (aprila 1941—9. septembra 1944). V njem je na kratko, a vendar dovolj izčrpno opisana politična plat bolgarskega zavezništva s Hitlerjem ter bolgarskih posebnih računov in interesov v zvezi z Makedonijo in deli Srbije, ki jih je Bolgarija upala uresničiti v zavezništvu z Nemčijo.

Težišče poglavja pa je na dokumentiranem prikazu dejavnosti bolgarskih obojnih sil v Makedoniji in Srbiji. Iz navedenih podatkov in dokumentov je jasno obnašala kot fašistična okupacijska armada, ki ni opravljala le čisto vojaških nalog, ampak tudi tipično policijske in politične. Podatki o množičnem nasilju in zločinih, ki so jih bolgarski okupatorji zagrešili v Makedoniji in Srbiji, so naravnost pretresljivi, zlasti še, ker so zaradi jugoslovanske želje, da bi po vojni ustvarili čim ugodnejše razmere za razvoj sodelovanja in dobrih sosedskih odnosov med Jugoslavijo in Bolgarijo, manj znani. Tako je na primer del bolgarskega 13. pešadijskega polka 17. februarja 1942 v vzhodni Srbiji požgal vasi Bojnik in Dragovac, polovila vse, ki niso pobegnili, žene, otroke in starčke, ter postreljal okrog 400 vaščanov; najprej so pred ženami in otroki postreljali moške, nato pa še žene in otroke... Decembra istega leta so bolgarski vojniki pri vasi Papradiste v Makedoniji ujeli hudo ranjeno partizanko Neveno Nikolovo-Dunjo; po zverinskem mučenju so vojniki dekleto odsekali glavo, jo natakli na kol in nekaj dni nosili po vaseh. Dunjin morilec je dobil nagrado v znesku 40.000 levov... Bolgarska okupacija je v Makedoniji zahtevala smrt 24.000 ljudi, v Srbiji pa več kot 11.000, med katerimi je na stotine žena in otrok, ki so jih pobesili in poklali...

Fašistična okupacijska armada

Ti in podobni podatki (tu smo navedli seveda samo drobec) s tragično prepričljivostjo dokazujejo, da bolgarska vojska na jugoslovanskem okupiranim ozemljih ni opravljala nikakršnega osvobodilnega poslanstva, kot to želi prikazati sodobna bolgarska propaganda, ampak je nastopala kot fašistični okupator in tudi uporabljala take metode.

Različni pogledi in ocene

Drugo poglavje je posvečeno sodelovanju med narodnoosvobodilnim gibanjem Jugoslavije in antifašističnim odporom Bolgarije. Tu je osvetljeno predvsem sodelovanje med KPJ in Bolgarsko delavsko partijo, ki je obstajalo ves čas, dasi v razmeroma omejenih okvirih. KPJ in BDP sta namreč ves čas imeli različne poglede na nekaj bistvenih vprašanj; tako je na primer bolgarska partija menila, da razmere v Bolgariji niso primerne za partizansko vstajo proti fašističnemu režimu in

sodelovanju z Nemci, in ker je bila Makedonija okupirana s strani Bolgarije, je ocenjevala, da tudi v Makedoniji razmere niso primerne za obojben odpor. Antifašistični boj bolgarske partije je bil v glavnem omejen na propagandno delo znotraj vojske.

Naslednji bistveni razloček pa je bil v pogledih na tako imenovano makedonsko vprašanje. KPJ je v svojem programu priznavala obstoj makedonskega naroda in njegovo pravico do obojbenega boja za osvoboditev, nacionalno afirmacijo in samoodlobo, medtem ko BDP ni priznavala obstoja makedonskega naroda kot posebne naroda. Jasno je, da tako bistveni razločki niso olajševali sodelovanja, ne glede na to, da boj proti fašizmu v Bolgariji ni bil ravno razvit in kdo ve kako močan. Razločki so v marsičem celo ovirali razvoj narodnoosvobodilnega boja v Makedoniji, zakaj politika bolgarske partije, ki je razglasila geslo »Eno ozemlje — ena partija« in s tem de facto priznala okupacijo Makedonije, je vnašala zmedo med del makedonskih komunistov.

Za razumevanje zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Makedoniji je torej poglavje zelo dragoceno, ker razmeroma izčrpno opisuje odnose med partijama, politiko BDP in posledice, ki jih je imela na stanje v Makedoniji. Žal avtorji — kot navajajo v uvodu — niso imeli dostopa do dokumentacije Kominterne, zaradi česar je marsikakšna nejasnost s tega področja ostala nejasna.

Kot že rečeno, je bolgarska partija svoje delo omejevala v glavnem na vzgojno in propagandno delovanje v armadi. Partizani v Makedoniji in Srbiji so to upoštevali in pogosto ulete bolgarske vojske izpuščali ali jih vključevali v partizanske enote. Šele proti koncu leta 1943 in leta 1944 pa so začeli ustanovljati tudi prve bolgarske partizanske enote na jugoslovanskem okupiranem ozemlju. Vendar kakšnih večjih uspehov pri tem ni bilo, o čemer zgovorno pričajo podatki, da je v več kot treh letih v Grčiji in Jugoslaviji skupaj šlo v partizane samo kakih 3000 bolgarskih vojakov in še od tega večina po kapitulaciji fašistične Bolgarije septembra 1944.

Tretje in zadnje poglavje je posvečeno udeležbi enot otečestveno-frontovske Bolgarije v bojih na ozemlju Jugoslavije ob koncu vojne.

Osmega septembra 1944 so enote tretje ukrajinske fronte prodirle na bolgarsko ozemlje. Centralni komite BDP je imel pripravljeno načrt za prevzem oblasti, in ko so sovjetske sile prestopile državno mejo, je dal znak za začetek akcije, s katero je 9. septembra Otečestveni front (Ljudska fronta) prevzel oblast nad razpadajočo državo in vojsko. Iste dne je otečestveno-frontovska vlada ukazala bolgarskim okupacijskim silam v Makedoniji in Srbiji, naj začno boje proti Nemcem.

Položaj nove vlade je bil izredno težaven, saj je morala delovati s stari fašističnim administrativnim in vojaškim aparatom. Težak je bil tudi njen mednarodni položaj, saj Velika

Britanija in ZDA Bolgarije nista hoteli priznati za zaveznico. Edino ZSSR je bila to pripravljena storiti, za Bolgarijo pa je bilo izrednega pomena tudi, kako bo ravnala Jugoslavija. Nova bolgarska vlada je zaprosila za sestanek z jugoslovanskim vodstvom, do katerega je prišlo 5. oktobra 1944 v Craiovi (Romunija), kjer se je marsal Tito ustavljal, ko se je vračal iz Moskve. Na tem sestanku je Tito sprejel prošnjo bolgarske delegacije in v imenu Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije dovolil udeležbo enot bolgarske ljudske armade v bojih proti nemškim enotam na delu ozemlja Jugoslavije.

Bolgarija je prosila dovoljenje

Seveda se jugoslovansko vodstvo ni odločilo ugoditi bolgarski prošnji zato, ker jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska ne bi bila v zadnjih tednih vojne sposobna sama osvoboditi jugoslovanskega ozemlja, ampak predvsem zato, da bi bolgarskemu narodu nudilo možnost vključiti se v protihitlerjevo koalicijo, pa čeprav v zadnjem hipu, in da bi si tako pridobil moralni kapital za drugačen povojni razvoj.

V tem poglavju so nadalje podrobno opisane operacije bolgarskih enot na jugoslovanskem ozemlju, iz česar je jasno razviden dejanski delež bolgarske vojske pri osvoboditvi Jugoslavije. Tudi ta dejstva so izredno poučna, zlasti glede na sodobno bolgarsko propagando, ki močno pretirava pomen in delež nekajmesečnega bolgarskega prispevka v boju proti fašizmu.

Ob koncu tega bežnega pregleda knjige o bolgarski vojski v Jugoslaviji ni odveč ponovno poudariti dobrodošlosti in pomen takega dela, ki osvetljuje razmeroma manj znane strani zadnje vojne in našega narodnoosvobodilnega boja. Knjiga je pisana dovolj pregledno in strnjeno, hkrati pa tudi dovolj dokumentirano, za kar zaslužijo njeni avtorji in založba vse priznanje.

Zal pa je ob tej pohvali treba omeniti še nekaj: prevod v slovensčino je nerazumljivo in nedopustno slab. Zaradi neštevilnih srbohrvašizmov, turjega besednega reda, okornosti in preproste slovnice neznana se vsiljuje misel, da prevajalec (Andrej Debenak) bržda že dolgo nima stika z živo knjižno slovensčino in nalogi jezikovno niti zdaleč ni bil kos. Založba, ki se je potrudila organizirati izdajo te koristne knjige v več jezikih, bi vsekakor morala zagotoviti tudi primeren prevod v slovensčino, kajti to, kar imamo zdaj, je jezikovnega stališča spakedranščina, ki se v knjižni obliki sploh ne bi smela pojaviti. Prav tako hudo moti izredno veliko tiskovnih napak, kar ne pričaja samo o morebitni naglici, ampak tudi o nemarnosti. Vsekakor sta to pomanjkljivosti, za katere ni in ne sme biti opravičila.

Janez Stančič

Po „okrogli mizi“

Okrit pogovor o razvoju

Napredne sile Evrope za tesnejše sodelovanje z državami v razvoju

»Danes je že povsem jasno, da gre za potrebo razvijati medsebojno koristne programe sodelovanja in jih uresničevati v temeljito spremenjenih razmerah mednarodnega gospodarstva. Očitna je nujna potreba, da na pogajanjih in z reformami ustvarimo nov sistem mednarodnih gospodarskih odnosov, ki bo zasnovan na enakopravnosti vseh udeležencev. Samo v takšnih razmerah se bodo lahko razvijali prav vsi.«

Citat, ki ga objavljamo, smo izrgali iz uvodnega govora, s katerim je član izvršnega komiteja predsedstva ZKJ Dobrovoje Vidić v imenu pokrovitelja pozdravil udeležence mednarodne »okrogle mize« o odnosu Evrope do držav v razvoju in v katerem je nanizal nekaj misli o potrebi in nujnosti tesnejših gospodarskih stikov med državami stare celine in več kot sto državami v razvoju.

Navedeni citat je značilen predvsem zaradi tega, ker vsebuje vse elemente, ki so prevladovali med tridnevni obojbenimi in koristnimi razpravami predstavnikov 42 komunističnih, socialističnih, socialdemokratskih in delavskih strank Evrope. Ti elementi so predvsem trije:

● napredne sile Evrope se morajo poslej učinkoviteje in z večjim podarkom zavzeti za pomoč državam v razvoju ter za povečanje vseh oblik sodelovanja, vendar na popolnoma enakopravni osnovi;

● nujno je kar najhitreje s skupnimi močmi najti pot za nove, enakopravne in pravične gospodarske odnose v svetu, s katerimi bi odpravili sedanji privilegirani položaj nekaterih držav in celotni mednarodni skupnosti zagotoviti možnosti za nemoten razvoj;

● takoj je treba prenehati izkoriščati države v razvoju, zaradi česar je v številnih državah opaziti zmanjševanje gospodarske rasti ali celo nazadovanje.

Premajhna pomoč razvitih

Podatki, ki so jih med razpravami poudarili predstavniki naprednih evropskih strank, so navzode povsem prepričali in objektivnost in nujnost navedenih elementov. Čeprav so na izrednem zasedanju generalne skupščine OZN o surovinah in razvoju sprejeli med drugim tudi posebne ukrepe za pomoč najbolj prizadetim, so bili izplačani ali objubljeni zneski premajhni za potrebe najbolj prizadetih držav.

Tako so do konca lanskega leta članice svetovne organizacije sporocile, da bodo agencijam Združenih narodov za pomoč najbolj prizadetim nakazale 223 milijonov dolarjev. Levji delež te vsote (163 milijonov) so dale neindustrijske, torej same države v razvoju, medtem ko so razvite, industrijske države, ki kljub svoji maloštevilnosti ustvarjajo dve tretjini svetovne proizvodnje, namenile tedaj le 60 milijonov dolarjev ali z drugimi besedami zanemarljivo vsoto.

Tudi podatki organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD), kamor so vključene vse zahodne industrijske države, kažejo nič kaj spodbudno sliko. Leta 1972 so članice OECD za pomoč državam v razvoju dale 0,34 odstotka svojega bruto narodnega proizvoda, leto dni kasneje — novejših podatkov žal nimamo — pa se je ta odstotek zmanjšal na 0,30.

To je bil obenem tudi najnižji delež, ki so ga članice OECD doslej namenile za pomoč državam v razvoju, čeprav bi morale po sprejetih mednarodnih obveznostih dati dvakrat več, oziroma 0,70 odstotka svojega bruto narodnega dohodka.

Realna vrednost navedenega odstotka pa je še manjša, če upoštevamo sodobne premike in svetovnem gospodarstvu, torej inflacijo in podražitev dobrin, ki jih morajo države v razvoju kupovati. Resnični odstotek pomoči razvitih držav se giblje med 0,20 in 0,25 odstotka njihovega bruto narodnega dohodka.

Ali drugače, spet po podatkih OECD, leta 1973 so razvite zahodne države dale državam v razvoju 4,80 dolarja pomoči na prebivalca, kar je ob upoštevanju prejšnjih dejavnikov skoraj za 30 odstotkov manj od pomoči na prebivalca pred desetimi leti.

Položaj držav v razvoju se je posebej poslabšal v zadnjih dveh letih, tako da je postalo povsem jasno, da države v razvoju ne bodo mogle uresničiti predvidene stopnje rasti, ki naj bi po smernicah drugega desetletja razvoja znašala 6 odstotkov na leto. Še več, nekatere med njimi bodo še bolj zaostale v svojem razvoju.

117 milijard dolarjev dolgov

Najbolj celovito je to vprašanje orisal naš predstavnik dr. Franjo Badovinac, ki je analiziral dosedanje mednarodne gospodarske odnose v svetu in omenil, da je zaradi neuresničevanja sprejetih mednarodnih obveznosti več držav v razvoju prišlo v zelo resen

gospodarski položaj, kar kaže že dejstvo, da so predani samo javni dolgovi teh držav znašali okoli 117 milijard dolarjev. Spričo tolikšnega pritiska za dolžitev je sedanja pomoč razvitim državam v razvoju kornajda tolikšna, da zadostuje za odplačevanje že izrabiljenih posojil, zelo malo dodeljenih sredstev pa lahko države v razvoju porabijo za svoje razvojne načrte, kar je pravzaprav namen dajanja pomoči.

Prav o vprašanju pomoči so imeli udeleženci »okrogle mize« več konkretnih predlogov, med katerimi je zbudila največ pozornosti zamisel, naj bi sredstva za razvoj poslej dajali brez obresti, s čimer bi se zmanjšale obveznosti držav v razvoju, namenjene pomoči pa bi lahko porabljale smotrneje.

Delovanje multinacionalnih družb

Veliko kritičnih besed so predstavniki naprednih evropskih strank posvetili multinacionalnim družbam, ki kljub sklepu posebnega zasedanja generalne skupščine še naprej zanikajo državam pravico suverene razpolaganja z njihovimi naravnimi bogastvi in se, kot je poudaril predsednik grške združene demokratične levice Ilias Iliu, trdovratno upirajo vsakemu poskusu sprememb, ki ni v skladu z njihovimi hotenji.

Eno od najbolj zanimivih vprašanj se je nanašalo na odnos gospodarskih in političnih organizacij do držav v razvoju. Tako je, denimo, predstavnik laburistične stranke in poslanka v britanskem spodnjem domu Lena Jeger omenila, da se bo Velika Britanija, če bo ostala v EGS, morala poslej prilagoditi pravilom, ki veljajo v skupnosti, in zaradi česar bo vrsta dobrin, ki jih uvaža iz držav v razvoju, naletela na carinske ovire, ki jih doslej ni bilo ali pa so bile manjše.

Veliko pripomb je bilo slišati tudi na nedavno sklenjeni sporazumi, ki so ga v Lomeju podpisale članice EGS ter 46 držav v razvoju. V razpravi, kamor se je učinkovito vključil tudi pomočnik direktorja ljubljanskega centra za proučevanje sodelovanja z državami v razvoju Boris Cizej, so ugotovili, da je sporazum sicer nekoliko boljše od prejšnjih, vendar kljub temu ni zasnovan na pravični in enakopravni osnovi. Ugodnosti, ki jih imajo države v razvoju, so namreč omejene na tradicionalne proizvode teh držav, kar z drugimi besedami pomeni, da bodo še naprej odvisne od svojih nekdanjih metropol v Evropi, namesto da bi s sporazumom ustvarili možnost za razvoj novih oblik trgovskega sodelovanja.

Čeprav so bile na »okrogli mizi« zastopane le tri predstavnice nevrščene države (Jugoslavija, Alžirija in Ciper), so predstavniki evropskih strank dali priznanje nevrščnim državam in njihovim naporom za politično in gospodarsko osamosvojitve držav v razvoju. Omenili so, da so nevrščene države tako na konferencah nevrščene gibanja kot na vseh ostalih širših mednarodnih dogovorih imele vodilno in izredno pomembno vlogo ter da so se vselej zavzemale za večjo pomoč in širše sodelovanje med vsemi predstavnicami v mednarodni skupnosti.

Neformalni, a pomembni sklepi

Tako so se ob koncu razprav v hotelu »Jugoslavija« tudi izkristalizirali povsem določni sklepi. Čeprav je bil beograjski posvet zamišljen kot vestranska in odprta izmenjava mnenj o celotnem sklopu odnosov med Evropo in državami v razvoju in so organizatorji sprejeli le obveznost, da bodo izvedle pravne ukrepe, natisnili v posebni publikaciji, je bila stopnja soglasja o nekaterih bistvenih vprašanjih tolikšna, da lahko zardimo, da bo beograjsko srečanje kljub svoji neformalnosti imelo velik pomen za bodoče delovanje evropskih naprednih političnih strank.

Tako so se, če skušamo razširiti že poprej omenjen seznam izrečenih soglasij, strinjali, da je potrebno čimprej urediti odprta vprašanja na področju sedanja mednarodne delitve dela, sistema delitve dohodka v svetovnem gospodarstvu, odnosa cen surovin in industrijskih izdelkov, za odpravo sedanje diskriminacije v sistemu mednarodne trgovine, kreditnega denarnega in sistema splošnih preferencialov (le 4 odstotke uvoza držav v razvoju sodi v sedanjo splošno shemo preferencialov, je omenil docent na univerzi v Manchesteru, sicer član KP Velike Britanije Phil Leeson), vsi ti ukrepi pa bi končno pripeljali do vzpostavitve novega sistema gospodarskih odnosov v svetu.

In končno, udeleženci so tako med razpravo kot ob koncu srečanja poudarili dosedanje napore ZKJ za enakopravno in dolgoročno sodelovanje med evropskimi državami in državami v razvoju ter visoko ocenili uspeh organizatorja, ki je za konferenco mizo zbral toliko predstavnikov naprednih političnih strank stare celine. Več govrnikov je izrazilo potrebo, da bi bila podobna srečanja tudi v prihodnje.

Božo Mašanović

Kdaj bomo napovedovali vreme?

Podnebje ogroža človeštvo

Spisek meteoroloških ujm se nenehno daljša

»Zmešano podnebje...« Krilatka za kavarniško omizje? Ne, saj to dejstvo ugotavljajo klimatologi po vsem svetu. Prva posledica spremenjenega podnebja: katastrofalno slabe letine v tistih delih sveta, kjer živi razmerna največ ljudi. Nujno je čim bolj poznati podnebne mehanizme, da bo mogoče vreme napovedovati in kasneje tudi vplivati nanj, piše pariški mesečnik »Science et Vie«.

Nekaj podatkov: leta 1969 je zajela dežela na južnem robu Sahare suša, ki se je leta 1972 spremenila v katastrofo; v istem letu so hude povodnje prizadele vzhodni del ZDA ter Japonsko in Bangladeš, v Pakistanu pa so zahtevali nad 15.000 smrtnih žrtev; sosednji Indijo je takrat prizadeala huda suša, zapoznalo monsunsko deževje je prineslo premočno moč.

Izjemno leto? Zai ne. Nič več ni kot nekoč, spisek meteoroloških ujm se nenehno daljša. Lani je bila v Kaliforniji tako vlažna pomlad, da so posevki zgnili in zaostali v rasti, v Iowi (ZDA) pa je sušna pripeka vse požgala. V Angliji je bilo pozimi 1972 do 1973 najmanj padavin v tem stoletju. Francoski prodajalci kurilnega olja so upali na sledeno zimo, ki jo je predvidevala statistika, vendar so tokrat ostali praznih rok. Pravkar minula zima je bila v Franciji sprva najbolj mila v dveh desetletjih. Tako je bilo tudi v evropskem delu SZ, v Sibiriji in v vzhodnem delu ZDA, zato pa se je na ameriški zahodni vrstilo nekaj zelo mrzlih zim. Nedvomno najbolj presenetljiv pojav so ugotovili na Antarktiki. Januarja 1974 je sovjetska raziskovalna postaja ob južnem tečaju Izmerila osupljivo temperaturo 13,6 stopinje Celzija nad ničlo, medtem ko je znanši dotlej znani stoptični rekord minus 20 stopinj.

Nevarnost svetovne lakote

Kaj se torej dogaja? Naj se zdijo navedeni podatki še tako presenetljivi, dejstvo je, da se povprečna svetovna temperatura znižuje od leta 1940. Ne glede na različne težnje, ki jih ugotavljamo v raznih delih sveta, se je povprečna zemeljska temperatura znižala v 35 letih za poldruge stopinje Celzija. Na pogled nepomembna številka dobi povsem drugačno vrednost, če vemo, da nas samo štiri stopinje Celzija ločijo od nove ledenice dobe.

Vzroki ohladitve še niso znani, zato pa so posledice opazne povsod. Zaradi splošnega znižanja temperature se je znatno razširil pas suhih vetrov, ki pihajo od zahoda proti vzhodu v velikih višinah nad polarnimi področji. V minulih petdesetih letih so se podnebni pasovi na obeh poloblah premaknili približno za štirinsko stopinjo proti ravniki, s tem pa je prišlo v razporeditvi padavin do velikih sprememb. V pasu med 30. in 35. stopinjo severne širine se je količina dežja povečala v desetih letih za 40 do 50 odstotkov, zato so bile poplave v Pakistanu, Bangladešu, na Bliznjem vzhodu, v Alžiriji, Tuniziji in Španiji. Južno od tega pasu med 12. in 20. stopinjo severne širine, pa je bilo ustrezno manj padavin. Od tudi huda suša v Sahelu (deželah južno od Sahare) ter v Kolumbiji in Indiji.

Hladne zračne mase, premaknjene proti ravniki, so prišle v stik z vročim zrakom. V tem je po mnenju ameriških vremenslovcev vzrok ciklonov, ki so v minulih letih opustošili številna področja v ZDA. To ni naključje, saj kaže, da se bo pojav nadaljeval. Zlatiški tok, veliki regulator podnebja, se je premaknil nekoliko na jug. Poročilo mednarodne zveze raziskovalnih inštitutov napoveduje, da bodo podnebne razmere v prihodnjih letih še bolj spremenljive, kot so bile v minulih desetletjih.

Podnebne spremembe ogrožajo človeštvo. Še v bližnji preteklosti je kazalo, da je moderna kmetijska tehnika za vselej odstranila nevarnost hude lakote, kakršno je svet poznal v prejšnjih stoletjih. Dolgoročno je sicer grozil problem prenaseljenosti, vendar so opravile optimizem velike zaloge, nakopičene proti letu 1960. Toda v nekaj letih so te zaloge skopnele kot sneg na soncu, tako da v svetovnem merilu ne presegajo razlike med dobro in slabo letino. Nekaj povprečnih letin zapovrstjo v svetovnih žitnicah, kot so ZDA, Kanada, Ukrajina ali Avstralija, in že je tu katastrofa. Klimatolog Kenneth Hare iz Toronta pravi: »Ne verjamem, da bi sedanje svetovno prebivalstvo preživeo tri zaporedne slabe letine, kakršna je bila leta 1972.« Podobnega mnenja so bili izvedenci za podnebje na lanskem mednarodnem posvetu v Bonnu. Zdaj bi bilo potrebnih več let z izjemno ugodnimi podnebnimi razmerami, da bi se zaloge hrane spet količinsko izenačile s tistimi leta 1970.

In smo pri nerazveseljivi resnici: kakor ne gre prezreti napredka agromonije v petdesetih letih, tako tudi ni mogoče zanikati dejstva, da so bile takrat silno ugodne klimatske

razmere. V obdobju 1920—1950 je imel svet najvišjo povprečno letno temperaturo v več ko tisoč letih! Tako ugodne vremenske razmere imajo komaj petodsetotna delež v minulih 700 tisočletjih.

Prva znamenja ledene dobe

Vsak, pa čeprav neznamenit temperaturni premik ima za posledico velike podnebne motnje. Značilen za to je položaj monsunskih dežel, v katerih živi pomemben del svetovnega prebivalstva. Do začetka tega stoletja so imele severne in severozahodne indijske pokrajine periodične suše, ki so se ponavljale vsaka tri ali štiri leta. V prvi polovici stoletja se je monsunsko deževje premaknilo proti severu, potem je bila suša le enkrat ali dvakrat na dvajset let. Medtem se je indijsko prebivalstvo močno pomnožilo. Zdaj se je monsun, ki ga na severu zaustavljajo mrzle zračne mase, po vsem videzu skrčil v nekdanje okvire. V minulih dveh letih so bile padavine na treh četrtinah indijskih kmetijskih površin znatno pod normalno. Kmetijstvo ni edino prizadeto, Indija je zaradi tega v energetski stiski: hidroelektrarne ji dajejo 40 odstotkov energije, pretek po rekah se je zmanjšal, ker zapade na Himalaji znatno manj snega kot nekoč.

Vprašanje je, ali gre pri tem za občasen pojav ali za prva znamenja dolge ledene dobe. Po mnenju R. Brysona, enega najbolj znanih ameriških meteorologov in avtorja najresnejših svaril pred nevarnostjo svetovne lakote, nič ne kaže na izboljšanje v prihodnjih letih. Pravi, da se stanje v monsunskih deželah ne bo normaliziralo pred koncem stoletja.

Seveda je težko ugotoviti verjetnost takih dolgoročnih napovedi. Vremena ni lahko predvideti, pa čeprav le za nekaj dni. Ameriški izvedenci sodijo, da bi s točnimi vremenskimi napovedmi za tri dni vnaprej leta 1974 prihranili kmetijstvu v državi Wisconsin okoli 86 milijonov dolar-

jev. Nekaj ameriških znanstvenikov je predlagalo na seji akademije znanosti izselitev okoli šest milijonov ljudi z območja Sahela, profesor meteorologije Julie Charney je temu nasprotno izjavil: »Ne verjamem, da bi že lahko napovedovali podnebje. Ozračje je preveč zapletena reč, da bi lahko kdo sodil o njem samo na podlagi nekaj statističnih podatkov. Lahko odkrijemo fizikalni mehanizem, ki povzroči to ali ono, toda v svetovnem merilu je to preveč zapleteno. Kdor misli, da lahko napove vreme za več kot nekaj dni, se ima za čarodeja.«

Ko je Sahel po šestih letih suše dobil nekaj dežja, so se takoj razvlele razprave med tistimi, ki so trdili, da je najhujše minilo, in drugimi, ki so lanske padavine ocenili le kot uprornore v trajni suši. Teoretično razpravo je Siukuro Manabe s princetonske univerze povzel takole: »Če bi imeli vse podatke o oceanih, puščavah in sušnih območjih v minulih letih ter vse potrebno o normalnih razmerah v tistih delih sveta, bi se dalo kaj sklepati. Toda teh podatkov nimamo.«

»Metuljkova teorija«

Z namenom, da bi vsaj poskusili zbrati te podatke, so pred leti sprejeli GARP, program za svetovne atmosferske raziskave. Po štiriletnih pripravah so lani izvedli prvi del programa, imenovan GATE (poskus GARP na tropskem Atlantiku). Trajal je sto dni, od junija do septembra. Zbirali so podatke, ki naj bi osvetlili mehanizme tropskega ozračja in njihov vpliv na svetovno podnebje. »Manevrski prostori s površino 50 milijonov kvadratnih kilometrov sta omejevala dva povratnika, raztezala pa se je čez vse tri oceane ter čez Afriko in Latinsko Ameriko. Sodelovalo je 40 ladij, nad 60 ustrezno opremljenih boj, 13 letal, šest satelitov ter 4000 znanstvenikov in tehnikov na kakih tisoč kopenskih vremenoslovnih postajah v 72 deželah. Zbrani podatki bodo urejeni do marca 1977. Program naj bi dopolnil podobne akcije, zlasti v monsunskem delu Azije in na polarnih področjih, raziskave leta 1978 pa naj bi zajele ves svet. Podatki naj bi pripomogli k izdelavi modelov, na katerih bi proučevali zračne in oceanske tokove. Začetki takih modelov segajo v petdeseta leta, ko je delal z njimi med drugim tudi slovit matematik Neumann. Podatki seveda niso bili popolni, zato ni nič čudnega, če je računalnik na podlagi enega takih modelov napovedal za julij snežni metej v ameriški državi Georgia. Odtlej so se modeli in računalniki že precej izpopolnili, zdaj opravijo samo ameriški meteorologi na najmočnejših računalnikih vsako leto skupno 550 delovnih dni.

Raziskovalci ugotavljajo, da lahko vplivajo na zračne tokove tudi nepredvidljive in povsem neznane motnje, kot na primer premiki metuljkovih kril; veliko število takih metuljkov je lahko močno spremenilo rezultate računalnikov. »Metuljkova teorija« vsebuje tudi ameriška raziskava z naslovom »Učinek avtomobilskih izpušnih plinov na tomane«, ki poskuša dokazati, da je cestni promet kriv velikega števila vrtnastih viharjev v ZDA. Dovtip? Njakeor ne, študija je resna, objavila je v skupina fizikov kalifornijske univerze. Med voziloma, ki se srečujeta, nastane zračni vrtnec v nasprotju smeri od kazalca na uri, torej tako, kakor se vrtilo tornadi na severni polobli. Na avtomobilskih cestah z gostim prometom bi polemikam nastajala jedra, zametki vrtnastih viharjev.

Naj bo tako ali drugače, statistika pove: v obdobju 1950—1973 je bilo v ZDA 15.000 tornadov, od tega najmanj ob sobotah in nedeljah, v dneh najnevarnejše človeške dejavnosti. V državi Washington na skrajnem severozahodu dežele je bilo v 24 letih 25 tornadov — niti eden v dneh ob koncu tedna.

Kakor se zdi dvom o vožnji po desni kot povzročitelju tornadov upravičen, tako ni mogoče zanikati, da človek s svojo dejavnostjo vpliva na okolje in torej tudi na podnebje, in sicer bolj kot metuljčki. Razne primere kvarijo ravnotežje v ozračju. Zaradi tekočega goriva prihaja v zrak ogljikov dioksid. Prah zadržuje sončne žarke, industrijska odpadka segreva reke, morja in tudi zrak. Zaradi posekanjih gozdov, ki so zadrževali vlago, izhlapi več vode. Regulacija rek in graditev umetnih jezer za jezovi spreminjata hidrološke razmere.

Ko bo človek vedel dovolj o vremenu, bo morda lahko tudi vplival na podnebje. V majhnem obsegu to že počne: preprečuje točo in slano, razpršuje meglo in dela dež. Vse to se dogaja na majhnem prostoru in torej le malo spreminja naravne razmere. V večjem obsegu bo mogoče vplivati na podnebje šele, ko bomo poznali vzroke vremenskih pojavov. Vplivati bo treba nanje in ne na pojave kot take. Šele takrat bo uresničljiva zamisel, da bi človek spreminjal vreme sebi v prid.

Alain Ledoux

Prickajuča zemlja (Foto Joco Znidaršič)

So črnoglede napovedi o energetski krizi upravičene?

Elektrika iz mikrobov

Električna energija v letu 2000

Ali so upravičene črnoglede napovedi o hudi energetski krizi, ki naj bi se začela že v bližnji prihodnosti? Zanj desetletja je bilo v energetiki veliko pomembnih odkritij. Posebno pozornost so zbudile nove zamisli o proizvodnji električne energije.

Sodobna elektrotehnika je omogočila množično proizvodnjo opreme, namenjene za spreminjanje toplotne, hidravlične, jedrske, kemične in sončne energije v električno. Konverterji so sveh vrst: elektrodinamični s primarnimi motorji (turbini) in statični, ki neposredno spreminjajo eno vrsto energije v drugo. Napredek prvih je odvisen od močnih turbidrogogeneratorjev. Strokovnjaki trdijo, da bodo zdajšnje agregate (300 — 500 tisoč kilovatne) zamenjali 1 — 3 milijonov kilovatni velikani.

MHD generatorji

Posebno pozornost posvečajo varnosti. Izpad 3-milijonskega agregata bi zmedel normalno preskrbo z elektroenergijo na velikih območjih. Napovedi, da bodo izpopolnili visoko kakovost vrste jekla, elektroizolacijske in magnetne materiale in gradili povsem avtomatizirane elektrarne z računalniki, naj bi pomenile, da se bo precej povečala varnost v energetiki.

V zadnjih desetletjih se je izoblikovala nova smer v proizvodnji električne energije. Pojavili so se tako imenovani transformatorji drugega razreda: magnetno hidrodinamični (MHD) in termo-emisijski generatorji in sončne baterije. Tehnika izdelovanja industrijskih magnetno hidrodinamičnih generatorjev je že močno razvita, leta 2000 pa je zanesljivo pričakovati takšne izolacijske in konstruktivne materiale, iz katerih bo mogoče graditi polne naprave in ustvarjati in vzdrževati visoko intenzivna magnetna polja.

Sončne baterije

Velike možnosti se skrivajo tudi v termo-emisijskih generatorjih, ki

jedrsko energijo neposredno spreminjajo v električno.

Veliko obetajo tudi sončne baterije s polprevodnimi pretvorniki. Pri zdajšnjih silicijevih elementih, na primer na vsemirskih ladjah, znaša koeficient izkoristka pri spreminjanju sončne v električno energijo 10 odstotkov. V laboratorijskih združenja Komstat so proizvedli tako imenovane »vijoličaste silicijeve elemente«, katerih koeficient se je povečal na 14 odstotkov. To so dosegli tako, da se je povečala občutljivost teh elementov na žarčenje sonca v vijoličnem in ultravijoličnem spektru (0,3 do 0,5 mikroma). Za te elemente so izdelali protivečni zaslon, ki je v nasprotju z dosedanjimi prosojen, in to ves diapazon poveča njihova aktivnost tudi v kovinskih kontaktih sončnih elementov: zamenjali so titan, ki so ga poprej uporabljali in ki je bil občutljiv za viago. Izboljšala se je še tehnologija spajanja električnih prevodnikov s sončnimi elementi, skupna debelina pa se je zmanjšala za 20 odstotkov. Sovjetski znanstveniki menijo, da se bo koeficient izkoristka sončnih baterij v kakih 10 letih povečal tudi za 35 do 40 odstotkov tako kot pri termoelektarnah.

Čeprav sodobne sončne baterije proizvajajo enosmerni tok, bi bilo odveč dvomiti, da bodo razvili povsem nove metode proizvajanja izmeničnega toka večje napetosti. Žaželen učinek so že dosegli s polprevodnimi fotopretvorniki. Razvoj tehnologije množične proizvodnje polprevodnikov obeta velike možnosti, da se bo za trajno povečala proizvodnja močnih sončnih baterij in kompletne instalacije, ki bodo ekonomične.

»Električni« mikrobi

Dosedanje raziskave so pokazale, da lahko električno energijo proizvajajo tudi mikrobi. Ti ne ustvarjajo toplote, niso nagnjeni h koroziji in njihova življenjska doba je veliko daljša kot vzdržljivost tehničnih baterij. Poleg tega pa je pomembna ekonomska okolščina tudi dejstvo, da se ti »generatorji« električne energije hranijo z odpadki neorganskega in organskega izvora in celo z morsko vodo. Mikrobi ustvarjajo električno energijo zelo preprosto: ali posredno z nastajanjem aktivnih plinov za električno kemično reakcijo ali neposredno, tako da se »hranijo« z elektroni.

Mikrobi pri tem, ko črpajo elektrone iz hrane, sproščajo kisik ali vodik. Ti elektroaktivni plini spodbude kemično reakcijo z elektrolitom in tako nastane električna energija. Energijsko lahko dobimo tudi pri medsebojnem učinkovanju dveh elektroaktivnih plinov in takšna energija lahko aktivira večino strojev in naprav.

Znanstveniki so že ustvarili bioelemente z žveplastim magnezijem, ki ga mikrobi črpajo iz morske vode. Podobno pridobivajo tudi bioelemente, ki bazirajo na urinskih kislini. Njihova moč ni velika, princip delovanja pa odpira široke možnosti. Znanstveniki menijo, da se lahko mikrobi razmnožujejo v neskončnost, zato so možnosti, da se kvantitativno in kvalitativno poveča njihova aktivnost, tudi v proizvajanju električne energije. Uporaba mikrobov v bioelementih nakazuje nove možnosti tudi v astronautiki, saj sončnih baterij, ki napajajo večino aparatov v vesoljskih ladjah in satelitih, ni mogoče uporabljati tam, kjer ni sončne svetlobe.

Brezžičen prenos

Nove možnosti si lahko obetamo tudi pri prenosu električne energije. Elektrarne se vse bolj oddaljujejo od potrošnikov. A kolikor večja je razdalja, toliko večje so izgube. V ZSSR načrtujejo, da se bo napetost v sistemu za prenos električne energije povečala od 750.000 na milijon in pol voltov. Nadaljnje povečevanje napetosti po vsem sodeč ne bi bilo ekonomično. Energija — enosmerni tok — naj bi tekla prek podzemskih superprevodnih kabelskih linij.

Za distribucijo elektroenergije se odpira tudi povsem nova smer — prenos energije brez žičnih prevodnikov; energijo bi sprejemali s pomočjo naprav, podobnih radijskim spjemnikom, na primer z lasersko — kvantnimi ojačevalci in generatorji, ki delujejo s pomočjo procesov v atomih ionizirane plazme ali v atomih kristalne mrežice nekaterih materij. Energijo bi prenašali v zelo ozkem snopu. Če bodo skupna prizadevanja strokovnjakov za močni tok, radiotehniko in lasersko tehniko uspešna, nas čaka zares revolucionaren preobrat v praksi prenosa, sprejemanja in izkoriščanja električne energije. Svoj delež bo prispevala tudi tehnika kibernetika: do leta 2000 bo upravljala vse gospodarske panoge, tudi elektroenergetiko.

Stane Jagodič: Zakaj?

Bila je sončna februarjska sobota v Akademgorodku, tem sedežu sibirskih oddelka sovjetske akademije znanosti, ki je nastal leta 1957 in koder zdaj živi 22.000 ljudi, med njimi 19 akademikov, 32 dopisnih članov akademije, 220 doktorjev znanosti in 1.800 doktorskih kandidatov. Na robu »Ceste učenjakov«, ki teče skozi lepo urejen borov gozd, je stal prometni znak: »Pozor, večerice! Male živalice so tekale po snežni odeji in plezale na dolgi modri pano, kjer je z umetelnimi rdečimi črkami pisalo: »Ruska moč bo narasla s Sibirijo. Lomonosov.«

Pršli smo v Akademgorodok, da bi se v tem možganskem centru Sibirije pri Novosibirsku dobila seznanili s pravimi razsežnostmi sibirskih bogatstev, s težavami njihovega osvajanja in z načrtovanji prihodnosti. Nastanili smo se v centru (čeprav je tvegano reči, da ima to v borovem gozdu razmešeno naselje novih stanovanjskih blokov, inštitutov in individualnih v učencakov sploh kakšen center), v hotelu »Zlata dolina«, sodobnem in vedno živahnem, saj se tu stekajo vsi obiskovalci iz SZ in iz zameja, tisti, ki jih nenehno privablja zagnano sibirsko raziskovanje.

Dom učenjakov

Iz hotela smo popoščili sto metrov naprej, po širokem zasneženem pločniku, ki ga od ceste ločuje gost brezov drevored, od stanovanjskih blokov pa od dreved borov, okrog katerih so psi potepali raz streh padajoči sneg. Malo naprej je samopostrežni »Univermag« in ob brizgajoči fontani pred njim so se podili otročaji, po sibirsko obuti v valjenke (škornje iz črne kloubčevine) in običajni v krzno-plaščke, resno prepasane s šalci okrog vratu in pasu. Še malo naprej so popravljal kinodvorano »Moskva«. Potem velik napis: Slava pokroviteljem sirske narate! in potem dom učenjakov, kulturni center Akademgorodka, koder so običajno gledališke in zabavne glasbene prireditve (za konec marca se je z velikega lepaka reklamiral fotografija Bojana Kodriča) in koder smo se pogovarjali z vodilnimi učenjaki Akademgorodka.

Dr. Distanov, z geološkega inštituta, nam je povedal, da je bil vsak meter sirskega ozemlja že prefotografiran, tudi iz vesoljskega laboratorija Sojuz-3, v katerem sta se januarja za 26 dni naselila vesoljca Gubarjev in Grečko. »Zdaj potekajo raziskovalna dela. V Sibiriji so številna, enkratna nahajališča, najbogatejša na svetu. To velja za diamante, za premog, nafto, plin.«

Sto diamantnih »jaškov«

Izredno bogata so na primer diamantna nahajališča okrog mesta Mirn v Jakutiji, v vzhodni Sibiriji. Tam so geologi odkrili kakih sto »jaškov«, izkoriščajo pa jih le tri. Težave so za voljo prevoza, kajti letala in helikopteri nimajo kje pristati. Baker in nikelj so odkrili na področju Norilaska, na skrajnem severu, veliko pa obetata nova nahajališča nedaleč stran. V svetovnem okviru pomembna nahajališča svineca in cinka so ob Angari pa v Burjatiji in Holojinskju, 70 km severno od Bajkalsko-amurske magistrale. V severnem zaledju Bajkala so odkrili bakrovo nahajališče Udakan, izredno bogato, po vsej verjetnosti najbogatejša na svetu.

»BAM« bo imel za redno izkoriščanje Sibirije velik pomen. Dokler ni železnice, izkoriščajo namreč samo tista nahajališča, ki se gospodarsko najbolj obrestujejo, kot zlato in diamante, medtem ko premog, nafta in plin še čakajo železno cesto. Dr. Distanov je poudaril, da se zdaj zanimanje geologov seli iz zahodne Sibirije na vzhod, koder se skrivajo orjaške količine plina, nafte in premoga, ki presegajo polovico svetovnih zalog. Izkoriščanje vzhodnosibirskih bogatstev bo pomenilo drugo etapo v industrijskem osvajanju Sibirije. Vzhodna Sibirija se zdi še bogatejša, zlasti pa raznolikejša v naravnih bogastvih kot zahodna. Zaloge zlata, denimo, primerjamo s tistimi v sloviti južnoafriških rudnikih.

Dr. Višimirski, ki je specialist za nafto, plin in premog, je zaokrožil še bolj fantastične številke o sibirskih bogastvih. »Nedavno so prišli semkaj ameriški in japonski izvedenci,« je povedal, »da bi preučili možnost praktičnega izkoriščanja sirskega plina. Ugotovitev je bila soglasna: v prihodnjih letih bi lahko izkoriščali nad trilijon kubičnih metrov plina.«

Lenki premogovni bazen, je povedal dr. Višimirski, je s tremi trilijoni ton zalog najbogatejši na svetu: premog je odlične kakovosti in leži na majhni globini, tik pod povrhnje. Drugi največji premogovni bazen na svetu je tunguski z dvema trilijonima ton. Tretji, kasko-čenski, bolj proti jugu, vsebuje 1,3 trilijona ton premoga, a plasti so tudi dva do tri metre pod povrhnje. Tod bi lahko zgradili deset takšnih elektrarn, kot je tista v Bratsku, s 4.500 megavati moči. Četrty, kuznecki premogovni bazen s trilijonom ton rezerv, že izkoriščajo in da je zdaj blizu polovico vsega sovjetskega premoga. Potrebno pa bo še bolje raziskati peti, tajmirski bazen, koder so doslej ocenili pol trilijona ton zalog, a jih je najbrž še več. Poleg teh bazenov je še več »majših«, ki pa so vendarle pomembnejši od svojčas tako slavnega donskega bazena. Kasko-čenski bazen bo dal čez deset let več premoga kot zdaj vsa Sovjetska zveza. V celoti je v sibirskih nedrih polovica vseh svetovnih zalog »črnega kruha« industrije, premoga.

Na vrsto pridejo morja

Premog ima v SZ, meni dr. Višimirski, še veliko prihodnost. Res je, da ga je marsikje v svetu spodrinila nafta. Medtem ko ja v začetku tega sto-

letja 90 odstotkov energetskih virov odpadlo na premog, danes je zdaj, na pragu zadnje četrtine stoletja, nafta in plin 65 odstotkov vse energije, ki jo pridobivamo na Zemlji. Toda vzhodno-sibirski premog je izredno poceni, tona tistega iz kasko-čenskega bazena stane komaj rubelj, kar je manj kot nafta, in vrh tega ga je moč na mestu samem industrijsko izkoriščati: termocentrale ga bodo »premlele« v električno energijo, ki bo stekla na Ural in bo cenejša kot uralski premog.

Sicer pa v vzhodni Sibiriji tudi nafte ne manjka, pravi dr. Višimirski. Zahodna Sibirija nikakor ni najbogatejša z nafto, vzhodna je celo dva do trikrat bogatejša. Vendar pa so tu pogoji za izkoriščanje dosti težji, tako da je vprašanje, kdaj bo tu začela brizgati na površje nafta. V prihodnjih petih letih bo odšlo na to območje več geoloških odprav, ki bodo precesale domnevna naftna polja. Podobno je tudi s plinom, ki ga skupno odkrivajo sovjetski, ameriški in japonski geologi.

Povsem neraziskano pa je še dno severnih ledenih morij, koder slutijo velika bogatstva. Raziskave so se začele šele v Karskem morju, kjer je bajl veliko nafte in plina. Fray tako bogat se zdi južni del Obokskega morja. Okoli Sahalina v Tihem oceanu pa so že odkrili velika plinska polja, ki jih pomagajo izkoriščati Japonci, po že sklenjenem meddržavnem dogovoru.

Dr. Ozereov z ekonomskega inštituta je povedal, da je 15-letni plan do 1990 že sestavljen, da načrtujejo tudi leta 2000 in hkrati segajo z mislimi naprej, v prvo desetletje 21. stoletja. Načrti so velikanski. Ze zdaj se Sibirija razvija hitreje kot vsa SZ: v zadnjih 8 letih se je industrijska proizvodnja v Sibiriji povečala za 5 do 10 odstotkov nad sovjetskim povprečjem. Ta čas daje območje vzhodno od Urala 27 do 18 odstotkov vse elektrike, 30 odst. vse nafte, 40 odst. vsega plina, 50 odst. vsega premoga, 22 odst. vse celuloze, 20,5 odst. kartona, 23 odst. vsega cementa, tu izdelajo 20 odst. vseh hladilnikov in radijskih sprejemnikov in pošiljajo na sovjetski trg 20 odst. vsega mesa. Pri vsem tem živi tod komaj osem odstotkov vsega sovjetskega prebivalstva.

In ravno vprašanje prebivalstva je v Sibiriji najbolj pereče.

Po barakarskih naseljih sibirskih gradbišč se izzivalno blešče veliki rdeči napis: »Rojeni smo, da sanje spreminjamo v življenje« in pa »Kjer je danes tajga, bodo jutri sončna mesta«. Mladina prihaja, gnana od mladostnega zanosa in romantične in patetične gesel. Zdi se ji, kot da so vse oči sveta uprte vanjo, sodelujoče v tej gradbeni akciji stoletja. Toda ali bo ta mladina tudi ostala, ko bo gradnja končana? Dr. Antosenko, direktor sociološke skupine pri ekonomskem inštitutu Akademgorodka, pravi, da zbrani podatki ne vlivajo optimizma.

Poselitev Sibirije, ki skriva najbogatejša rudna bogatstva na svetu, naseljuje pa borih osem odstotkov sovjetskega prebivalstva, ostaja še vedno eden osrednjih problemov. Dejstvo je namreč, da je v Sibiriji migracija, gibanje prebivalstva, zelo visoka, višja kot v katerem koli delu SZ in dvakrat višja kot v evropski Rusiji. Višje je na isto notranje gibanje ljudi (selitev z Vzhodna za Zahod, v Evropo) kot tudi tako imenovana fluktuacija, prehajanje prebivalstva dva in polkrat višje je v zahodni, močvirni Sibiriji, kot pa v vzhodni, koder drugače vlada hušji mrz.

Do tega velikega gibanja prebivalstva prihaja spontano, in četudi so SZ na voljo sredstva, da bi ta proces obvladala (planiranje npr.), sociologi menijo, da administrativnih sredstev ne bi smeli uporabiti, ker se dolgočasno izkažejo neučinkovita tako v gospodarskem kot socialnem pogledu. Sociologi zato proučujejo vzroke tega gibanja, da bi jih morebiti lahko odpravili.

Poglavitni vzrok pa je prejkone ta, da je v Sibiriji življenjska raven dosti nižja kot v evropskem delu SZ, kar gre na rovaš naglega osvajanja prostornih ozemelj, pri čemer zaostaja razvoj infrastrukture: pomanjkanje stanovanj, nerazvita trgovska mreža, zanemarjanje kulturne zabave itd. Višje plače sicer spodbujajo pritegnje ljudi, ki pa se po določenem času vračajo za Ural. Stopnja rasti zaslužkov je dosti višja kot v evropskem delu SZ, medtem ko je stopnja rasti stanovanjske izgradnje na približno isto pa celo nižji ravni.

Sprva so mislili, da bodo dovolj za naselitev ljudi višje plače. Z anketo so povprašali ljudi, s kakšno plačo bi bili zadovoljni, in odgovori so terjali 20-odstotno povečanje. Mislili so, da bo s tem vse rešeno. Toda gibanje prebivalstva je ostalo isto — takšno kot pred osmimi leti.

Potem so se reševanja problema lotili z druge strani. Delali so večletne poskuse v manjših mestih altajskega območja. Uspelo jim je zmanjšati odstotek migracije delavcev s 30 na 18 odstotkov, s tem da so uvedli vrsto novosti na stanovanjskem, komunalnem in delovnem področju. Najboljši rezultat je pri tem dala kooperacijska gradnja stanovanj: polovico je prispevalo podjetje, polovico delavec, ki mu je stanovanje ostalo, če je delal v podjetju nepretrgoma pet let. Hkrati so delavcem (zlasti tistim, ki so bili zaposleni v enoličnem delu na tekočem traku) omogočili ugodno službeno napredovanje.

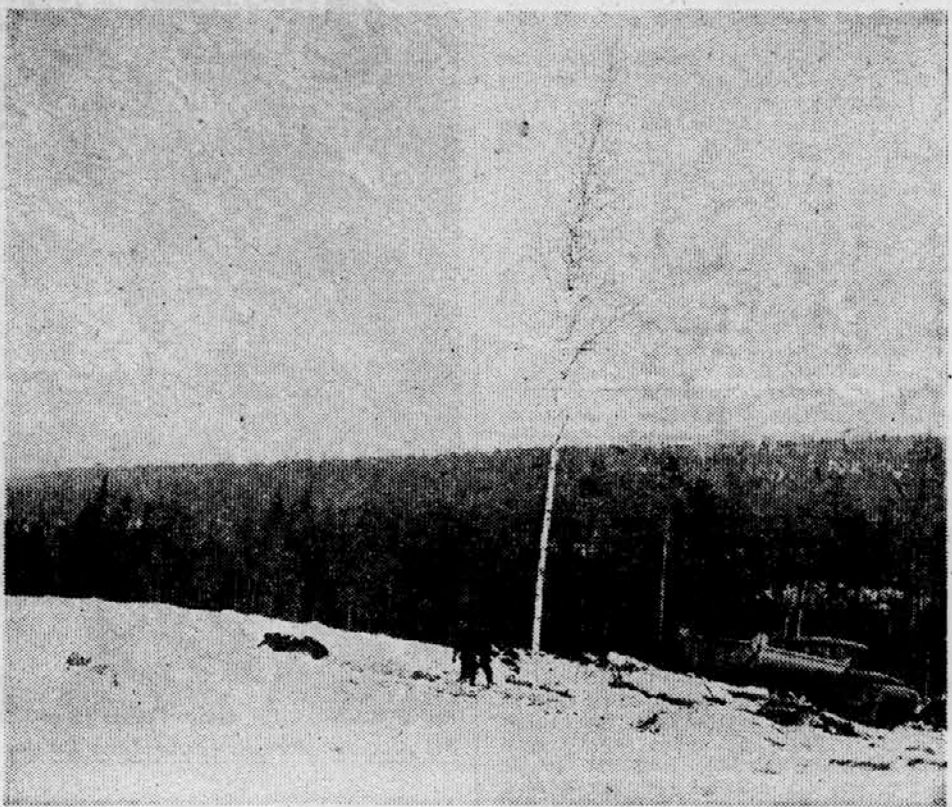
»Vendar pa nismo abstraktni sanjači,« pravi Antosenko, »zavedamo se, da bo migracija vselej obstajala. Prizadevamo si samo, da bi jo skrbili nekaj na polovico, na 8 do 10 odstotkov.« Gibanje sirskega prebivalstva v mesta (ti ljudje v mestu potem tudi ostanejo) in z druge odhod kvalificirane delovne sile iz mest na zahod. Mladi odhajajo predvsem zato, ker bi radi študirali in njihovi starši dobro zaslužijo, da jim šolanje omogočijo. Prav zato zdaj nastajajo nove sirske univerze: poleg že obstoječih so zdaj zrasle še v Tjumenju, Barnaulu, Kemerovu in Krasnojarsku.

Resda mladi dokaj množično odhajajo na vzhod, vendar ne za daljši čas. Prav zato zadnji čas poteka lokalno strogo odbiranje med njimi. Upoštevati je treba tudi to, da morajo za prevoz in zaposlitev vsakega novega prišleka iz evropskega dela (največ jih prihaja iz zahodne Ukrajine, Molda-

Zimska zabajkalska cesta (vse foto Tit Doberšek)

Breza je znamenje bodoči železniški postaji Kleniga in mestu za 40.000 ljudi

Dobro jutro, Sibirija (3)

Pohod na zaklade

V Akademgorodku — možganskem centru

V naselju graditeljev Bajkalsko-amurske železniške proge ne manjka gesel

vije in Severnega Kavkaza, torej največine pasivnih in industrijsko malo perspektivnih krajev) vložiti 7.000 rubljev (približno 150.000 novih dinarjev), kar ni majhen denar.

Opazili so, da je domače prebivalstvo manj podvrženo migraciji, zato se nameravajo bolj osredotočiti nanj. Mišljenje je rusko prebivalstvo Sibirije, ne pa pripadniki starih, avtohtonih narodov. Ti se namreč slabo vključujejo v proces industrializacije in so bolj podvrženi stari tradiciji, ukvarjajo se s lovom, rejem jelenov, ovac ipd. Te njihove tradicije nameravajo še naprej razvijati, tudi zato, ker ravno v sibirskem kmetijstvu primanjkuje delovne sile: sibirski pastir mora na primer »pokrivati« povprečno 20 do 30 hektarov veliko območje, medtem ko odpadke na zahodnega, evropskega pastirja po pol hektara.

Sibirija potemtakem se dolgo ne bo gostila vladnih uradov. Narava se zdi še zmerom močnejša od ljudi. A da bi posegali v njeno ravnovesje, bi bilo preveč tvegano, menijo sibirski učenjaki. Četudi obstaja vrsta takšnih fantastičnih načrtov...

Vile sredi gaja

Nedejsko dopoldne v Akademgorodku je bilo spokojno tih, nobena sapica ni potresla vrhov borov in brez v zasneženem gaju, koder je bilo videti po beli odeji le nekaj ptičjih stopinj. Po gozdnih stezah tega naselja učenjakov so sem in tja neslišno zdrseli sprehajalci na smučeh, v modrih trenirkah in smučarskih kapah. Slišati je bilo lajež psov, ki so jih gospodarji vodili na sprehod. In ptičje petje, ki je ustvarjalo idilično podeželsko vzdušje.

Individualne vile znanstvenikov so skrivno v gaju nekoliko stran od centra, obdane z metrsko, zeleno popleskano leseno ograjo. Akademiki in dopisni člani akademije zaslužijo poprečno 600 rubljev na mesec, imajo svojo enonadstropno vilo z garažo in četrh hektara zemlje, svojo »svolgo« s soferjem, posebno ambulanco in vrsto drugih posebnosti. Podobne privilegije, vključno z vilo, imajo tudi direktorji inštitutov. Doktorji znanosti in kandidati imajo polovico vile, drugi znanstveniki pa imajo stanovanja v blokih. Za študente je stanovanjsko vprašanje docela urejeno, žive v lepih, modernih blokih. Strežno osebe živijo v »obsežnih«, skupnih stanovanjih, karkršna so pogosta v SZ: eno stanovanje si delita dve in več družin.

Pred eno izmed vil znanstvenikov je zalajal črno-beli ptičar. Mati se ga ravno odpravljala odpeljati svojega otroka na saneh, podložnih z blazino, na sprehod. Pločniki so počasi začneli oživljati. Napolnili so jih mladi sprehajalci, starši z otroci. Sem in tja se je s kakšne strehe, staljena od čedalje toplejšega sonca, odlomila dolga ledena sveča in se s treskom razpršila po tleh. Mimoidoci so se ustavljali pred oglasno desko, na kateri so bili pritrjeni razni mali oglasi: »Komunalni zavod išče ključavničarja, najraje žensko, plača 120 do 130 rubljev;« »Zamenjan dvosobno stanovanje za trisobno;« »Prodaj motorno kolo;« »Prodaj povsem novi kozuh, francoske izdelave, iz kunje kože;« »Trgovina išče blaginčarke in prodajalke;« »Iščemo pestunjo, ki bi varovala našega otroka«...

Napolnila se je tudi samopostrežna trgovina, založena tako kot boljše moskovske, kjer prodajajo vse, od površno izdelane obutve do kličasto poslikanih stekleničk parfuma, od velikanskih igrač do pločevinaste posode, od lesenih ravnilc do gramofonskih plošč. Prav nič ne kaže na to, da je to osrednja trgovina sirskega možganskega centra; kasirke ob blagajnah imajo pri roki celo po vsej SZ tako običajni leseni računalniki, na katerem bliskovito sestežajo črne in bele kroglice. Samo nekaj te spomni, da si vzhodno od Urala: konzerva graha, na katerih sta videni dve centi, 37 kopejka za odajalca območja Sibirije in Daljnega vzhoda ter 35 kopejka za druge območja SZ. Dve kopejki davka za sibirski mrz...

V središču Novosibirska, nedaleč od velikega opernega gledališča, s kovinsko kupolo, stoji na neki neolasicistični zgradbi medeninstna tabla z napisano eno tistih dolgih besednih sestavljen, kakršnih je sovjetska oblast vnesla toliko v ruski jezik: »Sibigrostrans, Glavledorostroj Urala in Sibirije. Tu je sedež inštituta, ki se ukvarja z raziskovanjem, projektiranjem in gradnjo železnice po Sibiriji in Daljnem vzhodu. V 40 letih obstaja je zgradil 5.000 km železnice, 4.000 km novih cest, elektrificiral 5.000 km prog in postavil številne postaje.

Ni naključje, da je ta »tovarna« železniških prog« v Novosibirsku, kajti to zdaj 1,2 milijona prebivalcev veliko mesto se je rodilo šele s prihodom železnice, transsirske proge. Prvi kamen mesta, ki se je do revolucije imenovalo Novonikolajevsk, so položili 20. julija 1893. Novosibirsk je torej najmlajše med milijonskimi mesti sveta, hkrati pa eno najbolj razpetejšnjih (vzdolž obale reke Ob se vleče v dolžini 50 km).

Novosibirsk je danes največji industrijski center Sibirije in Daljnega vzhoda, največje prometno vozlišče tega območja, največji univerzitetni center — na njegovi univerzi in 15 inštitutih se uči nad 70 tisoč študentov — in največje kulturno središče, s svojimi šestimi gledališči, glasbenim konservatorijem in z baletno solo. Vse to je nastalo potem, ko je pred 70 let od stekla železna cesta.

»BAM« prinese turizem

V železniškem inštitutu se pogovarjamo z direktorjem Halidom Alidžanovim, prvim Sibircem gostih črnih las in dandyjevskih tankih brčic. Ko nam na veliki karti riše pot prihodnje bajkalsko-amurske magistrale, ga zanese opisovanje čudovite lepote zabajkalskih območij: dva tisoč in tri tisoč metrskih gora, divjih rek in hudournikov, mogočnih plazov in bogatega živalskega sveta, ki tod kraljuje. Poudarja, da bo imela izgradnja proge tu-

di svoj turistični pomen, ne le gospodarski (prevoz orjaških rudnih bogatstev), transporti (po transsirske magistrali je šlo leta 1962 iz Japonske v zahodno Evropo borih 12 kontejnerjev, lani jih je šlo že 50 tisoč, kar nam povečuje za »Bam«, ki bo imel krajši dostop do morja, kjer (prihodnost), populacijski (poselitev doslej nenaseeljenih območij) in pa strateški (nova proga bo 300 do 400 km severneje od transsirske, ki poteka tik ob nemirni kitajski meji, po ozemljih, ki jih Kitajska terja zase). Sicer pa so vsi ti faktorji že davno sili k izgradnji nove proge, ki torej ni večerajnja zamisel.

Ze ko so se sredi prejšnjega stoletja začele rasprave o gradnji velike železniške proge, ki bi prečkala orjaško sibirsko prostranstvo, se je pojavil neki tobolski mešanec z imenom Kuzma Nikolajev s predlogom, da bi tirnice potegnili čez sredino Sibirije in nato severno od Bajkala tam, kjer zdaj grade »Bam«. Vrli Tobolčan je pač hotel preprečiti, da ne bi njegovega rodnega mesta ozredali od tako pomembne prometne žile.

Naposled so določili, da bo proga stekla južneje, skozi Tjumen, a glede vzhodnega poteka je vprašanje ostalo odprto. Obstajali sta dve varianti: po prvi naj bi šla proga severno od Bajkalskega jezera, po drugi južno. Severno so dokaj resno proučevali, ker je bila za 400 km krajša in ker bi šla mimo bogatih lenških rudnikov zlata in drugih rud. Vseeno so se nato odločili za južno varianto, predvsem zato, ker je bila že tisti čas bolje naseljena in tudi podnebne razmere so bile ugodnejše.

Začetek že pred vojno

Tako so v osemdesetih letih začeli graditi južno varianto transsirske proge, vendar pa severne niso docela opustili. Industrija zlata na severu je namreč nenehno pritiskala in na to območje so si sledile številne odprave, ki so preučevale teren za morebitno izgradnjo. Na začetku stoletja se je vrh tega pojavil predlog ameriškega železničarskega sindikata, ki se je v zameno za 90-letno izkoriščanje 12-kilometrskih pasu ob progi ponudil sam zgraditi progo in jo podaljšati do skrajne severovzhodne obale. A ta predlog je bil zavrnjen.

V začetku tridesetih let se je kralica »Bam« (Bajkalsko-amurska magistrala) znova pojavila v javnosti. Leta 1932 so sprejeli sklep o začetku gradnje in Kaganovič ter Molotov sta na 18. kongresu KP SZ marca 1939 sporočila, da gradnja že teče in da bo v tretji petletki »Bam« že delno obratovala. S transsirske proge so začeli 300 km navzgor postaviti posamične železniške krake, po katerih bi na »Bam« prihajal material. Zgrajena sta bila že dva takšna kraka, od postaje Bam na transsirske progi (beseda Bam je bila že tedaj tako popularna, da se je pojavilo žensko ime Bam) do naselja Tinda in pa od postaje Izvestkova 400 km severno do naselja Urgal.

Gradnja je bila z nastopom vojne prekinjena. Z obeh obstoječih vertikalnih odsekov so sneli tirnice in jih prepeljali na zahod, da bi okrepile obrambo Stalingrada. Lahko bi torej rekli, da je »Bam« sodeloval v odločilni bitki 2. svetovne vojne...

Proga predorov in mostov

Za Bajkalom so ostali samo opuščeni nasipi, po katerih bodo že letos jeseni položili tirnice, tako da bodo tovrni vlaki lahko vozili material za gradnjo »Bama«. V letih 1942 in 1943 so zgradili že tudi najbolj vzhodni, 550 kilometrov dolgi odsek »Bama«, od Komsomolska na Amurju do tihomorskega pristanišča Sovjetskega Gavanja. Po tej progi je prihajala ameriška vojaška pomoč za sovjetsko vojsko.

V petdesetih letih so začeli graditi še najbolj zahodni odsek, od Tajseta na transsirske magistrali do reke Lene, zahodno od Bajkalskega jezera. Leta 1956 je bila ta proga zgrajena in deset let kasneje so z njene sredine, od postaje Hrebtovaja, potegnili še približno 200-kilometrski odsek severno do Ust Ilimska, koder je nastajala orjaška hidrocentrala: z izgradnjo te proge je nastal velik bratskovstillski industrijski kompleks.

Od nekdanjih 4000 je ostalo za izgradnjo še 3.200 kilometrov bajkalsko-amurske magistrale, za katero so zdaj, v začetku sedemdesetih let, mobilizirali vse sovjetsko mladino. Sredi osemdesetih let bo najbrž sledila nova mobilizacija, kajti »Bam« je zgolj drugi železniški krak. Načrtujejo že progo iz Tinde severno do naselja Berkakit, koder so v okolici bogati premogovi in železovni rudniki, od tam pa prek Aldana do Jakutska. Od tu bo proga stekla tako na zahod, prek Ust-Ilimska do Nižnevartovska, kjer se bo spojila s »Sevsibom«, kot na severovzhodu, do Magadana.

»Bam« bo, kot je povedal Alidžanov, ena največjih prog na svetu. Na prvem, 800 km dolgem zahodnem odseku bodo trije predori skozi 2.300 do 3.000 metrov visoke gore: prvi, skozi bajkalski hrbet, bo dolg 7 km, drugi, kadarski, bo dolg dva kilometra, tretji, na koncu tega odseka, severnomujski, pa bo dolg 16 km. Proga bo tekla izredno vijugasto, ker se bo umikala težavnemu terenu. Vrh tega bo prečkala številne reke. Na 300-kilometrskem začetku od Lene do bajkalskega predora bo kar 157 mostov, torej na vsaka dva kilometra eden.

Največji med njimi bo tisti čez reko Leno. To bo hkrati prvi most, ki bo prečkal to doslej nedotaknjeno, središkov sibirsko valniko. Bila je poslednja izmed svetovnih veletočk, ki je človek še ni »oskrnil« z mostom.

Graditelji proge morajo upoštevati tudi močno potresnost tega območja (izmerili so 9 do 10 stopenj po potresni lestvici), pogoste plazove (zaradi katerih je treba graditi močne obrambne galerije), velika močvirja in pa seveda mrz. V osrednjem delu proge pada pozimi srebro neredko do 58 in 60 stopenj pod ničlo.

Tit Doberšek

Novinarska razglednica

Beograjska kraljica iz Tajlezije

Kaj je napisal Momo Kapor, da ga tolikanj berejo

»Na koncu zgodbe smo vsi trudni in postarani, izpiti mladeniči in čez noč zdebene punce, ki so bile še včeraj prav brhke, in tako nas konec moje knjige čaka počasna, prijetna neboleča smrt od dolgotrajnega življenja, posvečenega drugim: otrokom, možem, ženam, sorodnikom, poslovnim prijateljem, ostarelim staršem, domovini — konec moje knjige vsi lepo sedimo v naslanjajih pred televizorjem, ki nas počasi obseva s svojim konfekcijskimi zgodbami, vse manj se ločimo od drugih, vse manj smo izjemni — razblinja se vrhina za vrhino, iskra v očeh nam ugaša, lasje izgubljajo lesk, postajamo tedenski prežekovalci dogodkov, ki so se pripetili drugim, zmeraj drugim, na smrt utrujeni, spavači po kosilu, to je konec moje knjige, ki si jo tako želimo napisati, a dobro vem, da je ne bom.«

Tako je v uvodu k svojemu romanu »Prevarantki« napisal Momo Kapor, pisatelj srednjega rodu. Knjiga uspešnica, o kateri govori ta novinarska razglednica, ne literarna kritika, je izšla v Zagrebu v založbi Znanja ter v Beogradu to zimo in pomlad, postala najbolj brana knjiga, knjiga z največjo naklado: kmalu bo v beograjski knjigarnah posila že druga izdaja.

Kaj privlači pozornost bralcev Kaporjevega romana? Marsikaj — od sloge do fabule, od okusa življenja nekaj fantov, ki so prišli s podeželja v Beograd, in raznih veleemstnih deklet v času — o, romantični čas mladosti! — med leti 1950 in 1960. O tistih, ki se brez streme potikajo po Beogradu, sanjarijo, da bodo postali slavni — v filmu — sanjarijo o sreči, o denarju, v žepu pa nimajo niti prebite pare. Prvi osrednji junak je želel postati filmski režiser, vendar je na izpizih kar naprej padal: »Na hodnikih akademije sem odkril zavrne nesrečne teko, podobne sebi. Nato odkrije kino-teko, kjer mladi ljudje gledajo dobre stare filme. Hranijo se v mrljih, zapuščenih študentskih menzah (ona izmed njih se imenuje pri treh okonjajkih), zahajajo v galerijo grafične kolektiva na Obilježevem vencu, potem pa tudi v kavarno Kolarac. Ne pozabna Mima Laševska — odkrili so jo kot model, ki se guga v izložbi Novi dom v ulici kneza Mihajla — postane njihova delna sopotnica: tukaj so prvi junak neuspehi režiser, z njim je drugi junak Ale, študent s podeželja, podoben Jamesu Deanu, in Mima Laševska, ki ljubivka, sprejčaja, jima plačuje kavo, vstopnino v bar Lotus, povrh pa jo tukaj še umazane kravate, ki si jih vežeta čez črna pulloverja, kajti brez kravate ne smeš v bar...«

Se stranske poti

Slike iz romana tečejo v tem harmoničnem trikotniku, vendar ima Mima Laševska še vrsto drugih, stranskih poti, da bi v življenju uspela. To Mimo, »lenobno in bujno«, opazi kot manekenko na razstavah v Sodobnem domu; najpogosteje je obuta v bele platnene copate. Ta »sladka nesramnica« je znala poslušati mnogo gostov v baru Majestica. »Mima se je kakor nihče drug znala usesti, na stol, na posteljo ali mizo, na kako ogrižalo, vseeno kam, kot mačka.« Medtem ko je poslušala monodramo »Gospoda Zdenkeca« v baru, je morala skočiti v toaleto, a prej ga je milo pogledala: »Oj, ne, prosim te, nikar ne pripoveduj naprej, dokler se ne polulam, niti ene same besedice ne smem zamuditi...«

Ti trije, dva fanta, ki živita zavozeno življenje in se trudita, da bi privedli v svet uspehov, in Mima Laševska, ki ju obiskuje — lahko pa tudi prebije veliko časa z bogatimi beograjskimi gizdalini, ki jim nekaj ne more vstati, ko pridejo z njo v spalnico — imajo neugnano, nora mladost: pride poletje, hodijo na Savo, kjer ima Mima jadrnico, jadrarja po neki okoli Adu Ciganilije, vrhuncu razburjenja pa dosežejo v rokavu Save pri neki zapuščenih tovarni ladji, kjer slikar Bane Jegulja lovi, pobija in devalira v kožo podgane ter jih slika, slika, slika... Čudni, epocentrični slikar Bane Jegulja jim priredi pravo predstavo s svojim podganami, nekoga dne pa jo mahne v Pariz — skupaj z Mimo Laševsko. Bane v Parizu uspe, Mima se vrne v Beograd k starim tovaršem, s fotografijo Jamesa Deana v torbici, Jamesa Deana, ki je podoben drugemu junaku Aletu, in... avantura se nadaljuje v Košutnjaku, kjer so v šestdesetih letih snemali stotine koprodukcij-skih bestskih filmov.

Medtem vsi trije, fanta in Mima, preživijo večer v pivnici Grand na ulici Kneza Mihajla. Jejo pastetke, kar pristopi k njim gospod in reče: »Otroci, kar je te pastetke, za danes in jutri pijte, plačam jaz, nič ne skrbite.«

»Vse to sploh ni važno, otroci, ali veste, kaj je važno: škrjanček je najvažnejši v življenju.« je rekel ta clovek. Dal jim je posetnico. Poleg imena je pisalo, da je direktor izvozno-uvoznega podjetja, zraven pa še naslov in telefon...

Filmska histerija

»Se opazili nismo, kako je Beograd čez noč postal najbolj filmsko evropsko mesto,« piše v romanu. »Filmski mlhovitari, ki so pred tem obredili Italijo, Grčijo in Španijo, so se kakor jata kobilic zagnali nad Jugoslavijo. Odkrili so obljubljeni deželi filma: krajine, ki lahko uspešno zamenjajo predragi Colorado, udobne hotele, konjenike in skoraj brezplačne stative, mlade tople bratce, pripravljene na najrazličnejše usluge, dramske prave, ki za drobni prevzemajo epizodne vloge indijanskih poglavarjev, ruskih muzikov in medvedov.«

»Povsod po svetu so ljudje že sprevideli lažnost filma, povsod razen v Beogradu, kjer ima še zmeraj čaroben prizvok, kjer velja kamera za polboga, za sveto napravo, ki smrtnika povzdigne v nebeško kraljestvo. Beograd — odrpto mesto — nori za filmom.«

Vidite, piše v romanu, ki govori o tistem aventičnem obdobju Beograda: poleg Reula Levija, »režiserja na steklenih nogah« (ki se je zaradi šummarjenja z lažnim denarjem ubil), je v hotelu Majestica stanoval tudi Alain Delon, bivši padalec OAS, ljubljenec podzemlja in veliki zapeljivec. »Obdajali so ga približniki, ki so mu vodili cele čete deklet.« Nato: »Za Delonom pride zdelani Jean Marais z lažnimi mišicami mušketirja, lažni mi zobmi, lažnimi lasmi in lažnim smehom.« Nato: »Naduti Richard Widmark, ki naredi škandal zaradi tople vode v kopalnici.« za njim režiser Claude Autant Larra, salonski levitar, ki demonstrativno je v menzi tovarne motorjev v Rakovnici, ne da bi sprel cepičev z glave, istega večera pa historično zmeče vso posteljino skozi okno svojega apartmaja v hotelu Metropol, ker mu je tisti dan po naključju niso zamenjali...« Nato: »Potem smo pričakali Curda Jürgensa, specialista za vloge nacističnih oficirjev...« Curd Jürgens se nikoli ni ločil od svoje velikanske doge. Debeli Beba mu v apartma-Majestica pripelje dve dami — Goldiko in Milo Daisy, pozneje pa se jima pridruži še Sofija Muf. Naj se ljubijo, reče Curd Jürgens. Topli kloboči njihovih teles se cmokajoč preliva po oguljen perzijski preprogi v hotelski sobi. Curd Jürgens se opija. Doga sovražno reži. Curd Jürgens je popoln pruski gospod. Sofija Muf se priljapa k njegovim nogam in tam jo premagata. Mila in Goldika... ukradeta Curdu, medtem ko spi, ves denar, kar ga ima pri sebi, in izgineta v beograjski noči, tako kakor druge punce, nore beograjske kurbe, ki zavohajo bližino vročega denarja.« Ekipa »Rimskih devic«, režiserjev, asistentov, pederastov, vseh mogočih filmarjev, ki so privrli v naše glavno mesto, da bi snemali koprodukcijske spektakle v eastman colorju, konji iz slovite kobilarne Zobanica, cele čete stativov mrgolijo po Košutnjaku, mnogi pa pijani in ponoreli cvilijo, cvilijo, medtem ko ženske jahajo in jih »po stegnih žrečka gladka, ostrina in temna diaka čistokrvnih konj«.

Filme snemajo kot v nekakšnih vročinskih blodnjah, filmarji so že preobedeni mladega ženskega mesa, seksa, domačih specialitet in starih vin, velikih požrtij in evnka ki se na vsakem koraku trkja pod nogami.«

Velika filmska histerija privlači nova in nova imena: nihče več se ne čudi, če pa ulici sreča mumificiranege Stewarta Grangerja, razvajeno Susan Strasberg... pa Jacka Palanca... Pripovedujejo, da Orson Welles poje na dan po tri steklene francoske konjake in da mu zatekajo noge, potem pa hodi na snemanje v nogavicah. Pripovedujejo, da polje po dvanajst na pol pečenihih biftekov, da svoje sevanje celo uspe v telefonsko slušalko z druge strani oceana, v upanju, da bo kdo izvrtil producenta in bo lahko posnel kak film — toda nihče mu ne verjame. Neke noči pusti svojo skromno prtljago v hotelu in izginje v neznan smer. Za njim se poženejo upniki, vendar kar naprej izgubljajo sled... V Beogradu se zbirajo konjeniški polki in naskakujejo nevidnega sovražnika. V Košutnjaku pripeljejo bosanskega medveda, z njim se spopadajo kaskaderji iz Obrenovca. Njihova telesa so preprežena z brazgo-

tinami, iz oči pa jim žari lesk obupa-joših gladiatorjev.«

No, v tej blazni vrtoglavični snemanja filmov v Beogradu dobi eden od osrednjih junakov romana Aleksandar, imenovan Ale, ki je po oceni Mima Laševske podoben Jamesu Deanu, kot statist vlogi v filmu, kjer bo izgovoril eno samo usodno besedo: »ogenj — fire«. In medtem ko čakajo cele čete stativov pred vrati filmskega mesta v Košutnjaku na svojo priloznost, medtem ko »stare beograjske domove predvojnih aristokratov — nekdanja svetišča patriarhalnosti in puritanske morale — oddajajo v najem za smešno nizko ceno, medtem ko po dragih hotelskih apartmajih prirejajo orgije »svetovne nimfomane in pederaste« — se zgodi enemu osrednjih junakov, Aletu, da dobi vlogu glavnega statista v filmu Zaklad Silver Valley režiserja Franka Simona, da živ zgori v ognju kot kaskader!

Da in zares je živ zgorel...

»Pravijo, da je bil pirotehnik ti-stega dne pijan ko mavra in da je na snemanje poslal svojega brata. Ale je dobil take opekline, da ga niso mogli rešiti v nobeni bolnišnici. Umrli kot kaskader — fant, ki je spominjal na Jamesa Deana. Odpeljali so ga v rojstno vas Lipnico v Srbiji in ga pokopali. Pri grobu so stali tudi njegovi prijatelji in Mima Laševska in kup veleemstnih postopancev, ki so ga poznali. V kmečki hiši, po pogrebu, sta Mima Laševska in Aletov najboljši tovariš — prvi junak iz romana — prebila noč, da, ravno v sobi pokojnega Aleta sta prvič skupaj spala: »V Aletovi otroški sobici, na podstrešju železniške postaje Lipnica, točno pod Aletovo maturantsko fotografijo, sem prvič v življenju kavalski, — pravi osrednji junak, potem ko opiše, kako je to doživel z Mimo Laševsko.«

»Oj Moravo...«

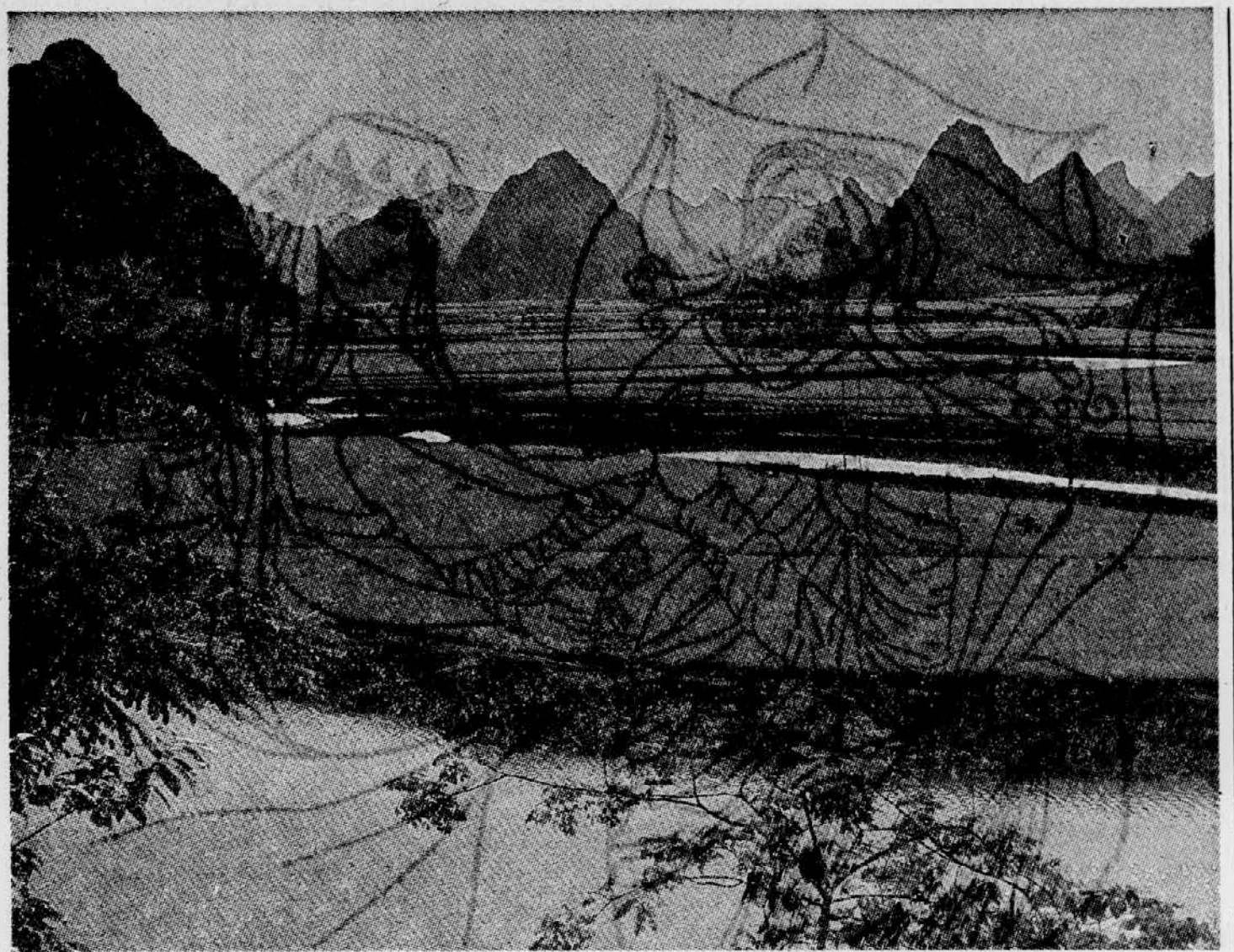
Potem — že smo na koncu romana — po petnajstih letih se osrednji junak spomni posetnice, ki jo je v pivnici hotela Grand dobil od generalnege direktorja izvozno-uvoznega podjetja, napoti se k njemu in dobi zaposil tev... ko kurir. Čez deset let toliko napreduje, da lahko vrti »ročico ciklosterna aparata, s katerim tiskajo interne informacije.« Na koncu romana, po deseti letih ga direktor kot takega povabi v svoj kabinet in ga »predstavi gospodu Jašu Melviju, veleposlaniku v Tajleziji.« Veleposlanik Jaša Melvi pripoveduje, da je prišel iz dežele Tajlezije na posvetovanja v državni sekretariat za zunanje zadeve, potem, po vmesnem vprašanju: »Ali poznate Mimo Laševsko?« pa začne pripovedovati, da je bila nekoč v Tajleziji, kraljevski rezidenci Ngo Di Thai, velika slavnost. Igrali so in peli, glavni instrument pa je bil pharbu-ban, »kombinacija primitivnega fagota, ki pa so ga opremili s štirimi strunami.« Zvoki so bili obredni, igrali so tudi plemenski svečeni, niki... Naš veleposlanik Jaša Melvi, ki se je udeležil te slavnosti v kraljevski rezidenci Tajlezije, na vsem lepem otrpne: zaslišal je pesem Oj Moravo, moje selo ravno... »Temperatura v Tajleziji se poleti povzpne na 45 stopinj v senci, zato sem pomislil, da imam prisluge, in v angleščini, ki je uradni jezik na vsem tajlezijskem otočju — sem vprašal, kaj to pomeni. Prikazala se je osebnost kraljica Retha: kot Mima Laševska, naša rojakinja, pustolovka, ki je v Parizu spoznala državni udaru in vrniti v domovino postal kralj. Vidite, dragi moji, kaj je veleposlanik prinesel v podjetje Export-import, ker je osrednji junak romana delal kot polkurir.«

In ta, osrednji junak, odgovori: »Da, poznam Mimo Laševsko. Veleposlanik pa: »Vendar ni samo pela pesmi Oj Moravo, temveč je vprašala tudi za Beograd, za Adu Ciganilijo, Crveno zvezdo.« Osrednji junak: »Kje je Tajlezija?« Odgovor: »Tajlezija obsega 396 otokov med Taosom, Kamlandom in Mabodok...«

In na koncu romana izroči veleposlanik Miminemu tovarišu iz mladih dni miniaturno šatuljo, okrašeno s safirni. V tej šatulji je Mima svojemu tovarišu poslala »tri neločljive vstopnice za beograjsko kinoteko, predstava ob 21,30 — na katerih je pisalo, da se ponarejanje kaznuje po zakonu.«

To je, v poglavitnih besedah, vsebina Kaporjevih »Prevarantov« romana, ki ga v tej zgodnji pomladi v Beogradu najrajši berejo. Kmalu bo izšla še druga naklada...

Zdravko Ilić

Namakalni kanali na kitajskem polju

Kitajski dnevnik (7)

Ukročeni tokovi preteklosti

Nepretrgana človeška veriga je tekoči trak brez zastojev

Jangce pa seveda ni prvenstveno pomembna zaradi poti, ki jo Sanghaju odpira na morje. Njena vrednost je v vsem njenem poročju, saj s svojim tokom prehranjuje okoli 250 milijonov Kitajcev. Kitajske reke so še vedno neke vrste svetinje. Reke življenja in smrti so, kot je dejal neki filozof. Človek brez njihovih darov ne more preživeti in je zato tesno povezan z njimi. Od tod smrt in življenje, kajti krvni davek se ni pozabljena zgodovina.

Prav Jangce, ki ni bila nikdar med najbolj divjimi rekami, je leta 1934 odnesla 50 milijonov ljudi med streho nad glavo, dvajset let prej je v svetli jezli pogoltnila več sto tisoč človeških življenj.

Prav zaradi rek na Kitajskem kmet je nikdar ne počivalo. Takrat ko ni oranja, sejanja, okopavanja ali žetve, so na vrsti dela na rekah in kanalih. To je tudi ena najbolj značilnih kitajskih podob, ki se tujuj takoj vtisne v spomin.

Na stotisoče ljudi dela samo pri enem večjem projektu za namakanje, za poglavitne ali razširitev kanala, postavlja zapornico ali krepki obrambne nasipe. Skoraj vse delo je ročno, le sem in tja je opaziti stroje. Pletene košare, motike in lopate ter na stotisoče pridnih in mišičastih rok — to sijo glavno breme. Nepretrgana človeška veriga je lahko dolga več kilometrov in tekoči trak po njej teče brez zastojev. Krepek možak ali dekle, razlike ni. Trak se ustavi samo, ko je na vrsti čas za malico, za odmor.

Bržkone v današnjem stehziranem svetu ne bi mogli najti bolj spektakularne, bolj mogočne podobe, kot so ogromne akcije v zvezi z rekami. V prizadevanju teh ljudi ni samo izredna volja, vztrajnost, marveč ponos nad premagano tradicijo, ponos nad človeško ustvarjalnostjo, ki je slednjiji močnejša od mokre kače, kače, ki je znala včasih tako neusmiljeno piti, zdaj pa strupnikov nima več.

Tako je od kitajske žalost, kot so včasih zaradi silnih katastrof, ki jih je prizadejala, imenovali Rumeno reko, zdaj ostal samo še mračen spomin. Koliko milijard, desetine milijard, stotine milijard delovnih ur je zahtevala ta reka, preden so jo ukrotili, kajpak ne ve nihče. Niti približno ne. Toda spomenik vztrajnosti, neupogljivosti ljudi v njenem poročju ne potrebuje dokazov, številk. Sam zase je dovolj prepričljiv. Skoraj 5.000 km dolga reka teče danes ukrovljena; nje ni bregovi so se zasipali, ljudje pa so ji povzdignili boke.

di tam, kjer je to na videz nemogoče, visoko v hrib, na ozke terase, ki so jih včeraj razgalili in ki se kot nezalceljene rane izstopajo iz pokrajine.

Kljub tolikšnim vodam pa je hidrocentral malo, zelo malo, čeprav so jih v zadnjih letih zgradili precej. Zaradi cenosti so med njimi tudi take z lesenimi turbinami. Zanimiv in nenavaden je podatek, da današnja Kitajska porabi petdesetkrat manj električne energije kot Anglija. Se pred petimi leti pa je bila njena potrošnja kilovatov sedemdeset do osemdesetkrat manjša od angleške.

Ker je voda na Kitajskem pomembna, nastopa v številnih ljudskih pogovorih, izrekih, mislih. V času kulturne revolucije so modernizirali misel filozofa Konfucija, ki je dejal, da sta tisti, ki upravlja z ljudstvom in ljudstvo v enakem razmerju kot ladja in voda. Ladja je sicer na vodi, tod voda jo lahko prevrne, lahko pa tudi potopi. Danes pa pravijo, da so tisti, ki upravlja z ljudstvom na Kitajskem, povezani z njim kot riba v vodi, torej, da ne more priti do »prevrata« nje niti ne do potapljanja.

Takih in podobnih primerjav bi lahko našli še na stotine, saj je filozofija nekega naroda proizvod njegovega stoletnega, v kitajskem primeru tisočletnega, duhovnega ustvarjanja. Toda ta filozofija se je danes močno spremenila, predvsem v odnosih med državo in državljanom. »Narod in samo narod predstavlja globalno moč zgodovine.« To je eden izmed citatov predsednika Mao Ce Tunga, natisnen v rdeči knjižici in tudi na številnih panojih v parkih, na ulicah, zgradbah in še kje, ki že zaradi svojstvenosti in izrazite rdeče barve opominjajo, da si na Kitajskem.

Vode ni nikoli dovolj, vode ni nikoli preveč

Vode ni nikoli dovolj, vode ni nikoli preveč, bi dejali na Kitajskem. Seveda tega ne delajo z besedami, temveč z dejanji. Pozimi, ko pade temperatura krepko pod ničlo, hodijo na zamrznjene reke prave armade ljudi in z različnimi pripomočki sekajo led ter ga nakladajo na kamione. Le-ti so usmerjeni na bližnje in oddaljene njive, predvsem tiste, ki imajo najslabši sistem namakanja.

Skrivnost ledenih ploskev je zapletena in preprosta hkrati. Zapletenost je v njeni ideji, realizacija pa je enostavna. To, kar je v zemlji, bo pod ledom zaščiteno pred mrazom, kasneje, ko bo pomladansko sonce raztopilo ledeni prt, pa bo s tem tudi odzajelo presušeno zemljo. Samo na eni njivi bo pridelek zaradi tega večji za več kilogramov. Na večini kitajskih njiv (povsod ni tako ostre zime, da bi zmrzovale reke) pa je to na tone, na desetine in desetine tisocev ton prideka več.

Ko je kitajski kmet dobil prvo bitko z rekami, je začel novo vojno z zemljo. O tem pripoveduje stara kitajska pripovedka »Juj Gun je prestil planinik«. V njej je beseda o

starcu Juj Gunu, ki je pred davnimi stoletji živel v severnih planinah, pot od njegove hiše proti jugu pa sta zapirali veliki planini Tajhanšan in Vanušan. Juj Gun se je odločil, da bodo on in sinovi z motikami zrušili planini. Drugi starec, Ci Sou po imenu, se je ob pogledu na začeto delo nasmejati in rekel: »Nemogoče je, da boste sami zrušili tako veliki planini. Vase početje je neumno!« Juj Gun mu je odgovoril: »Ko bom umrl, bodo ostali moji otroci in do bodo ti umrli, bodo ostali njihovi vnuki in tako naprej iz roda v rod — neskončno dolgo. Čeprav sta ti dve planini zelo visoki, ne moreta postati še višji. Kolikor ju bomo zrušili, toliko bosta manjši. In kakaj ju potem ne moremo zrnati z zemljo?«

Po treh besedah je Juj Gun z veliko voljo nadaljeval z vsakodnevnim rušenjem planin. To je ganilo boga, dva svetnika, ki sta odstranila planini.

Nauk starega Guna

Kitajci, pripovedka je tudi iz rdeče knjižnice, si velikokrat priključijo v spomin nauk starega Guna. Njegovi planini zamenjujejo z drugimi preprekami, ki jih morajo premagati. Tako sta bila prva sovražnika ljudske republike imperializem in fevdalizem. Danes, ko sta odstranjena iz kitajskega vsakdanjega življenja, planini simbolizirata agrarno in industrijsko zaostalost. Tudi ti dve novi planini je treba zrušiti. Rek je ostal star — vztrajnost. Z neprestanim delom bodo spet ganili boga. Bog pa ni nihče drug kot ljudske množice. Ko se skupaj lotijo kak naloge, je ni stvari, ki bi jim preprečila doseči cilje.

Voda in zemlja sta danes elementa, s katerima se kmetijstvo ukvarja iz dneva v dan, brez predčaja in z novimi in novimi elanom. Štiri med petimi Kitajci so kmetje. Med štirimi kitajskimi družinami se tri preživljajo z dohodki od kmetijstva. Ta ponoga daje Kitajski tretjino narodnega dohodka, polovico proračuna, dve tretjini vrednosti izvoza predstavljajo kmetijski izdelki.

Na Kitajskem pravijo, pravzaprav so prekriti, da bo tudi njihovo kmetijstvo stopilo v korak s svetovnim napredkom, tako kot je to že bolj ali manj uspelo industriji, ki je med tistimi rodinami na svetu, ki že vrsto let so v orbito poslale svoj umetni let uporabljajo nuklearne reaktorje, satelit itd. Bo filozofija, ki jo spodbujata fizično delo, veliko mišic in rok, množična skušnjava preteklosti, dovolj močna, da bo vzdržala boj z vsak dan novimi, vsak dan bolj zapletenimi in zahtevnimi problemi organiziranja modernih družb?

Verjamem jim, da bodo znali združiti to silno moč naroda z njegovimi velikimi potrebami in smernicami znanosti. Verjamem, da se bodo znali vključiti v moderne tokove, tako kot so znali usmeriti tokove svojih rek.

Boris Kutin

branko čopič

ofenzivna bomba

V naši soseski se je zgodil dokaj čuden dogodek. Domiselni pisatelj bi lahko iz tega napravil veliko stvar, ne bi se mu bilo treba niti lagati, pa vendar bi bilo vse skupaj zelo zanimivo in prepričljivo.

Torej, kako se je vse skupaj zgodilo.

Moji botri Dragolji, bistri in jezikavi žensčini, so ukradli ofenzivno kragujevsko bombo, na kateri je starša krpala nogavice vsej družini. Bil je dan pomlad, zmeda in nered, ko zvečer — bombe ni bilo nikjer.

Starša je obrnila na glavo vso hišo, izvela izpod postelje celo kopico neaktualnih slik, starih čevljev in polomljenih igrač, celo Kosovo, toda bombe ni bilo nikjer.

— Vidiš, nesramnosti! — je dejala in kihnila zaradi prevelikega prašu. — Tam ti ponujajo celo cvetje in razne neumnosti — a na koncu ti ukradejo pripravico. S čim bom sedaj krpala, naj ga vrž raztrešč na atome, prekletega lopova!

— Vzemi staro žarnico — ji je predlagal zet Jovan, toda starša ga sploh ni hotela poslušati.

— Jok, sinek, z elektriko nočem imati posla, Cimprej bi se hotel rešiti stare babe, mar ne? Preveč si naiven in prozoren, sinek moj, kot polvinilasta vrečka, prebrala te je babica od a do b.

— Pa dobro, kupili ti bomo leseno gobico, ta je kot nalašč za kranje — je nadaljeval zet Jovan, toda starša Dragolja je vzrotila:

— Me slišiš, sem morda dekletce iz osemletke, da bi potrebovala lesene igračke, a? Tišta bomba je trofejna in to še iz Bihaca. Se morda še spominjaš, kakšno sem pomagala pri evakuaciji mesta, in to pristojljivo?

— Pri moji veri, govori se, da si tedaj malce krada — ji je odvrnil nekoličan porogljivo zet Jovan, starša pa je povsem mirno odgovorila:

— Kdor dela z medom, si lahko tudi prste obliže. Pa menda nisi mislil, da bo dvainštridesetega vsaka bosanska starša zavedna kot politični komisar.

Zet Jovan se ni hotel spuščati dalje v preprij, kajti tudi brez tega se je dovolj namučil, da je staršo Dragolja prepovabil za doto.

Starša je namreč imela tri za poroko godne vnučke. Prva je dobila za doto spalnico iz trdega lesa, drugi je dala hišico na vasi, a zet Jovan jo je z raznimi prepričanji premamila, da se je preselila k njemu.

Toda, treba je povedati po resnici, kajti hvalilo se tudi dekletke: ima, so dejali, krepko babico, ki zna prati in skuhati kosilo, zakrpati in paziti otroke, in kaj hočeš še boljšega za uradnika.

Tako je torej Jovan pripeljal staršo v Beograd, jo dal v neko kliniko na generalno popravilo, kjer so jo pretipali, jo dregnili tu in tam, ji izrezali slepic ali jetra in glej: bila je babica in če bi bilo malo več materiala in če bi se pri tem še varčevalo, bi lahko iz tega nastali celo dve babici po našem predpisnem standardu.

Zato je zet Jovan pazil na starško kot na glavni steber svoje družine in ji poskušal v vsem ustreči.

— Moja draga babica, nima smisla, da dvigaš takšen hrup zaradi ene same, samcate, nesrečne bombe, ko se ves svet trudi za razorožitev. Mar ne bereš časopisov?

— Toda sine, meni moja bomba služi v miroljubne namene — se je razburjala starša. — Med vojno sem na njej zakrpala nogavice celi partizanski bolnišnici na Kozinu.

— Seveda si, babica, toda čas bi že bil, da preideš na modernjša sredstva za... kako bi ti rekel... rekreacijo nogavic.

— E, sinek moj, bomba je, kot bi se staršino reklo, pravi užitek!

— Aha, hobil — se je spomnil Jovo. — Zato se ti tako toži po njej.

— Ti lahko to imenuješ, kot ti drago, toda zame ni življenja brez te bombe: vsako popoldne sedim na dvorišču s svojo družbo, navlečem nogavico na bombo in tako med razgovorom, vobdobjem za vobdobjem, krpam nogavice otrokom in sama pri sebi si mislim aha, molči, bombica, dovolj je bilo tvojega sikanja.

— Prav imaš — prizna zet. — Vso svetovno oborožitev bi dal pod nadzorstvo babic.

Naslednje jutro je prišla babica k meni.

— Dragi boter, ti si mojster, zato mi za oglasno desko v naši hiši, sestavi oglas. Napiši, kdor je našel izgubljeno kragujevsko bombo, naj jo vrne njeni lastnici, tovarišici Dragolji, tu stanujoči domači babici pri Jovanu Kekiću. Kaj vem, morda ni ukradena, morda se je le izgubila.

Napravili smo oglas in ga obesili na razglasno desko: toda ob nepravem času: razburila se je vsa hiša. Nekateri so odhiteli na milico, drugi so begnili k sorodnikom, a nekdo je poklical celo strokovnjake za demontiranje granat in bomb. Prišel je tudi dopisnik večernega časopisa, da ne bi zamudil senzacije, vse skupaj je malo napihnil in tako se je rodil članek z bombastičnim naslovom in z več podnaslovi, katere so vpili po mestu kolporterji:

— Časopis, najnovejša izdaja! Avionska bomba v babičini nogavici! Evakuirano celo naselje! Starša dikтира memoare popularnemu književniku!

Prišli so tudi miličniki, da bi zaslišali babico zaradi nedovoljenega nošenja orožja, toda našli so na trd ore. Namesto da bi se branila, je babica Dragolja prešla v ofenzivo in frontalno napadla miličnike, kako slabo se zanimajo za zaščito občanov in njihovega premoženja. Razen tega je tudi dokazala, da je na tej isti bombi trinitridsetega krpala nogavice tudi njihovemu komandirju, ko je bil rajen na Grmeču. Zdaj pa imaš hudiča!

Milicniki so se zmedli, toda kljub temu so odpeljali staršo in komandirju. Ze na pragu je pričela vpiti:

— Kako si kaj, Vaso, si zdrav, nabavi mi eno ofenzivno, se še spominjaš, kako lepo sem ti zakrpala tiste nogavice.

Komandir se je pričel izmikati:

— Veš, babica in tovarišica Dragolja, če bi šlo za kakšno pištolo majhnega kalibra, bi ti človek že ustregel, toda bomba, ej!

— Kaj mi mar pištola majhnega kalibra? se je razburjela starša. — Ne maram teh otročurij. Daj mi bombico, pa mirna Bosna. Kaj bi z njo, vso vojno sem delala s pomočjo kragujevske ofenzivke, a sedaj je prepreno, da bi se prekvallificirala. Nava-da, vidiš, kaj hočem.

— Seveda, tako torej, toda veš, kako je... Starša z bombo, ehej! To ne gre pod noben paragraf.

— Beži, beži, Vaso, vem, kje je naš generalštab. Postavila se bom pred nje in od ranega jutra čakala stare krajiške komandante, in kdor bo prvi prišel: Kosta, Vojo, Djurin, vseeno, vsi me poznajo. Stoj, mladinec! Sinko, zvrtaj starke bombe! Sedaj se tudi vi izkažite. Niti na kraj pameti vam ne pade, kako dekletca dandana trgajo nogavice, a slaba roba, bog nas obvari, na vsakem koraku.

Dobro poznam svojo botro Dragolja. Gonila in gonila je svojo pesem, dokler se ni nazadnje našla rešitev. Resnici na ljubo; nekoličan jo so opeharili: dali so ji maneversko ofenzivno bombo brez eksplozivnega polnjenja, toda to je ni motilo; glavno, da je na njej lahko še naprej krpala nogavice, se spominjala slavni dni revolucije in če že ne more eksplozirati, mogoče je tako celo bolje, z ognjem se ni igrali.

Iz tega dogodka o bombi pa se je rodilo še nekaj drugega. Tovariši so ocenili, da ima starša pravico do borčevske penzije kot aktivni soudeleženeec v partizanskem gibanju, podpisali so se in hop! — moja botra Dragolja je skočila med upokojence.

— Za bombo, nič ne rečem, pošteno sem jo zaslužila, da jo nosim, — je dejala častljiva starša — toda ti to penzijo, to mora biti kakšna postota. Res je, pomagala sem našim borcem, prala in krpala za ranjence, toda to so bili naši otroci, jaz pa dam nase in greh je od svojih otrok jemati penzijo. Vidi, boterček, naj povem učeno, nisem bila v delnem razmerju, že zdavnaj sem se amortizirala v svoji rojstni hiši, toda to, med vojno, to sem delala v svojo veselje in zadovoljstvo, toda v to naj se zakoni ne vmešavajo.

Od te botrine izgubljene bombe pa ima, pri moji veri, vsa njena hiša korist: že pol leta nihče ne prihaja po razne članarine, pa tudi televizije ne pride nihče več gledat, nihče se ne prikaže. Ljudje se pač bojijo.

Prevedel Miha Maté

avetik isaakjan poslednja saadijeva pomlad

zvokov. Ves svet brez prestanka trepete v večnem, neskončnem ljubezenskem opoju, se je spomnil Saadi svojih davnih besed.

In ko je tako poslušal petje slavčkov ter sklanjal glavo med razcvetočice se rdeče vrtnice, je opijanjen od vonjav zatisnil veke in pred njim se je kot sanje v sanjah odprl ves svet. Videl je tibe indijske reke, ozaljšane s svetlimi lotosi.

Videl je modre slone, kako so se v temnih džunglah pogrezali v premišljanja.

V zlato okrašenih palačah je videl dekleta, lahna kot ribe, z rdečimi lokvanji v košatih črnih lasih. Videl je viharne turkестanske stope in na njih dirajoče razbojnike s sabljami kot streli.

Videl je tudi od vročine žehtečo puščavo z beduini na iskrnih konjih v pogonu za levi, pod perutni orlov.

In je videl brezkončne karavane pobožnih romarjev, kako padajo pred vrati Meke na kolena, pojejo in molijo.

Pa še je videl pradavna čuda dežele Msir, egipčansko-sirijskega kalifata lesketajoči se kristal njegovih morij. In žametna dekleta Damaska, kako z dolgimi in nežnimi rokami kot ogrlice objemajo Saadijev vrat...

In Saadi je žalostno zavzdihnil in odprl oči.

»Ojoj, minilo je mojih sto let kot sanje v eni noči, kot ena sama minuta, ker so me povsod spremljale pravljice, slavčiki in vrtnice in ve, sestre vrtnic, blagodejne deklice...«

In zmeda je iz pisanih nebesnih vrhov vžalo, planilo sonce in zabičestela sta sleherni grm in listič, kamen in griček, po katerih je bila noč raztresla biserni prah.

Radovedno in pozorno je pogledal Saadi okrog sebe, se razgledal po

modrem oboku neba, ki so ga preletavale kot v zarji ptice.

V vse to se je zagledal na moč začuden in prevzet:

»Da, svet je čudež, pravljica je, neskončno lepa in zmeraj zbujujoča čudenje.«

In tako je dan za dnem gledal svet, zmeraj čudež se, kot da ga gleda prvi — vsakdanji svet in zmeraj prazen, prazen in zmeraj nov, svet, ki ga je zmeraj znova prevzemal s skrivnostno, večno prelestno močjo.

Spet se je zagledal v svet. — v to pisano in čudovito igro naključij, in zagledal dve grlici, ki sta se s svojimi rdečimi nožicami prestopali po zeleni gredi in se druga drugi dobričkali. In spet je sam zase spregovoril:

»Svet je začaran in vse stvari je s čarobno palico uredila neznan čarovnica, da se je vse, vse sprevrglo v pravljico.«

»Svet teče mimo nas, razblinja se in se spet uresničuje — katera je ta moč, ki ga zmeraj znova oživlja in oblikuje ter razgrinja okoli nas to pravljico in to čudo?«

»Katera moč navdihuje srnjaka, da se s koprnečim srcem povzpne na strmo skalo in tam biva z rogovi ob kamen ter s hlepečim tuljenjem drami debrič?«

»Katera moč spodbudi vrtnico, da prebije svoj smaragdni oklep in sladostno zadisi?«

»Katera moč daje človeku zmoglost iz nič ustvarjati umotvore z obliko in dušo, da nas davduhujejo, da z njimi čutimo in trpimo in so neumrljivi?«

»O ljubezen! Ti nepremagljiva moč, ti sladko nasilje, od zdavnaj te poznam, nisem ti pa zmogel pogledati v globino, razkriti tvojo skrivnost...«

In Saadi je z dušo jasnovidca uganil, čutil, da je ta pomlad zadnja v njegovem življenju.

Zadnja pomlad.

Vrtna vrata so se odprla. Razgrinjajoč belo tenčico je vstopila Naziat, njegovo ljubo dekletko iz doline Siraz, ki je redno obiskovala staro pesnika.

Njene grozdne ustnice, belina in ogenj njenih ramen so mnogokrat razsvetljevali nespečne noči stoletnega Saadija.

Saadi jo je ljubil z mladim plamenom svojega neuvelega srca in z zlatimi črkami je vtisnil njen prezal obraz v nesmrtno pesnitev »Gjuljstane«.

Naziat se je približala pesniku s sopkom vrtnic v rokah in ga pozdravila z glasom, dehtečim kot vrtnice. Saadiju pa je bilo hudo.

Na bledih ustnah so mu trepetali vzdihljaji.

»Zakaj si žalosten, najscročnejši izmed vseh smrtnikov na svetu?«

Saadi je molčal.

»Rada imam tvojo žalost, tvojo modro bolečino... Sam si s svojimi božanskimi besedami povedal, da rane rodijo bisere in da duša vonja kot kadilo, kadar izgoreva...«

Saadi se je ozrl v Naziat z bledim nasmeškom.

»Poglej, prinesla sem ti vrtnic z mojega vrta.«

In je z vrtnicami obsula starca in z belimi prsti pogladila namrščeno pesnikovo čelo.

»Kar si mi prinesla vrtnic, deklica iz raja, so bile same najlepše vrtnice na svetu in nikoli niso ovenele.«

»Da Saadi... Čemu bi mislil na to, da bodo ovenele, kadar vdihavaj njih opojni vonj. Obdrži ta vonj in vrtnice ne bodo nikoli ovenele,« je s srebrnim glasom ponovila Naziat besede, ki jih je bil zdavnaj nekoč zapisal sam Saadi.

Pokleknila je k Saadiju in njeni lasje, dehteči kot blage sanje, so se dotaknili njegovih lic in ga rahlo po-žalali. Po vrtni, mimo Saadijeve glave, je zavela skrivnostna rahla sapa — to so bila krila zlate ptice, ki so vztrepetala, ko se je dotaknil Saadi kot sanje dehtečih Naziatinih las.

Nato se je iz globine svoje duše ozrl po svetlem, plamencem svetu — pravljici, ki ga je obkrožala, se ves prevzet zazrl v čudo-dekice, ki se mu je smehljalo, potočil je v svojem starem srcu kapljico bridke solze, segel po drobni dekletovi dlani, jo poljublil, jo položil na svoje jokajoče srce in rekel:

»S svojimi liliastimi prsti napiši na zadnjo stran moje Gjuljstane moje zadnje besede: Rodimo se, ne da bi želeli, začudenji živimo in se z bridkosti postavljam...«

Prevedel Cvetko Zagorski
Ilustrirala Čita Potokar

sadi rudeanu ljubosumnost

ko in reče »Halo... da!« Potlej se obrne k meni in reče: »Tebe želijo.«

Da, to je ona! Sprašuje me, kam sem dal drugi del knjige Družina Tibauti. Povem ji.

Cez eno uro pridem k Popesku. Čez pet minut zavoni telefon. Popesku odgovarja: »Halo?... Da!« in mi pomoli slušalko. Bila je ona. Vpraša me, koliko je ura, ker se je njena ustavila. Jaz pa zagotovo vem, da ima uro popolnoma v redu, vendar se zaradi tega nisem mogel jeziti, ker me je Popesku opazoval. Povem ji, koliko je ura in odložim slušalko. Potem me zaneša še k Dimitresku. Komaj se pojavim med vrati, mi že sporoči:

— Išče te žena. Takoj ji telefoniraj! Telefoniram ji. Nervozno me vpraša:

— Kje si bil doslej? Zakaj si zakasnil?

Res je — zakasnil sem četrt ure.

— Trolejbus je bil prepoln! Moral sem čakati na postaji.

— Do Dimitreska se lahko odpelejš z avtobusom številka 83! — mi nasprotuje. — Na tej liniji ni nikoli gneče.

— Draga moja, zamudil sem četrt ure. Ali se lahko zgoditi kaj v četrt ure? Ugotovi, da imam prav in molči. Jaz pa nadaljujem:

— Zakaj si rekla, naj se ti oglasim po telefonu?

— Kupi kruh!

Jaz pa vem, da imamo doma dovolj kruha. Morala je nekaj reči. Zato se domo vedno nabere več kilogramov starega kruha in moram zato jesti tri dni stare skorje.

Pred približno štirimi leti sem se dogovoril, da bom svetovalec v nekem podjetju v Floestu, samo nekaj ur na teden. To so bili dnevi, ponedeljek, sredo, petek. Ni bilo težavno. Pot do tja ni bila dolga, poleg tega mi tja ni telefonirala, ker bi bili takšni pogovori predragi. Sicer pa ona točno ve, da imam v tem mestu premalo

Letos praznujejo Armenci stoletnico rojstva velikega pesnika Avetika Isaakjana (umrl 1957.). Kot uporniški študent ni končal ečmiadzinskega duhovnega semenišča. Njegova lira je sčasoma prešla od opevanja narave in kmečkega dela v izpovedovanje narodnega gorja pod sultanatom ter se kasneje v socialni protest. To so teme njegovih pesnitev, lirskih pesmi in romanov. Po prestanem zaporu je emigriral v Evropo, od koder se je za stalno vrnil v sovjetsko Armenijo 1936. leta. Postal je predsednik Zveze armenskih pisateljev in poslanec Vrhovnega sovjeta ZSSR. V naši črtici opisuje pesnik zadnje ure perzijskega pesnika Saadija (umrl (1291) velikega popotnika, še zdaj najbolj čislane ga med pesniki, cigar grob v Sirazu častijo Perzijci kot narodno svetinjo.

Bila je pomlad. Ena med nesčetnimi pomladi, ki so krasile zemljo in jih je preživel Saadi, pesnik sreče, ljubezni in žalosti — že sto.

Navsezgodaj se je prebudil in odšel na breg reke Rojnabad, da bi znova poslušal slavčke, kako pojejo in se čudijo pomladi.

Zagledal se je v dolino Siraz, ki je še dremala, prekrita z rožnato in belo preprogo.

Sedel je pod jasmnin, zajel s trepetajočimi prsti komaj se razcveteli rdečečelni popek in zasepetal:

»Kakor dekle svojemu ljubljenuemu, ki se ji dobriča, tako razkriva cvet svoje rosne ustnice nežni jutranji sa-pi.«

Ceprav se je Saadi že zelo postaral, je bila njegova duša še zmeraj mlada, videjala in slišala je svet okoli sebe, zaikaj v njej še ni ugasišla sli; slišal je tišino skrivnostnih, neznanjih dajlav in se še zmeraj pogovarjal z zlato ptico, čudežno dušo poezije, ki si je bila spleta svoje gnezdo vrh gore Kaf, visoko med zvezdami...

Peli so slavčiki, obličeni v svoje sive oblečke, očesca so jim sijala, drobili so svoje čudežne naprave, prežete z žarom ljubezni, in njihova pesem je odzvanjala v Saadijevem srcu. Nežni hlad je sepepal s svojim deviškim, čistim dihom v ušesa cvetov pozdrave, ki jih je primasal od daljnih, zaljubljenih cvetov, in Saadijeva duša je razumela te ljubezenske poslanice:

»Ljubice srce zmeraj sliši besede, ki si jih šepetajo med seboj vse stvari, zakaj svet je poln harmoničnih

SADI RUDEANU (1924), romunski pisatelj in satirik. Sodi v srednjo generacijo in je eden izmed urednikov romunskega satiričnega tednika Urzica. Doslej je napisal dve uspešni gledališki komediji, največ pa piše za radio in televizijo. Posebej se je uveljavil z estradnimi besedili, z monologji in dialogi kakor tudi s satiričnimi podlistki. Po poklicu je pravnik in eden najbolj prevajanih romunskih avtorjen humoristične misli in aktualne satirične osti.

Strážno je ljubosumna. Zaklinjam se — nobenih razlogov nima za takšno obnašanje. Toda ljubosumnje je bolezen, za katero ni treba vzrokov. Z njo se človek rodi. Ko pa se vmešajo še zunanji faktorji, potlej se je ne da prenašati. Meni se je to zgodilo. Anonimni obrekovalec ji je po telefonu sporočil, da me je videl z neko plavalasko. Od takrat se je njena budnost podvojila. Moja odvetniška služba zahteva, da tudi po kosilu odputujem iz mesta. Pred odhodom ji moram reči:

— Ochiajam k Jonesku, k Popesku in k Dimitresku. Zvečer ob desetih bom doma.

In odidem. Komaj vstopim pri Jonesku in rečem »dobro dan,« se že oglasi telefon. Jonesko dvigne slušal-